

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Марченко Іван Сергійович

УДК 339.922:338.1-048.78(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

«МІЖНАРОДНА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНКУРЕНТНОМУ ПРОСТОРІ»

Спеціальність 08.00.02 – «Світове господарство і міжнародні економічні
відносини»

(Економічні науки)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ І.С. Марченко

Науковий керівник

Сідоров Вадим Ігоревич, кандидат економічних наук, професор

Харків – 2018

АНОТАЦІЯ

Марченко І.С. Міжнародна конкурентоспроможність України в європейському конкурентному просторі. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.02 – Світове господарство і міжнародні економічні відносини (Економічні науки). – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2018.

Дисертація присвячена поглибленню теоретико-методичних засад дослідження особливостей розвитку системи міжнародної конкурентоспроможності економіки України в умовах європейського конкурентного простору, що забезпечує сталий економічний розвиток країни в сучасних умовах та в контексті її інтеграційних спрямувань.

У роботі досліджено парадигми формування міжнародної конкурентоспроможності країн; систематизовано передумови, чинники та особливості розвитку Європейського конкурентного простору; обґрунтовано методичний апарат дослідження міжнародної конкурентоспроможності країн.

Запропонований методичний інструментарій дослідження системи міжнародної конкурентоспроможності економіки країни в зовнішньому конкурентному середовищі включає в себе послідовність проведення наступних дій: аналіз компонентів інтегральних показників загальної конкурентоспроможності економіки з метою виявлення переваг і проблемних чинників; аналіз системи зовнішньої торгівлі через розрахунок індексу конкурентності окремих груп товарів і послуг, коефіцієнта участі країни в міжнародному конкурентному просторі й проведення кількісної оцінки компаративних переваг зовнішньої торгівлі; аналіз факторів конкурентоспроможності економіки й пошук місця в конкурентному просторі; групування отриманих результатів з проявом опорних точок зростання рівня міжнародної конкурентоспроможності; визначення

напрямків щодо поліпшення рівня конкурентоспроможності за обраними параметрами; побудова організаційно-економічного механізму, який включає послідовність дій інституційно-організаційної спрямованості на вдосконалення рівня міжнародної конкурентоспроможності економіки країни.

Охарактеризовано систему міжнародної конкурентоспроможності економіки України через аналіз динаміки її конкурентоспроможності в глобальному середовищі; досліджено місце зовнішньої торгівлі в системі конкурентних переваг України в умовах асоціації з ЄС; проведено аналіз факторів конкурентоспроможності та торгівельного потенціалу України в процесі зміни вектору її інтеграції.

За допомогою кластерного й факторного аналізу визначено, що для підвищення конкурентності зовнішньої торгівлі України на світових ринках і зацікавленості зарубіжних партнерів у співпраці необхідно: якісне поліпшення роботи державних установ і підвищення якості інфраструктури; підтримання якості освіти, підвищення ефективності функціонування товарних ринків і ринку праці, максимальне розширення інноваційної складової; проведення реформ щодо спрощення процедур, пов'язаних із доступом до зовнішніх і внутрішніх ринків; розвиток якісної інфраструктури й поширення інформаційно-комунікаційних технологій.

Проведено оцінку трансформації макро- та мікросередовища України як передумови покращення її конкурентних позицій на європейських ринках; визначено напрями підвищення міжнародної конкурентоспроможності України в контексті пріоритетів її інтеграційної політики; запропоновано організаційно-економічний механізм забезпечення міжнародної конкурентоспроможності економіки України в процесі євроінтеграції.

Запропонований механізм передбачає використання факторів позитивного впливу на нарощування конкурентоспроможності: організаційно-правові засади функціонування чинної законодавчої бази; реформування інститутів влади; організаційно-економічні основи розвитку:

багатогалузевий характер економіки; традиційні внутрішньогосподарські зв'язки; власну сировинну й товарну бази; великий споживчий ринок; конкурентні позиції на певні види товарів; власну інфраструктуру функціонування: сформовану матеріально-технічну базу; диференційованість підприємств й ієрархічність системи в цілому; власну багаторівневу систему підготовки кадрів: кваліфікований кадровий персонал і науковий потенціал, реалізація якого дозволить забезпечити Україні підвищення міжнародної конкурентоспроможності та сталий економічний розвиток у контексті її інтеграційних прагнень.

У роботі вдосконалено теоретико-методологічний підхід до визначення системи міжнародної конкурентоспроможності економіки країни як складної, відкритої, нелінійної системи, здатної до ендогенної еволюції на принципах самоорганізації, за рахунок синергетичного синтезу знань у контексті наукових парадигм й економічних теорій (еволюційної, інституційної, неокласичної та системної). Ідентифіковано пріоритетні напрями розвитку міжнародної конкурентоспроможності економіки України за рахунок створення сприятливих умов, що стимулюють торгівлю й інновації для диверсифікації експорту й розвитку послуг із підтримки бізнесу та торгівлі, здатних підвищити конкурентоспроможність підприємств галузей економіки.

Визначено концептуальні засади розвитку національної економіки у світовій господарській системі з урахуванням її міжнародної конкурентоспроможності, що на відміну від існуючих, враховують одночасний вплив таких її складових, як спеціалізація в умовах міжнародного поділу праці, здатність до інноватизації, інфраструктурна модернізація, фінансово-інвестиційна стабільність.

Набуло нового змісту визначення чинників зовнішнього й внутрішнього впливу на міжнародну конкурентоспроможність України, урахування яких може стати важливим кроком на шляху до розвитку системи її міжнародної конкурентоспроможності в коротко- та середньостроковому періоді. Удосконалено підхід до комплексної оцінки рівня міжнародної

конкурентоспроможності національної економіки для виявлення опорних точок зростання конкурентного рівня економіки за рахунок поєднання результатів аналізу інтегральних індикаторів конкурентоспроможності економіки, статистичних даних її зовнішньоторговельної складової та факторів впливу зовнішнього середовища.

Визначені організаційно-економічні засади підвищення рівня міжнародної конкурентоспроможності України знайшли відображення у вигляді механізму забезпечення міжнародної конкурентоспроможності економіки України, що охоплює основні фактори впливу (інфраструктура, зовнішня торгівля, технології та інновації), відповідальні інституції, що мають координувати дії, спрямовані на впровадження необхідних реформ (децентралізація, оновлення влади, розвиток підприємств, податкову, енергонезалежності, сільського господарства, фінансового сектору, закупівель, освіти) з реалізацією комплексу основних складових механізму (інституційна, інвестиційна та економічна).

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що викладені в дисертаційній роботі теоретичні положення й практичні рекомендації є базисом для покращення рівня міжнародної конкурентоспроможності України. На рівні державних органів підвищення конкурентоспроможності України автором запропоновані методичні підходи до обґрунтування використання в якості факторів досягнення конкурентоспроможності показників інституційно-інноваційного та торгівельно-інфраструктурного розвитку, що визначають, у свою чергу, вибір пріоритетних напрямів підвищення міжнародної конкурентоспроможності економіки України.

У дослідженні обґрунтовано передумови конкурентного розвитку економіки України, які мають практичне значення, що підтверджується актом впровадження Департаменту економіки і міжнародних відносин Харківської обласної державної адміністрації (довідка № 03-44/1357/1 від 15.05.2017 р.), а також в практичній діяльності ТОВ «УКРЖИТЛОБУДПРОЕКТ» при розробці нових бізнес-рішень щодо виходу діяльності підприємства на

закордонні ринки та при визначенні напрямів вибору пріоритетних шляхів щодо нарощування конкурентних переваг підприємства на вітчизняному та закордонних ринках (довідка № 3/8 від 05.04.2017 р.).

Ключові слова: міжнародна конкурентоспроможність, європейський конкурентний простір, фактори конкурентоспроможності, зовнішня торгівля, торговельний потенціал, організаційно-економічний механізм забезпечення міжнародної конкурентоспроможності, інтеграційний вектор розвитку.

ABSTRACT

Marchenko I.S. International competitiveness of Ukraine in the European competitive area. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Dissertation for Ph. D. Degree in Economics, speciality 08.00.02 – World Economy and International Economic Relations. – V. N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2018.

The dissertation is devoted to the deepening theoretical and methodological principles in development's features of Ukrainian economy's international competitiveness system in the conditions of the European competitive space, which ensures the sustainable economic development of the country in modern conditions and in the context of its integration directions.

Paradigms of the countries' international competitiveness formation are examined in the research; the preconditions, factors and European competitive space features of development are systematized; the methodical apparatus of studying countries' international competitiveness is substantiated.

The proposed methodological tool for studying the system of international competitiveness of a country's economy in an external competitive environment includes the sequence of the following actions: analysis the components of integrated indicators in the overall economies competitiveness in order to identify advantages and problems; analysis of the foreign trade system through the calculation certain groups of goods and services competitiveness index, the country's participation in the international competitive space and the quantitative

assessment of the comparative advantages of foreign trade; analysis of economies competitiveness factors and the searching for a place in a competitive space; grouping the obtained results with the manifestation of the reference points for the growth the international competitiveness' level; determination of directions to improve the level of competitiveness for selected parameters; the construction of an organizational and economic mechanism that includes a sequence of institutional and organizational actions to improve the country's economy international competitiveness level.

The economic aspects in the development of Ukrainian economy international competitiveness system in the global environment are characterized; development vectors of the Ukraine's foreign trade system elements are analyzed in the context of identifying the competitive advantages in goods and services in considering the eurointegration development strategy; the comparative and factor analysis of Ukraine's international competitiveness indicators and its trade potential in comparison with the competitiveness systems of the EU countries is conducted.

With the help of cluster and factor analysis it was determined that in order to increase the competitiveness of Ukraine's foreign trade on world markets and the interest of foreign partners in cooperation, it is necessary: to improve the quality of state institutions and improve the quality of infrastructure; maintaining the quality of education, increasing the efficiency of the functioning of commodity markets and the labor market, maximizing the innovation component; implementation of reforms to simplify procedures related to access to external and internal markets; the development of quality infrastructure and the dissemination of information and communication technologies.

Ukrainian macro and micro environment's transformation as a prerequisite for improving its competitive positions in European markets are estimated; the directions of increasing the Ukraine's international competitiveness level in the context of the integration policies priorities are determined; the organizational and

economic mechanism of ensuring Ukraine's economy international competitiveness in the process of European integration was proposed.

The proposed mechanism assumes using factors that have a positive effect on building competitiveness: the organizational and legal basis for the functioning of the existing legislative framework; reforming institutions of power; organizational and economic bases of development: the diversified nature of the economy; traditional intraeconomic relations; own raw materials and commodity base; large consumer market; competitive positions on certain types of goods; own infrastructure of functioning: the formed material and technical base; differentiation of enterprises and hierarchy of the system as a whole; its own multilevel system of personnel training: qualified personnel and scientific potential, the implementation of which will enable Ukraine to enhance international competitiveness and sustainable economic development in the context of its integration aspirations.

The theoretical and methodological approach to the definition the system of the country's economy international competitiveness as a complex, open, non-linear system capable of endogenous evolution on the principles of self-organization, due to synergistic synthesis of knowledge in the context of scientific paradigms and economic theories (evolutionary, institutional, neoclassical and systemic). The priority directions of the development of international competitiveness of Ukraine's economy have been identified through the creation of favorable conditions that stimulate trade and innovation for the diversification of exports and the development of business and trade support services that can increase the competitiveness of enterprises of the economic sectors.

The conceptual principles of the national economies development in the world economic system, taking into account its international competitiveness, are determined, which, in contrast to existing ones, take into account the simultaneous influence of its components, such as specialization in conditions of international division of labor, the ability to innovate, infrastructure modernization, financial and investment stability.

The new content of the definition of external and internal influence factors on the Ukraine's international competitiveness has become new, which consideration can become an important step towards the development of its international competitiveness system in the short and medium term. An approach to the comprehensive assessment of the national economies international competitiveness level for identifying the reference points of the competitive level economy growth by combining the results of the analysis by integrated competitiveness indicators, the statistical data of its foreign trade component and factors of the external environment influence has been improved.

The identified organizational and economic foundations for raising the level of international competitiveness of Ukraine were found in the form of a mechanism for ensuring the international competitiveness of the Ukrainian economy, including the main factors of influence (infrastructure, foreign trade, technologies and innovations), responsible institutions, which should coordinate actions aimed at implementing the necessary reforms (decentralization, renewal of power, enterprise development, tax, energy independence, agriculture, financial sector, procurement, education) with the implementation of the complex included main components of the mechanism (institutional, investment and economic).

The theoretical positions and practical recommendations set forth in the dissertation are the basis for improving the level of Ukraine's international competitiveness. At the level of state bodies in increasing competitiveness of Ukraine, the author proposed methodical approaches to substantiating the use of indicators included institutional and innovation and trade and infrastructure development as factors of achieving competitiveness, which in turn determines the choice of priority directions of increasing the Ukraine's economy international competitiveness.

The research substantiates the preconditions for the competitive development of the Ukrainian economy that are of practical importance, which is confirmed by the act of implementation of the Department of Economics and International Relations of the Kharkiv Regional State Administration (certificate

no. 03-44/1357/1 dated May 15, 2017), and also in practical activities LLC "UKRZHYTLOBUDPROEKT" - in developing new business decisions on the output of the company's foreign markets and determining the directions of choosing the priority ways to increase the competitive advantages of the company at home and foreign markets (reference number 3/8 dated 04/05/2017 p.).

Key words: international competitiveness, competitive stability, competitive area, competitive advantage, foreign trade, economic potential, economic development, integration, synergy.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Публікації у наукових виданнях іноземних держав та у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз:

1. Marchenko I. Global competitiveness of Ukraine in the context of European Integrational development // Journal l'Association 1901 "SEPIKE", Osthofen, Deutschland; Poitiers, France; Los Angeles, USA. 2015. №10. P.100-104. (Index Copernicus).
2. Марченко І.С. Конкуентоспроможність економіки України: стан та перспективи // Економіка та держава. 2016. №5. С.86-90. (Index Copernicus).
3. Марченко І.С. Теоретичні передумови формування концепції міжнародної конкурентоспроможності країни // Інвестиції: практика та досвід. 2016. №7. С. 98-102. (Index Copernicus).
4. Марченко І.С. Чинники трансформації моделей зовнішньоекономічної діяльності країн в умовах глобалізації // Бізнес Інформ. 2014. №7. С. 44-49. (Index Copernicus).

Публікації у наукових фахових виданнях України:

5. Марченко І.С. Потенціал зовнішньої торгівлі країн ЄС та України та його вплив на глобальну конкурентоспроможність країн // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». 2015. №12, ч.2. С.30-33.
6. Марченко И.С. Стратегии повышения уровня развития национальных экономик: опыт новых индустриальных стран Азии // Економіка та держава. 2015. №12. С.108-112.
7. Марченко И.С. Селективное импортозамещение – условие устойчивого развития эмерджентных рыночных экономик // Інвестиції: практика та досвід. 2014. №16. С. 136-141.

Публікації в інших виданнях:

8. Марченко И.С. Международная конкурентоспособность экономики Украины в прогнозных сценариях развития страны // Матеріали XI науково-практичної конференції молодих вчених «Актуальні проблеми світового господарства і міжнародних економічних відносин». Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. С.194-197.

9. Марченко І.С. Взаємозв'язок глобальної конкурентоспроможності та рівня розвитку інноваційно-технологічної сфери країн ЄС та України // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики». Х.: Харківський національний економічний університет імені С. Кузнеця, 2015. С.247-249.

10. Марченко І.С. Інтеграційні спрямування України та їх вплив на конкурентоспроможність зовнішньоторговельного потенціалу країни // Матеріали наукової конференції «Геостратегічні пріоритети України в політичній, економічній, правовій та інформаційній сферах». Київ: Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2015. С. 186-188.

11. Marchenko I.S. The impact of the world economic crisis on the US external economic model and development strategy // Academic and scientific challenges of diverse fields of knowledge in the 21st century: матеріали доповідей II Міжнародної студентської конференції. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. С. 56-60.

12. Марченко И.С. Импортозамещение как инструмент повышения конкурентоустойчивости национальной экономики // Інституційні зміни глобальної господарської системи: збірник наукових праць міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених та студентів. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. С. 168-172.

ЗМІСТ

ВСТУП	14
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ КРАЇН У ГЛОБАЛЬНОМУ КОНКУРЕНТНОМУ СЕРЕДОВИЩІ	22
1.1 Парадигми формування міжнародної конкурентоспроможності країн.....	22
1.2 Європейський конкурентний простір: передумови, чинники та особливості розвитку	53
1.3 Методичний апарат дослідження міжнародної конкурентоспроможності країн.....	72
Висновки до першого розділу	79
РОЗДІЛ 2 ДЕТЕРМІНАНТИ МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНИ В ПРОЦЕСІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ	82
2.1 Динаміка міжнародної конкурентоспроможності України у глобальному конкурентному середовищі	82
2.2 Зовнішня торгівля в системі конкурентних переваг України в умовах асоціації з ЄС.....	101
2.3 Аналіз факторів конкурентоспроможності та торговельного потенціалу України в процесі зміни вектору її інтеграції.....	125
Висновки до другого розділу.....	144
РОЗДІЛ 3 ІНТЕГРАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНИ	148
3.1 Трансформація макро- та мікросередовища України як передумова покращення її конкурентних позицій на європейських ринках	148
3.2 Напрямки підвищення міжнародної конкурентоспроможності України у контексті пріоритетів її інтеграційної політики	170
3.3 Організаційно-економічний механізм забезпечення міжнародної конкурентоспроможності економіки України в процесі євроінтеграції.....	181
Висновки до третього розділу	190
ВИСНОВКИ	193
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	198
ДОДАТКИ	214

ВСТУП

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку світової економіки важливою проблемою є забезпечення конкурентоспроможності країни. Якість системи міжнародної конкурентоспроможності економіки характеризує становище країни в світі, а також значною мірою впливає на її національну безпеку. Складність та різновидність форм і методів ведення зовнішньоекономічної діяльності в умовах сьогодення стало результатом побудови сучасної системи взаємозв'язків та взаємозалежності економік країн світу. У таких умовах поняття «міжнародної конкурентоспроможності економіки» асоціюється з поняттям «сталого розвитку економіки країни». Успішність зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів національного господарства формує стан міжнародної конкурентоспроможності економіки. Адаптація до нових викликів із боку світової економіки стає найважливішим завданням як для суб'єктів мікрорівня, так і для економік країн у цілому, успішність якої знаходиться саме в площині конкурентоспроможності.

Серед зарубіжних вчених-економістів світового рівня аналізом міжнародної конкурентоспроможності економіки країни в світовій господарській системі займалися М. Бейлі, Е. Валерстайн, Д. Гелбрейт, Р. Гіффен, Г. Джерефрі, Х. Зінгер, П. Кругман, Ж. Лафонт, П. Ліндерт, Р. Маграт, Д. Макаліз, Д. Норт, М. Портер, Р. Пребіш, М. Ротбарт, Н. Рубіні, П. Самуельсон, Дж. Стігліц, Е. Томпсон, О. Уільямсон, Е. Фелпс, Н. Флігстін, Ф. Фукуяма, К. Фуртадо, Ф. фон Хайек, Г. Хамел, У Чан Кім та інші.

Управлінню міжнародною конкурентоспроможністю економіки країни присвячені праці А. Амосова, Р. Газімагомедова, Р. Євстігнева, А. Кіреєва, М. Клінової, Л. Кобиляцької, А. Коваленка, В. Кондратьєва, В. Кудрова, Д. Кузьміна, В. Леонтьєва, Я. Міркіна, С. Наумова, І. Павленка, Р. Фатхудинова, Є. Фролова та інших.

Економічному розвитку України та його частині в галузі міжнародної конкурентоспроможності присвячені дослідження В. Гейця, В. Гончаренка, Н. Гончаренко, А. Гриценка, О. Довгаль, Г. Дугінець, Я. Жаліла, Н. Мешко,

І. Науменка, Ю. Павленка, Ю. Пахомова, А. Філіпенка, С. Циганова, С. Якубовського. Конкурентоспроможності секторів української економіки та її окремих регіонів присвячені роботи А. Голікова, І. Гончара, І. Єріної, Ю. Кіндзерського, Л. Ковальської, Т. Мельник, В. Сідорова та інших.

Незважаючи на глибину сучасних наукових досліджень питання розвитку міжнародної конкурентоспроможності економіки України, недосконалість практики побудови сучасного формату взаємозв'язків мікро- та макрорівня в сфері конкурентоспроможності свідчить про необхідність подальших розробок, що й зумовлює вибір теми, постановку мети та завдань дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та в рамках науково-дослідної теми «Трансформація міжнародних економічних відносин в епоху глобалізації» (№ державної реєстрації 0113U001401). У межах наукової роботи автором проводилися дослідження стану та перспектив розвитку системи міжнародної конкурентоспроможності економіки України, аналіз окремих її складових та запропоновані перспективні напрями вдосконалення в умовах європейського конкурентного простору (довідка № 4002/22 від 03.05.2017 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є поглиблення теоретико-методичних засад дослідження розвитку системи міжнародної конкурентоспроможності економіки України та розробка науково-практичних рекомендацій щодо підвищення її рівня в умовах європейського конкурентного простору.

Відповідно до мети дослідження в дисертаційній роботі поставлені й вирішені такі завдання:

- систематизувати парадигми формування міжнародної конкурентоспроможності країн світу;
- дослідити передумови формування системи міжнародної конкурентоспроможності економіки країни як частини конкурентного середовища;

- узагальнити та обґрунтувати методичні засади дослідження міжнародної конкурентоспроможності економіки країни;
- визначити місце України в глобальному конкурентному середовищі;
- охарактеризувати роль зовнішньої торгівлі в системі міжнародної конкурентоспроможності економіки України в умовах зміни вектору її розвитку;
- оцінити ключові аспекти формування міжнародної конкурентоспроможності економіки України як складової європейського конкурентного простору;
- провести оцінку макро- та мікросередовища України в контексті підвищення її міжнародної конкурентоспроможності;
- запропонувати пріоритетні напрямки підвищення міжнародної конкурентоспроможності економіки України на сучасному етапі;
- розробити організаційно-економічний механізм забезпечення міжнародної конкурентоспроможності економіки України в контексті її євроінтеграційних спрямувань.

Об'єктом дослідження є система міжнародної конкурентоспроможності економіки країни.

Предметом дослідження є теоретико-методичні та організаційно-економічні засади міжнародної конкурентоспроможності України в європейському конкурентному просторі.

Методи дослідження. Інструментально-методичний апарат дисертації ґрунтується на системному підході до дослідження явищ і процесів сучасного стану та тенденцій щодо підвищення міжнародної конкурентоспроможності України. У процесі дослідження застосовувалися загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, зокрема: об'єднання логічного та історичного для розкриття змісту парадигм формування міжнародної конкурентоспроможності країн (п. 1.1) та дослідження передумов, чинників та особливостей розвитку європейського конкурентного простору (п. 1.2); комбінований підхід із використанням багатофакторних методів дослідження для розробки концептуальних та методичних засад дослідження системи міжнародної

конкурентоспроможності економіки (п. 1.3); метод порівняльного аналізу для визначення місця України в міжнародних рейтингах конкурентоспроможності та аналізу конкурентоспроможності зовнішньої торгівлі України в умовах зміни вектору її розвитку (п. 2.1-2.2), індексний метод для розрахунку індексу конкурентності та збалансованості зовнішньої торгівлі України як здатності до пристосовування країни до мінливого конкурентного середовища та його схильності до посилення власних конкурентних позицій (п. 2.2), метод математичного моделювання для визначення факторів конкурентоспроможності та торговельного потенціалу України в процесі зміни вектору її інтеграції (п. 2.3); об'єднання логічного методу й методу порівняльного аналізу для оцінки макро- та мікросередовища України в контексті підвищення її міжнародної конкурентоспроможності, визначення напрямів такого підвищення в контексті пріоритетів її інтеграційної політики, формування організаційно-економічного механізму забезпечення міжнародної конкурентоспроможності економіки України в процесі євроінтеграції (п. 3.1-3.3).

Інформаційною та фактологічною базою дослідження є статистичні дані та аналітичні матеріали офіційних органів влади України (зокрема НБУ, Державної служби статистики, Міністерства економічного розвитку та торгівлі, Міністерства інфраструктури, Міністерства освіти і науки та ін.), а також матеріали міжнародних організацій (ООН, ЮНКТАД, МВФ, ОЕСР, групи Світового банку, Всесвітнього економічного форуму), монографічні дослідження українських і зарубіжних економістів, результати власних досліджень автора.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в поглибленні теоретико-методичних засад дослідження особливостей розвитку системи міжнародної конкурентоспроможності економіки України в умовах європейського конкурентного простору, що забезпечує сталий економічний розвиток країни в сучасних умовах та в контексті її інтеграційних спрямувань.

Конкретні наукові результати, які показують особистий внесок автора в розробку досліджуваної проблеми і розкривають наукову новизну роботи, полягають у такому:

удосконалено:

- теоретико-методологічний підхід до визначення системи міжнародної конкурентоспроможності економіки країни як складної, відкритої, нелінійної системи, здатної до ендогенної еволюції на принципах самоорганізації, а саме за рахунок синергетичного синтезу знань в контексті наукових парадигм та економічних теорій об'єднано еволюційну парадигму з проблематикою формування конкурентних засад країн у межах еволюції світогосподарської системи, інституційну парадигму з сучасними напрямками управління міжнародною конкурентоспроможністю, неокласичну парадигму з важливістю ведення державної економічної політики з урахуванням інтересів суб'єктів мікрорівня, системну парадигму з напрямками перетворення формально-можливої політики вдосконалення рівня міжнародної конкурентоспроможності національної економіки в реально можливу шляхом взаємоузгодження інтересів суб'єктів усіх рівнів, що забезпечуватиме успішну імплементацію теоретично обґрунтованого та історично підтвердженого світового досвіду до національних умов певної країни з урахуванням її конкурентних переваг та пріоритетів внутрішньої та зовнішньої економічної політики;

- концептуальні засади розвитку національної економіки в світовій господарській системі з урахуванням її міжнародної конкурентоспроможності, що на відміну від існуючих, враховують одночасний вплив таких її складових, як спеціалізація в умовах міжнародного поділу праці, здатність до інноватизації, інфраструктурна модернізація, фінансово-інвестиційна стабільність;

- методичний підхід до комплексної оцінки рівня міжнародної конкурентоспроможності національної економіки для виявлення опорних точок зростання конкурентного рівня економіки за рахунок використання: а) кластерного аналізу (для угруповання низки країн за рівнем глобальної конкурентоспроможності та рівнем сприяння торгівлі); б) факторного аналізу (для виділення основних факторів, що визначають глобальну конкурентоспроможність країн світу та їх зовнішньої торгівлі); в) індексного аналізу (для визначення індексу конкурентності та збалансованості зовнішньої

торгівлі України як здатності до пристосовування країни до мінливого конкурентного середовища та його схильність до посилення власних конкурентних позицій), використання яких дає можливість визначення перспективних напрямів підвищення рівня міжнародної конкурентоспроможності країни;

отримали подальший розвиток:

- сукупність трендів розвитку міжнародних економічних відносин, які формуються в конкурентному середовищі через ідентифікацію чинників зовнішнього середовища (припинення супердоходів від сировинного експорту; розвиток нових сегментів світових споживчих ринків; формування нових центрів зростання в країнах Азії, Близького Сходу та Африки; глобальна конкуренція за інновації) та внутрішнього впливу (технологічна модернізація; інтенсифікація сфери НДДКР; підвищення ефективності використання енергоресурсів; розвиток відновлюваних джерел енергії) на міжнародну конкурентоспроможність України, урахування яких може стати важливим кроком вдосконалення системи її міжнародної конкурентоспроможності в коротко- та середньостроковому періоді;

- обґрунтування пріоритетних напрямів розвитку міжнародної конкурентоспроможності економіки України за рахунок впровадження прямих і непрямих методів державного регулювання, що стимулюють інновації та торгівлю для диверсифікації експорту та розвитку послуг, здатних підвищити конкурентоспроможність підприємств національної економіки, що були ідентифіковані за показниками перспективності (інформаційні та комунікаційні технології; аерокосмічна та авіаційна промисловість; машинобудування; харчова промисловість), які здатні опосередковано забезпечити позитивний вплив на інші сектори економіки та міжнародну конкурентоспроможність України в цілому;

- організаційно-економічні засади формування міжнародної конкурентоспроможності України, а саме розроблено механізм її підвищення, що включає основні фактори впливу (інфраструктура, зовнішня торгівля, технології та інновації), відповідальні інституції, що мають координувати дії, спрямовані на

впровадження необхідних реформ (децентралізація, оновлення влади, розвиток підприємств, податкову, енергонезалежності, сільського господарства, фінансового сектору, закупівель, освіти) з реалізацією комплексу основних складових механізму (інституційна, інвестиційна та економічна), реалізація якого є основою для підвищення конкурентоспроможності економіки України.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що викладені автором у дисертаційній роботі теоретичні положення та практичні рекомендації є базисом для формування сучасних засад міжнародної конкурентоспроможності України. У межах підвищення міжнародної конкурентоспроможності України автором запропоновані методичні підходи до обґрунтування використання в якості факторів досягнення конкурентоспроможності показників інституційно-інноваційного та торговельно-інфраструктурного розвитку, що визначають, у свою чергу, вектори пріоритетних напрямів підвищення міжнародної конкурентоспроможності економіки України.

Основні наукові положення та отримані результати дослідження використовуються в навчальному процесі для студентів факультету міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна при викладанні дисциплін «Світова економіка», «Економіка України та зовнішньоекономічні зв'язки» (довідка № 4002/21-17 від 27.04.2017 р.).

Практичні рекомендації та пропозиції, викладені в дисертації, використані в роботі Департаменту економіки і міжнародних відносин Харківської обласної державної адміністрації при підготовці аналітичних матеріалів з питань розробки напрямків зовнішньоекономічної діяльності регіону (довідка № 03-44/1357/1 від 15.05.2017 р.), а також практичної діяльності ТОВ «УКРЖИТЛОБУДПРОЕКТ» при розробці нових бізнес-рішень щодо виходу підприємства на закордонні ринки та при визначенні напрямів вибору пріоритетних шляхів щодо нарощування конкурентних переваг підприємства на вітчизняному та закордонних ринках (довідка № 3/8 від 05.04.2017 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою роботою. Наукові положення, висновки й рекомендації, які викладені в дисертації та публікаціях і виносяться на захист, отримані автором самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові положення та висновки, отримані в результаті дисертаційного дослідження, доповідалися автором і отримали схвалення на міжнародних науково-практичних семінарах та конференціях, а саме: II Міжнародній студентській конференції «Academic and scientific challenges of diverse fields of knowledge in the 21st century» (1 березня 2013 р., м. Харків); міжнародній науково-практичній конференції «Інституційні зміни глобальної господарської системи» (30 березня 2013 р., м. Харків); науковій конференції «Геостратегічні пріоритети України в політичній, економічній, правовій та інформаційній сферах» (15 жовтня 2015 року, м. Київ); міжнародній науково-практичній конференції «Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики», присвяченій видатному вченому-економісту О. Г. Ліберману» (18 – 19 листопада 2015 р., м. Харків); XI міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених «Актуальні проблеми міжнародних економічних відносин» (25 березня 2016 року, м. Харків).

Публікації. Основні положення й результати дослідження викладені автором у 12 наукових працях, з яких 7 статей опубліковані в наукових фахових виданнях (у тому числі 1 – в закордонному періодичному виданні), 5 тез доповідей – у матеріалах наукових конференцій. Загальний обсяг публікацій становить 4,05 д.а., з яких здобувачеві належить 4,05 д.а.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (160 найменувань на 16 сторінках) та 3 додатків. Загальний обсяг дисертації складає 233 сторінки друкованого тексту, з яких основний зміст роботи – 176 сторінок друкованого тексту, зокрема 29 таблиць і 42 рисунки.

одному у світовій торгівлі в сенсі розширення експорту та обмеження імпорту;

- Цінові. Якість економіки контролювати в країні рівень інфляції й підтримувати «реалістичний», тобто прийнятний для іноземних партнерів, валютний курс та ціни на товари чи послуги;
- Нецінові. Наявність у товарів чи послуг національних виробників визначених параметрів якості, експлуатаційних характеристик, умов і своєчасності поставок, засобів розрахунків, рівня обслуговування та інших близьких факторів, що забезпечують успіх у конкуренції;
- Підтримуючі. Здатність держави оказувати підтримку експортної діяльності суб'єктів господарювання та надавати гарантії, що захищають від комерційних, політичних та інших видів ризиків.

Таким чином, міжнародна конкурентоспроможність економіки країни є широким та багатозначним поняттям. З боку економічної науки ця концепція аналізується відразу з декількох напрямків. Досліджується структура міжнародної конкурентоспроможності економіки та окремих її елементів, виділяються рушійні фактори, які впливають на зміни стану міжнародної конкурентоспроможності, аналізуються механізми та напрямки підвищення стану міжнародної конкурентоспроможності економіки країни в цілому та її системи зовнішньої торгівлі зокрема.

Міжнародна конкурентоспроможність економіки країни має декілька рівнів, представлених у таблиці 1.1. Особливістю якості явища конкурентоспроможності є те, що незважаючи на наявність характеристики конкурентоспроможності на кожному конкретному рівні, більш високий рівень витікає з попереднього: конкурентоспроможність підприємства формується з конкурентоспроможності окремих видів товарів та послуг, що виробляється; підприємства складають галузеві показники конкурентоспроможності, які, в свою чергу, формують загальнонаціональну економічну конкурентоспроможність країни.

Таблиця 1.1

Рівні міжнародної конкурентоспроможності економіки країни*

Конкурентоспроможність товарів та послуг	Здатність продукції бути привабливою для покупця в порівнянні з іншими аналогами чи схожими видами.
Конкурентоспроможність підприємства (мікрорівень)	Здатність підприємства створювати, виробляти і продавати товари чи послуги, цінові й нецінові якості яких привабливіші, ніж в аналогічній продукції конкурентів
Галузева конкурентоспроможність (мезорівень)	Стан галузі або сектора економіки, сумарна діяльність підприємств якої буде вища за якістю аніж аналогічній галузі чи секторі іншої країни
Конкурентоспроможність економіки (макрорівень)	Сумарний стан економіки держави, якій складається з усіх попередніх рівнів та дає економіці країни знаходитись в стані стабільного розвитку

*Складено автором за матеріалами [5;6;7,с.10-11;8]

Беручи за основу те, що міжнародна конкурентоспроможність країни становить якість системи господарювання, яка охоплює систему індикаторів, дослідження стану міжнародної конкурентоспроможності економіки як макроекономічного поняття є перш за все, системним явищем. Воно охоплює найбільш важливі за характером та обсягом господарські елементи. Нами виділено елементи, що належать до загального поняття міжнародної конкурентоспроможності економіки:

- здатність національних суб'єктів господарювання виробляти товари чи надавати послуги, які можуть проникати на зовнішні ринки та захоплювати їх частки;
- загальна спроможність окремих галузей та секторів національної економіки реалізовувати свою продукцію на зовнішніх та міжнародних ринках, ефективно конкурувати з аналогічними галузями та секторами інших країн;

- конкурентостійкість національної економіки до актуальних викликів з боку світової економічної системи та її трансформацій;
- здатність вести зовнішньоекономічну діяльність та політику з урахуванням національних інтересів держави, суспільства та бізнесу.

На основі цих елементів запропоновано вважати, що міжнародна конкурентоспроможність економіки – це сукупність властивостей, які визначають здатність національної економіки успішно конкурувати з економіками інших країн. Проте, міжнародна конкурентоспроможність економіки є ширшим за змістом терміном, який позначає:

- здатність країни досягати високих темпів економічного зростання, які набувають стійкої якості в середньостроковій та довгостроковій перспективі;
- рівень продуктивності факторів виробництва в певній країні;
- здатність національних суб'єктів господарювання успішно конкурувати на тих чи інших зовнішніх та міжнародних ринках.

Можна зробити припущення, що за умов відкритості перед кінцевим результатом удосконалення міжнародної конкурентоспроможності економіки стоять такі завдання:

1. Стійке зростання життєвих стандартів населення країни.
2. Досягнення й утримання національними підприємствами таких позицій у світовій економіці, при яких їхні товари чи послуги успішно реалізуються на міжнародних ринках.
3. Усталеність соціально-економічного прогресу зі здатністю протистояти кризам, запобігаючи їм або успішно нейтралізуючи їхні негативні наслідки.

Поняття “міжнародної конкурентоспроможності економіки країни” склалося поступово, протягом певного часу, набуваючи нового змісту, з одного боку, під впливом теоретичних концепцій різноманітних шкіл

економічної теорії, з іншого боку – завдяки поступовому розвитку системи міжнародних господарських зв'язків. Важливим є проаналізувати, як сучасна концепція міжнародної конкурентоспроможності економіки склалася під впливом різноманітних економічних поглядів та досліджень.

Одним із основних завдань економічної теорії є вироблення науково-теоретичних концепцій щодо проблематики регулювання економічних процесів у суспільстві. В аспекті міжнародної конкурентоспроможності це завдання реалізується в пошуку ефективної державницької політики щодо побудови сталої системи конкурентоспроможності національної економіки. Автором запропоновано підхід, що охоплює теоретичне дослідження міжнародної конкурентоспроможності економіки країни як системного явища, за якого треба розглядати елементи конкурентоспроможності крізь призму різноманітних теоретико-наукових парадигм та концепцій економічного розвитку (рис 1.1). Комбінуючи підходи науково-теоретичних концепцій двох основних напрямів – протекціоністські та ліберальні, можна охопити широкий спектр результатів досліджень щодо проблематики конкурентоспроможності. Аналізуючи окремі наукові парадигми та теоретичні концепції, можна виділити основні причинно-наслідкові зв'язки формування системи міжнародної конкурентоспроможності економіки країни, факторів її успішності в контексті розвитку, особливостей країн в набутті сталої якості конкурентоспроможності в системі міжнародних економічних відносин. Поєднуючи різноманітні науково-теоретичні аспекти міжнародної конкурентоспроможності, можна виділити її головні частини – фактори і причини, що формують та змінюють стан міжнародної конкурентоспроможності економіки країни.

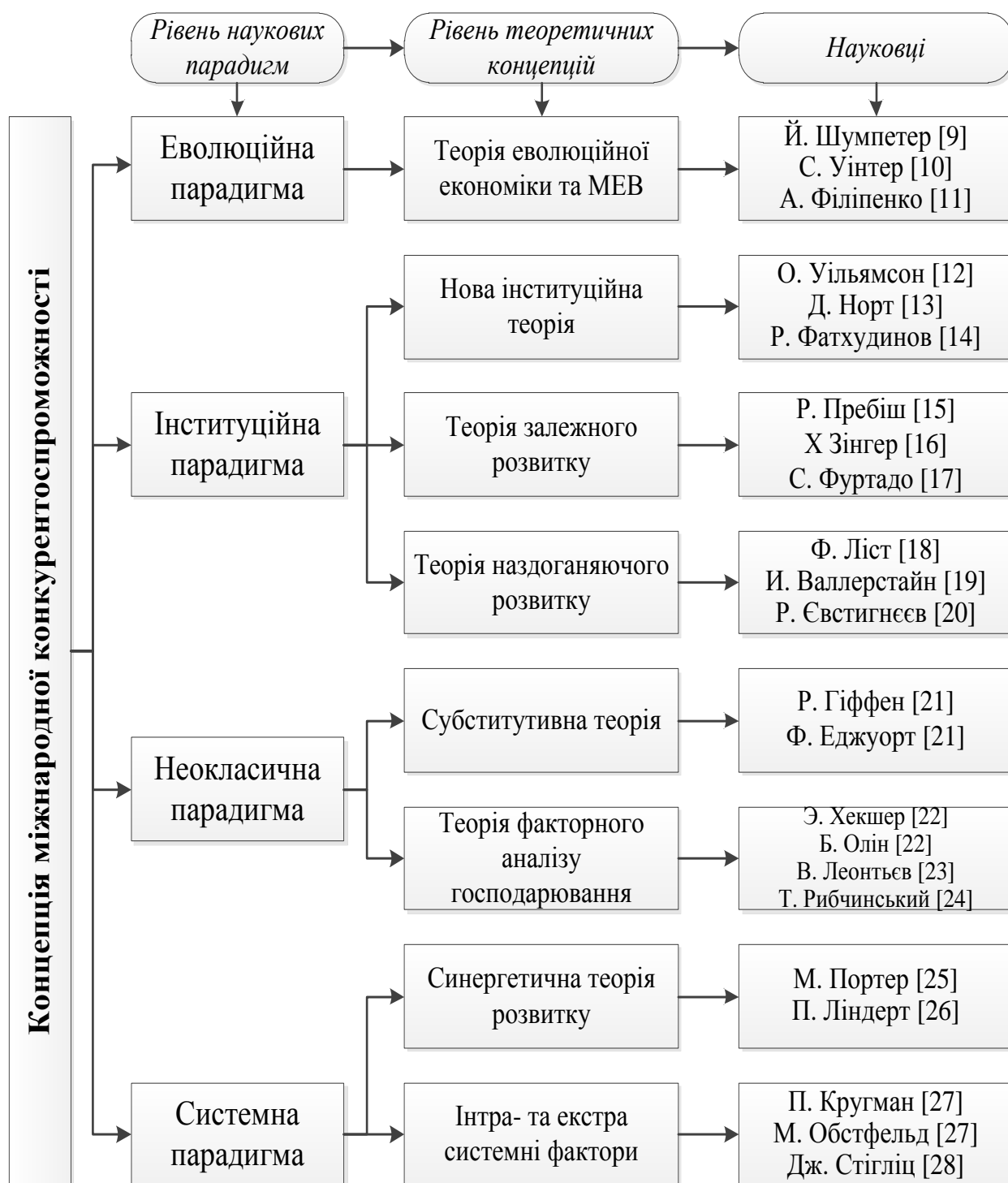

Рис. 1.1. Теоретична основа дослідження міжнародної конкурентоспроможності країни*

*Складено автором за матеріалами [9-28]

Еволюція теоретичних концепцій щодо проблематики регулювання економічних процесів у країні та побудови моделей розвитку господарської системи в міжнародному економічному просторі, серед яких

конкурентоспроможність займає одно з основних та важливих місць, складалася під впливом розвитку самих міжнародних економічних відносин. Із розвитком та поглибленням зовнішньоекономічних зв'язків між суб'єктами всіх рівнів господарювання та еволюцією форм зовнішньоекономічного співробітництва змінювалися теоретичні підходи до проблем регулювання відносин та здійснення зовнішньоекономічної політики держав.

Міжнародну конкурентоспроможність можна проаналізувати в рамках еволюційної парадигми. Перш за все, це визначається тим, що поступовий еволюційний розвиток світової господарської системи призвів до появи дисбалансу в економічному розвитку та якостей господарських систем країн. У відповідь цьому дисбалансу країни, які знаходяться в більш слабкому становищі, на відміну від світових лідерів, змушені використовувати механізми подолання дисбалансу в економічному розвитку [9, с.120-124].

Питання про характер і чинники еволюції національних економік взагалі і економічних інститутів зокрема належить до низки найбільш важливих питань економічної науки. Еволюція означає, що історичні траєкторії закономірні, «вписані» у внутрішні механізми розвитку системи на зразок того, як програма біологічного розвитку організму вписана в його генетичний код. Таким чином, еволюційний підхід є підходом історичним, згідно з яким історія попереднього розвитку соціально-економічних систем дозволяє виявити тенденції і логіку наступних станів цих систем [9, с.40-41].

Еволюційна парадигма означає перехід до «більш об'єктивованої» моделі економіки, в якій діють закони розвитку популяцій. На відміну від моделі «економічної людини», яка постійно максимізує свою вигоду, еволюційна парадигма досліджує економіку як систему, у якій важливу роль відіграють загальносистемні принципи, тобто принципи, застосовні не тільки в економічній науці, а й у біології, філософії, соціології тощо. Це принципи мінливої різноманітності, неоднорідності агентів, нерівноваги, невизначеності розвитку, нестійкості і т.п. Одним із засновників еволюційної економіки вважається Й. Шумпетер, який опублікував свої підходи ще в 1911

р. та розглянув процес економічного розвитку як еволюційний процес з діючими в ньому законами мінливості й природного відбору [9, с.120-124]. За Й. Шумпетером «... кожний наступний історичний період може бути адекватно зрозумілим з попереднього» [9, с.126]. Й. Шумпетер проаналізував процес вторгнення новаторів (підприємців, що пропонують нові продукти, послуги або технології) в економічний простір, боротьбу за ресурси між ними і консерваторами, витіснення консерваторів і частини колишніх новаторів, поява імітаторів [9, с.213-214]. У цьому випадку мова йде про один з основних варіантів еволюційної парадигми і саме про розгляд довгострокових процесів в реальному часі. Цей підхід найбільш популярний серед прихильників власне еволюційної теорії і становить, на їхню думку, суть її визначення. Як пишуть Р. Нельсон і С. Уінтер, “термін “еволюційна” охоплює вивчення процесів довгострокових поступальних змін, що спостерігаються в поточній закономірності” [10, с.80-83].

Найбільш обговорюваною залишається проблема сумісності еволюційної економіки з “мейнстрімом”, тобто реальним станом сучасної світової господарської системи. Еволюціоністи звинувачують традиційну економічну теорію в тому, що вона надмірно абстрактна й ігнорує соціальні проблеми й протиріччя, постійно підкреслюють некоректність класичної та неокласичної теорій у завданнях пізнання дійсності й протиставляють вузькому аналізу ринку свій аналіз організації та інститутів [10, с.140-142]. Це не повинно означати, що між “мейнстрімом” і еволюційною теорією взагалі немає точок дотику. У сучасній ринковій економіці по черзі діють, домінуючи на різних етапах розвитку, і кейнсіанські, і монетарні, і інституційні еволюційні механізми.

Намагання у якийсь спосіб поєднати еволюційну теорію з “мейнстрімом” найчастіше обумовлено прагненням еволюціоністів увести свою теорію в низку академічно респектабельних наук і в такий спосіб поглибити ступінь її впливу на наукове співтовариство, розширити масштаби досліджень і масштаби викладання, позбавивши “мейнстрім” монополії на

фундаментальні, прикладні дослідження, а також на формування ідейно-теоретичних настанов наукової зміни. Хоча очевидно, що для того, щоб увійти до “мейнстріму”, еволюційна теорія повинна не тільки вміти адекватно описувати сутність економічної еволюції і не тільки критикувати “мейнстрім” за його очевидні слабкості, що не заперечується його прихильниками. Необхідно конструктивно взаємодіяти з “мейнстрімом”, тобто здійснювати пошук спільної мови, співучасті у вирішенні його проблем. Одним із прикладів такої взаємодії може слугувати структура еволюційно-економічного напрямку, запропонована А.І. Амосовим, яка передбачає наступну схему: «Перший блок: теорія еволюції економічних інститутів і соціально-економічних систем. За аналогією з біологічною наукою в цей блок входить, з одного боку, опис життєвих циклів соціально-економічних систем та інститутів, а з іншого – економічних механізмів, що виконують генетичні функції, тобто містять матеріальний та інформаційний субстрат спадковості. Другий блок: теорії еволюції й функціонування систем ціноутворення, кредитування, грошового обігу, відтворення та інших аспектів, традиційно розглядаються економічною наукою. Третій блок: макро- і мікроекономічні теорії » [29].

Варто особливо відзначити, що важливою рисою сучасної економічної науки стає готовність сприймати ідеї інших наук. Якщо для кількох минулих десятиліть стало характерним прагнення неокласичної парадигми до експансії, тобто проникнення методів економічного аналізу, і перш за все, принципу оптимального розподілу ресурсів, в інші області знання – явище, що отримало назву економічного імперіалізму, то сьогодні економічна наука демонструє готовність до сприйняття ідей і методів і суспільних, і природничих наук. У цьому контексті приклад еволюційної економіки дуже показовий. Ідеї економічного еволюціонізму поступово проникають у господарську практику, визначаючи склад, специфіку й динаміку окремих блоків трансформаційного господарського механізму. Були зроблені спроби використовувати ідеї еволюційного підходу для моделювання та пояснення

причин виникнення реальних економічних процесів, таких, як структурна криза, інноваційна діяльність та технологічний прогрес.

Історичний підхід пов'язаний з усвідомленням незворотності та обумовленості розвитку, хоча еволюціоністи завжди відкидали ідею детермінованості історичного розвитку в спрямованості до певного стану. Згідно з Д. Норттом, саме інститути виступають рушійними силами історичного процесу, здійснюючи зменшення “невизначеності шляхом встановлення стійкої (хоча не обов'язково ефективною) структури взаємодій між людьми” [13, с.71-74].

Більшість учених не сумніваються в приналежності теорії еволюційної економіки соціально-інституційному напрямку економічної думки. Еволюційна теорія тісно пов'язана з інституціоналізмом, існує навіть таке поняття, як еволюційний інституціоналізм або інституційно-еволюційна теорія. Однак не завжди проводиться чітке розмежування між такими зовні подібними, але по суті глибоко різними напрямками, як традиційний інституціоналізм, неоінституціоналізм і еволюційна економічна теорія. У той час як далеко не всі положення, що формулюються в рамках однієї з названих теорій, вважаються справедливими й приймаються в рамках інших. Перш за все, це пов'язано з базовим поняттям інституту, неоднаково трактованого згаданими напрямками. Таким чином, еволюційна теорія існує скоріше окремо і лише використовує досягнення інституціоналізму. Хоча, враховуючи зміст концепцій, було б більш правильно, навпаки, розвивати інституційну теорію, використовуючи апарат еволюційної [11, с.218-219].

Удосконалення рівня міжнародної конкурентоспроможності економіки країни належить саме до інституційного типу економічної політики та моделі розвитку. Інституційний характер проявляється в суб'єкті впровадження елементів вдосконалення конкурентоспроможності в економіці країни – інститутів державної влади. Сенс інституційного підходу полягає в тому, щоб не обмежуватися аналізом економічних категорій і процесів в чистому

вигляді, а включити в аналіз інститути, враховувати позаекономічні чинники [12, с.315-316].

Починаючи з 80-х років ХХ ст., все більший вплив на розвиток міжнародної економічної системи починає надавати прогресуюча глобалізація. У рамках загальної теорії міжнародних відносин розвивається напрям, що отримав назву “теорія глобалізації”. Теорія глобалізації висуває на перший план завдання вивчення структури світу як цілого, що обумовлює процеси соціального розвитку в кожному локальному співтоваристві. У рамках домінуючої традиції стверджується, що глобалізацію необхідно розглядати як процес становлення глобальності. Глобальність – ситуація існування єдиних, універсальних для всієї системи міжнародних відносин, для всіх локальних спільнот формальних і неформальних інститутів взаємодії. З цієї точки зору глобалізацію визначають як процес і результат розповсюдження цих інститутів [30].

Практична значимість теорії глобалізації полягає у вивченні можливостей формування інтегрованої системи значень, ідентичності й практик у рамках світового соціального простору, у створенні стратегій ефективного залучення локальних спільнот до системи міжнародної взаємодії, у пошуку та організації дієвих механізмів участі зовнішніх факторів, у вирішенні локальних проблем і посиленні ролі локальних чинників, у забезпеченні функціонування міжнародних режимів, у сфері безпеки, економіки, захисту навколишнього середовища, культури [31, с.58-63].

Завданням дослідників у контексті положень теорії глобалізації є визначення існуючих типів локальних спільнот, опис їхніх меж та поєднання параметрів їхніх соціальних зв'язків з іншими спільнотами.

Таким чином, визначальну роль у сучасних економіко-теоретичних підходах відіграє напрям інституціоналізму як напрям соціально-економічних досліджень, що розглядає політичну, економічну та соціальну організацію суспільства як комплекс різних об'єднань людей – інституцій.

Інституціональний підхід відрізняється від інших теоретичних поглядів у таких параметрах:

- звичні для неокласичної школи категорії (такі, як ціна, прибуток, попит) не ігноруються, а розглядаються з урахуванням більш повного спектру інтересів і відносин;
- на відміну від маржиналістів, які досліджують економіку “в чистому вигляді”, відкидаючи соціальну сторону, інституціоналісти, навпаки, досліджують економіку як частину соціальної системи;
- з точки зору класичної політичної економії, економіка розглядається як основа або “базис» для науки, культури, політики. Інституціоналізм вважає ці поняття рівноправними й взаємопов'язаними;
- інтереси суспільства первинні. Дії окремо взятих суб'єктів значною мірою зумовлюються ситуацією в економіці в цілому, а не навпаки. Зокрема їх цілі та переваги формуються суспільством. У маржиналізмі та класичній політекономії вважається, що спочатку виникають інтереси індивіда, і далі вони породжують ставлення до інтересів соціуму;
- заперечення підходу до економіки як до механічно-рівноважної системи й трактування економіки як системи, що еволюціонує, тобто керованої процесами, що мають кумулятивний характер. Старі інституціоналісти виходили у цьому питанні із запропонованого Т. Вебленом принципу “кумулятивної причинності”, згідно з яким економічний розвиток характеризується причинними взаємодіями різних економічних феноменів, що підсилюють один одного. У той час маржиналізм розглядає економіку в стані статичності і динаміки, а класики характеризують економічний процес як природний;
- прихильне ставлення до державного втручання в ринкову економіку;
- заперечення “раціональної людини”, що керується виключно принципом корисності. На думку інституціоналістів, дії індивіда

спрогнозувати неможливо через неможливість врахувати всі чинники (економічні та неекономічні), що впливають на поведінку людини;

- ціни не настільки мінливі, як про це йдеться в працях класиків. Витрати, попит, кон'юнктура надзвичайно рухливі, ціни – консервативні. Незважаючи на зміни, що відбуваються на ринку, ціни часто не змінюються;
- з точки зору інституціоналістів, завдання економічної науки не тільки в тому, щоб скласти прогноз та зрозуміти систему взаємозв'язків, а й дати рекомендації, обґрунтувати рецепти відповідних змін у політиці, поведінці, суспільній свідомості [12, с.218-220; 13, с.123-127; 14].

З діяльністю глобальних світових інститутів постулати інституційного підходу значною мірою проявляються в особливості та сутності всієї міжнародної економічної системи.

Беручи до уваги інституційний характер вдосконалення рівня конкурентоспроможності економіки, можна зазначити три основних напрямки в області інституційної парадигми:

а) Нова інституційна теорія

У рамках нової інституційної теорії розроблено понятійний апарат, що дозволяє з використанням фундаментальних передумов щодо раціональності, характеристик зовнішнього середовища, особливостей застосування ресурсів пояснити досить широкий клас явищ суспільного життя. У контексті міжнародної конкурентоспроможності першочергове значення має взаємозв'язок інститутів як суб'єктів впровадження з суб'єктами господарської діяльності мікрорівня, пов'язаний у так званих інституційних угодах (трансакціях), трансакційних та трансформаційних витратах [12, с.30-35].

Інститути – сукупність формальних і/або створюваних людьми механізмів, що забезпечують дотримання певних правил. Правила – набір приписів щодо заборонених і дозволених дій, які ставляться більш ніж до одного суб'єкту господарювання. Цей елемент пов'язаний з механізмами

накладення санкцій, тобто із створенням витрат для порушників цих правил. Система інститутів має багаторівневий характер (інституційне середовище й інституційні угоди, причому інституційне середовище може складатися з надконституційних і конституційних правил) [12,с.33-34].

Трансакція обумовлена правилами і підтримуючими їх механізмами взаємодії людей у процесах відчуження й привласнення ними власності. У трансакціях можна виділити три елементи: конфлікт, взаємозалежність і порядок. Останній компонент фактично відповідає механізму управління трансакцією на рівні інституційних угод. Механізми управління трансакціями (іноді, інституційні угоди) – сукупність договорів між людьми з приводу способів кооперації і конкуренції їх один з одним [13,с.118-120].

Трансакційні витрати – це цінність ресурсів, що використовуються під час вирішення проблеми координації й розподільних конфліктів у рамках і з приводу “правил гри” різного рівня (мається на увазі інституційне середовище та інституційні угоди). У широкому сенсі під трансакційними витратами розуміються невиробничі витрати взаємодії економічного агента з партнерами в рамках тієї чи іншої норми поведінки (інституту) [13, с.125-126].

Трансформаційні витрати (витрати інституційної трансформації) – невиробничі витрати, пов'язані з переходом від однієї норми до іншої. До їхнього складу входять такі статті: 1) складання проекту трансформації; 2) «лобіювання» проекту; 3) створення та підтримання проміжних інститутів для реалізації проекту; 4) реалізація проекту; 5) адаптація системи до нового інституту. При широкомасштабних реформах трансформаційні витрати несуть як державний бюджет, так і окремі фірми [13, с.128-130].

б) Теорія залежного розвитку

Теорія залежності, або теорія залежного розвитку, – теорія в сфері суміжних соціальних наук, в основі якої лежить твердження про те, що економічна відсталість і політична нестабільність країн, що розвиваються, є

результатом їх інтеграції у світову економіку й систематичного тиску розвинених держав [15,с.54-57; 16, с.31-32].

Центральне положення теорії залежності – нерозвинені держави «периферії» бідніють в результаті того, що їх ресурси й капітал витікають у багаті країни «центру» [17, с.381].

Теорія залежності може простежити свою інтелектуальну спадщину до тривалих дебатів про вільну торгівлю, різним формам протекціонізму, економічного націоналізму, а також проблемам імперіалізму й колоніалізму.

Зазвичай виділяють кілька напрямків у теорії залежності:

- латиноамериканські структуралісти, представлені роботами Р. Пребіша, С. Фуртадо, А. Пінто;
- школа американського марксизму, до якої можна зарахувати П. Барана, П. Суїзі, з важливими відгалуженнями – Т. Дус Сантуса та С. Аміна;
- альтернативні таксономії - А. Франка, Ф. Кардозо, Е. Фалетто.

Марксистські представники цієї течії, на відміну від “класичних” теоретиків залежності, вважають тільки соціальну революцію ефективним засобом ліквідації залежності. Серед авторів інших підходів існують позиції з розвитку держави у світовій економічній системі або в умовах автономії, що припускають можливість уникнути деяких негативних проявів «залежного розвитку» [16, с.120-121].

У цілому теоретики залежності стверджують, що бідність слаборозвинених країн виникає не від того, що вони не інтегровані у світовий ринок (або інтегровані, але “недостатньо”, як стверджують неоліберали), а від того, що якраз є його частиною:

- нерозвинені країни забезпечують природними ресурсами, дешевою робочою силою і ринками збуту країни розвинені, без чого останні не могли б підтримувати настільки високий рівень життя своїх жителів;
- розвинені країни відтворюють структури залежності в іншому світі різними способами. Цей вплив є багатограним, він охоплює економічний вплив (банки, фінанси тощо), контроль ЗМІ, пряме

політичне втручання, освіту, культуру, спорт, а також питання найму та підготовки робочої сили тощо;

- розвинені країни за допомогою економічних санкцій і військової сили активно протистоять спробам слаборозвинених країн звільнитися від залежності [15, с.112-114; 16, с.200].

Існують суперечливі позиції серед різних дослідників і економістів щодо аналізу кордонів «залежного розвитку» і тому, які стратегії необхідні країнам, що розвиваються, щоб уникнути негативних наслідків. Така дискусія, як зазначає Г. Джереффі, викликана дебатами щодо виявлення пріоритету економічних, соціальних, політичних чи культурних факторів і відповідному ідеологічному протистоянні між марксистськими, ліберальними і консервативними інтерпретаціями [30].

Радикальні прихильники теорії залежності, які вважають, що капіталістичний розвиток веде до поглиблення “залежності”, визначають соціальну революцію ефективним засобом ліквідації нерівності у світовій економічній системі. Решта більш помірних теоретиків залежності, відзначаючи тією чи іншою мірою стагнаційний характер іноземного капіталу й вільної торгівлі на розвиток периферії, бачать моделлю для наслідування нові індустріальні країни в 1970-1980-і рр. і ті заходи, які були ними зроблені, як основу для розвитку:

- індустріалізація, побудована на імпортозаміщенні для зменшення залежності від закордонних товарів, які можуть бути зроблені в самій країні;
- необхідність державного втручання в ринкову економіку, субсидування національної промисловості та сприяння вітчизняному бізнесу;
- націоналізація або переведення контрольного пакету активів іноземних компаній у власність держави, щоб зберегти прибуток всередині країни;

- проведення суверенної емісійної політики, обмеження діяльності фінансових інститутів і вживання заходів оподаткування на банківські транзакції [15, с.210-218, 286].

Представники марксистського течії вказують на перманентну залежність від зовнішніх факторів і нездатність країн периферії генерувати власну динаміку технічного прогресу. Проте, зростання країн третього світу в 1970-1990-х роках поставив під сумнів такий напрямок в рамках концепції “залежного розвитку” [17, с.335-336].

с) Теорія наздоганяючого розвитку

У класичній політекономії найбільш досконалу концепцію наздоганяючого розвитку побудував Ф. Ліст. Він показав, що свобода торгівлі консервує спеціалізацію, тобто в умовах наздоганяючого розвитку – відсталість. У зв'язку з цим він висунув програму протекціонізму, митного захисту національної індустрії на період модернізації. Ф. Ліст показав, що необхідна спеціальна система цільових державних інвестицій і серйозне втручання в позаринкові напрямки діяльності приватних компаній. Пов'язані з цим витрати є неминучою платою за, як він висловлювався, “промислове виховання нації” [18, с. 216].

З іншого боку, дослідниками звертається увага на ту обставину, що намітилася в останні роки. Тобто та тенденція до вирівнювання ступеню економічного розвитку високо економічно розвинених країн, з одного боку, та середньо - і слаборозвинених, з іншого, що є досить логічним наслідком наростаючої реальної глобалізації, яка неможлива без зростання прозорості економічних кордонів. Також вона є результатом зростання рівня освіченості населення країн, що розвиваються, і тісно пов'язаного з цим просування до завершення демографічного переходу, тобто результатом того, що до 1990-х рр. більшості країн третього світу вдалося досягти різкого зростання грамотності, що, з одного боку, стимулювало економічне зростання, а з іншого боку, сприяло скороченню народжуваності й дуже значному уповільненню темпів зростання населення. У результаті всіх цих процесів в

останні роки в більшості країн периферії спостерігаються темпи зростання ВВП на душу населення значно вищі, ніж у більшості країн центру, а значить, і відбувається абсолютно закономірне швидке скорочення розриву за рівнем життя між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються [19, с.15-18]. При цьому скорочення йде помітно швидшими темпами, ніж йшло збільшення такого розриву аж до початку 70-80-х рр. минулого століття.

Необхідно звернути особливу увагу на ту обставину, що перелом двовікової тенденції збільшення розриву за рівнем життя між центром і периферією на тенденцію до скорочення цього розриву з дивовижною точністю (практично до року) збігся в часі з переломом цілого ряду інших багатовікових (і навіть іноді багатотисячолітніх) тенденцій на прямо протилежні. Ідеться зокрема й про перехід від тенденцій до збільшення відносних темпів зростання населення і ВВП (а також ВВП на душу населення) до прямо протилежних тенденцій до зменшення цих темпів і про перехід від багатотисячолітньої тенденції зменшення ефективності використання енергії до прямо протилежної тенденції до зростання цієї ефективності. Цей збіг аж ніяк не випадковий і відображає той факт, що ми маємо справу з різними сторонами єдиного процесу розвитку Світ-Системи, з різними сторонами єдиного процесу виходу Світ-Системи з режиму із загостренням і початком руху до траєкторії сталого розвитку [20, с.11-12].

Основні концепції неокласичної парадигми на базовому теоретичному рівні формуються на принципі економічного лібералізму та принципі вільної конкуренції. На відміну від постулатів інституційної парадигми, у своїх дослідженнях неокласики більший акцент роблять на дослідженні прикладних практичних проблем, більшою мірою використовують кількісний аналіз і математику, ніж якісний (змістовний, причинно-наслідковий). Саме використання цих механізмів аналізу макrorівня є важливою складовою дослідження впровадження імпортозаміщення в економіці країни. Особливо важливими є субститутивна теорія та теорія факторного аналізу.

Субститути характеризуються тим, що зростання ціни на один товар викликає збільшення споживання іншого: зниження ціни на один товар робить для споживачів менш бажаним інший товар [21, с.11-13].

Зміна цін на товари-субститути є одним з основоположних чинників, що впливають на криву попиту. Зменшення ціни на перший із товарів-замінників із взятої пари викликає зсув кривої попиту другого товару вліво. Наприклад, при зниженні ціни на чай багато споживачів відмовляться купувати звичну для них кількість кави за старою ціною (враховуючи, що вони легко можуть перейти на більш дешевий чай), відбудеться зниження попиту на каву й зсув кривої попиту вліво. Навпаки, при збільшенні ціни на один із товарів (на чай) більше число споживачів вирішить перейти на каву (тобто при незмінній ціні на каву буде продано більшу кількість банок, ніж раніше), відбувається зрушення кривої попиту вправо. Товари вважаються субститутами, якщо значення перехресної еластичності більше нуля [21, с.45-47]. В аспекті міжнародної конкурентоспроможності субститутивний характер виробництва відіграє одну з головних ролей.

Не менш важливим при дослідженні мікрорівня є аналіз факторів виробництва. Е. Хекшер і Б. Олін розробили концепцію, у зв'язку з якою в умовах вільної торгівлі фірма експортує той товар, для виробництва якого вона інтенсивно використовує відносно надлишковий фактор виробництва. Таким чином, відбувається не тільки кількісна оцінка виробництва, але й оцінка факторів виробництва у виборі стратегії господарюючого суб'єкта [22].

Проте В. Леонт'єв при аналізі зовнішньої торгівлі США у 1947 р. спростував теорему Хекшера-Оліна (Парадокс Леонт'єва). В. Леонт'єв перевіряв той факт, що США (найбільше наділена капіталом країна) експортує капіталомісткі, а імпортує трудомісткі товари. Однак виявилось, що американська продукція, яка конкурує з імпортованою, потребує на 30% більше капіталу на 1 робітника, ніж американська експортна продукція. Отже, Парадокс Леонт'єва полягає в тому, що, всупереч теорії Хекшера-

Оліна, країни, що мають надлишок праці, експортують капіталомістку продукцію, і навпаки. Але, незважаючи на деякі умовності в розрахунках Леонтьєва (специфіка післявоєнного періоду), а також незважаючи на неодноразові спроби спростувати Парадокс Леонтьєва як самим Леонтьєвим, так і іншими вченими, це явище в практичному плані є актуальним і на сьогодні [23]. Розв'язування парадоксу В. Леонтьєва полягає в тому, що коректне дослідження вимагає не двофакторної, а багатофакторної моделі зовнішньої торгівлі [24, с. 160].

Серед якісних характеристик в теоретичних підходах виділяється теорема Рибчинського, за якою фірма повинна збільшити виробництво тієї продукції, в якій інтенсивно використовується зростаючий фактор виробництва. Таким чином, відбувається якісна оцінка окремих факторів виробництва [24, с. 165-167].

Неокласичний підхід до міжнародної конкурентоспроможності акцентує основний зміст на рівні окремих виробників, так як саме виробництва і є прямими носіями конкурентоспроможності. Проте вироблені теорії якісного й кількісного підходів до оцінки конкурентоспроможності стають недостатніми. Основний напрямок теоретичних підходів сучасного світу щодо міжнародної конкурентоспроможності – системний підхід, інтеграція з урахуванням особливостей макрорівня.

Теорія М. Портера вводить поняття конкурентоспроможності країни. Саме національна конкурентоспроможність, з точки зору М. Портера, визначає успіх або неуспіх у конкретних галузях виробництва й те місце, яке країна займає в системі світового господарства. В основі пояснення конкурентної переваги країни лежить роль країни в стимулюванні створення та вдосконалення виробництва інновацій. Державними заходами для підтримки конкурентоспроможності є:

- вплив уряду на факторні умови;
- вплив уряду на умови попиту;
- вплив уряду на родинні та підтримуючі галузі;

- вплив уряду на стратегію, структуру й суперництво фірм [25, с.38-39, 210-212].

Теорія представницького попиту П. Ліндєрта поклала в основу аналізу обсяг обміну однорідними товарами між країнами з порівняним ступенем розвитку, поставивши під сумнів теорію Хекшера-Оліна. Його теорія базується на трьох принципах:

1. умови виробництва залежать від умов попиту (чим більший попит, тим вище ефективність виробництва);
2. умови вітчизняного виробництва залежать переважно від внутрішнього попиту, яке є необхідною, але недостатньою умовою експортування товарів;
3. зовнішній ринок – продовження внутрішнього [26, с.318-322].

Чим ближче країни одна до одного за рівнем розвитку, тим більшою мірою спектр експорту ідентичний спектру імпорту. Обмін між рівними за показниками розвитку країнами здійснюється, насамперед, за однорідними та взаємозамінними товарами. Близькість країн за рівнем розвитку передбачає порівнянність якості їхніх товарів, а нескінченне різноманіття товарів уможливорює успішну торгівлю в цілому однаковими продуктами [26, с. 485-488].

П. Кругман пояснив складні тенденції у світовій і регіональній економіці і розробив моделі, що дозволяють оцінити внесок кожного фактору, що визначає рівновагу локальної та глобальної економічної активності. П. Кругман показав, що в умовах економії від масштабу й монополістичної конкуренції, якщо країна збільшує розмір ринку (тобто додає споживачів з іншої країни), це приводить до збільшення різновидів товару, до зростання конкуренції, до зниження витрат фірм та цін для споживачів.

П. Кругман уводить два найважливіших чинники міжнародного обміну, обґрунтовуючи чільну роль розвинених країн у міжнародних відносинах:

- економія від масштабу (збільшення виробництва скорочує витрати, що робить великі фірми більш ефективними);
- монополістична конкуренція (споживачі цінують різноманітність, яке пропонують фірми з випуску продукції під власним брендом, замінюючи при виборі товару за бажанням один бренд іншим) [27, с. 663-667].

Таким чином, основний постулат системного підходу – необхідність проведення якісного системного аналізу факторів як зовнішнього, так і внутрішнього середовища, що сприяють розвитку конкурентоспроможності і фірми, і галузі чи сектору, і економіки держави в цілому в системі міжнародних економічних відносин.

Головний принцип конкурентоспроможності економіки країни передбачає проведення такого типу державної внутрішньо- та зовнішньоекономічної політики, яка буде спрямована на постійний процес удосконалення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств та галузей господарства.

На базі державної політики формується більш сформована державна програма, яка спрямована на вдосконалення рівня міжнародної конкурентоспроможності – модель зовнішньоекономічної діяльності. Модель сучасної зовнішньоекономічної діяльності країни є системою обумовлених глобалізацією напрямів здійснення зовнішньоекономічної діяльності і реалізацією національних інтересів у цій сфері. Кожна держава реалізує свою унікальну модель, обумовлену успадкованими ресурсами, формальними й неформальними інститутами. Проте зовнішньоекономічні моделі держав піддаються певним класифікаціям [32, с.216-220].

Модель зовнішньоекономічної діяльності країни – вибудований на національних конкурентних перевагах комплекс факторів міжнародної конкурентоспроможності (Рис.1.2). Перетворення потенційної конкурентоспроможності на реальну та отримання цим процесом системного

характеру є головною ціллю впровадження ефективної моделі зовнішньоекономічної діяльності.

Рис. 1.2. Система конкурентоспроможності країни в умовах впливу глобального середовища*

*Складено автором за даними [3; 6; 33, с.115-116; 34; 35, с.56-58]

Міжнародна конкурентоспроможність країн трансформується під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів. У трансформації моделей зовнішньоекономічної діяльності задіяні два механізми:

- Цілеспрямовані перетворення, що поліпшують позиції країн у світовій економічній системі;
- Спонтанні ринкові зміни [36].

Таким чином, моделі зовнішньоекономічної діяльності та розвитку, формують стан міжнародної конкурентоспроможності економіки держави та проходять певні стадії.

Держава може впливати на цей процес через різноманітні заходи, наприклад:

- субсидії для фірм, як прямі (в грошовій формі), так і непрямі (наприклад, через створення інфраструктури);
- податкові кодекси, що застосовуються для підприємств, господарської діяльності або володіння майном;
- освітня політика, що впливає на рівень кваліфікації працівників;
- допомога в створенні спеціальних факторів;
- уведення жорстких стандартів (наприклад, високих стандартів, що застосовуються до технологій і продукції, зокрема природоохоронні норми) [37; 38; 39].

М. Портер виявив причини успіху країни в міжнародній конкуренції в тій чи іншій галузі за допомогою системи чотирьох показників – “конкурентного ромба”. Ці показники мають загальний характер і формують середовище, в якому конкурують місцеві фірми.

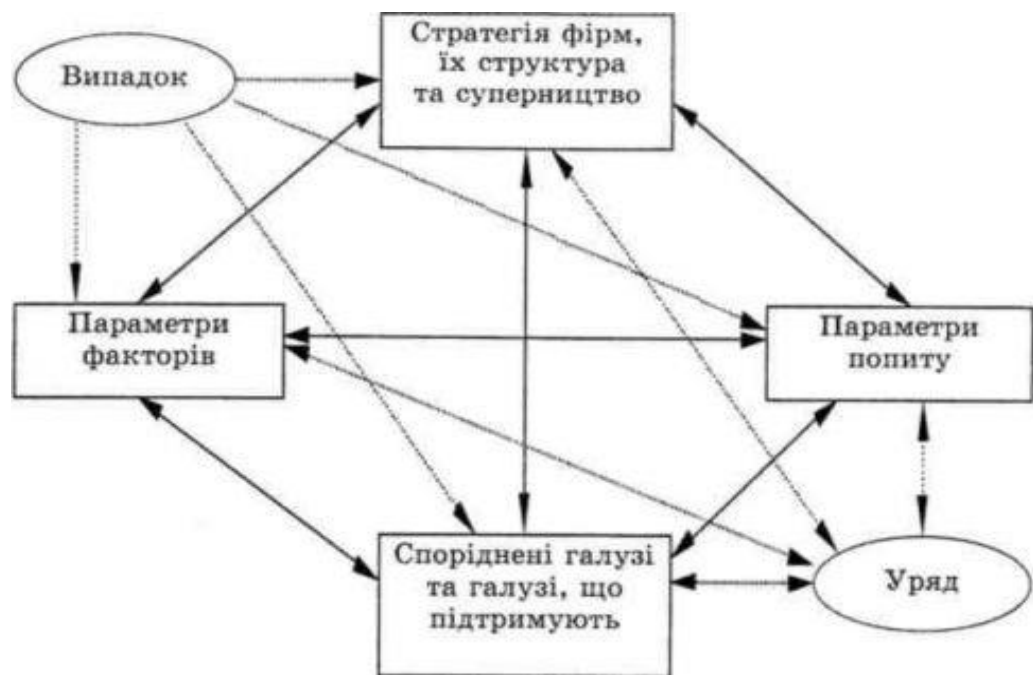

Рис. 1.3. “Ромб” національної конкурентоспроможності за М. Портером*

*Складено автором за даними [25, с.320]

«Конкурентний ромб» складається з такої системи показників: факторні умови, умови внутрішнього попиту, родинні й підтримуючі галузі, структура й стратегія фірм, внутрішньогалузева конкуренція.

До переліку факторних умов М. Портером зараховує такі групи умов:

- 1). Людські ресурси. Вони розділені на окремі групи працівників, серед них – вчені вищої категорії.
- 2). Природні ресурси, зокрема географічне положення країни та клімат.
- 3). Капітал, враховуючи, що залишилися національні відмінності в умовах фінансування та різноманітності видів національних ринків капіталу.
- 4). Науково-інформаційний потенціал, тобто накопичені країною знання, пов'язані з виробництвом товарів і послуг (наукові, ринкові, технічні та інші види).
- 5). Інфраструктура, а саме тип, якість і вартість видів інфраструктури, що впливають на конкурентоспроможність. До цієї групи також належить усе, що впливає на якість життя в певній країні, створюючи позитивні умови для проживання [40].

Головною ідеєю М. Портера є те, що основні для конкурентоспроможності фактори країною не успадковуються, а створюються. Причому найважливіше значення мають темпи створення й механізми вдосконалення факторів, тобто ефективність їх використання.

Також велике значення має класифікація факторів на базові й розвинені, загальні та спеціалізовані. Міжнародна конкуренція для країни починається з конкуренції на основі базових факторів – робочої сили або природних ресурсів. Але М. Портер вважає, що конкурентоспроможність, заснована на базових факторах, не міцна, тому що на світовий ринок можуть вийти інші країни з більш дешевими природними ресурсами або працею, може змінитися виробничий процес тощо. Найчастіше розвинені чинники створюються на основі базових, але їх набагато складніше продублювати [7, с.289-293].

У наукомістких галузях базові чинники не дають вирішальної переваги. До того ж ТНК можуть отримати їх в інших країнах за рахунок зарубіжних інвестицій. Щоб забезпечити конкурентні переваги на світовому ринку, фактор повинен бути на високому рівні спеціалізованим, пристосованим для

потреб конкретної галузі промисловості. Тому недолік окремих базових факторів може бути не слабкістю, а сильною стороною в конкурентній боротьбі, спонукаючи компанії здійснювати нововведення й удосконалення [41, с.70-72].

Незважаючи на глобалізацію конкуренції, умови внутрішнього попиту все ще мають велике значення. При цьому головну роль відіграє не обсяг внутрішнього попиту, а його якість і відповідність тенденціям розвитку попиту на світовому ринку. Виграють в конкурентній боротьбі країни, у яких розвитку певного сегмента ринку приділялася більша увага у зв'язку з особливими внутрішніми умовами, в той час як попит на цю продукцію в інших країнах був поки що незначним.

Ще більше значення, ніж сегментний склад попиту, мають “якості” виробничих і приватних споживачів. Компанії країни виграють, якщо їхні споживачі є за світовими стандартами найбільш вимогливими й кваліфікованими. Компанії можуть фінансувати нововведення й удосконалюватися залежно від умов попиту, характерних для певної країни. Також про вимогливих і досвідчених покупців в окремій країні говорять національні захоплення. Бажано, щоб цей національний підвищений попит випереджав майбутній попит світового ринку. Наприклад, високі вимоги до захисту навколишнього середовища в Скандинавії сприяли розвитку відповідних технологій, які створили згодом для промисловості пріоритетну нішу на світовому ринку [40].

Якщо склад попиту багатоеlementний і випереджає міжнародний, обсяг і характер розвитку внутрішнього попиту можуть збільшити конкурентну перевагу галузі промисловості. Великий внутрішній ринок впливає на інвестиційні рішення в тих галузях, у яких є велика економія на масштабах, високий ступінь невизначеності й значні потреби в НДДКР. Позитивною якістю великого ринку також є присутність на ньому внутрішньої конкуренції. В інших умовах великий внутрішній ринок може

бути негативним явищем, так як фірми втрачають стимули до постійного оновлення й вдосконалення [7, с.312-313].

Родинні й підтримуючі галузі – також важливий показник національної конкурентної переваги. Ці галузі надають допоміжне обладнання й напівфабрикати високої якості. М. Портер зазначив одну особливість цієї детермінанти: найчастіше конкурентоспроможними є не окремі галузі, а “групи”, або “кластери” галузей, у яких компанії інтегруються по горизонталі і вертикалі. Ці групи мають тенденцію до концентрації в рамках обмеженого географічного простору. Наприклад, в США автомобільна промисловість традиційно була зосереджена в районі Детройта, Кремнієва долина в Каліфорнії – центр комп'ютерної промисловості та ІТ-технологій. Також взаємодія споріднених галузей може позитивно вплинути на міжнародну конкурентоспроможність [40].

Стратегії та структури фірм разом із внутрішньогалузевою конкуренцією – група факторів, які значно відрізняються один від одного, але є особливо важливими для формування конкурентних переваг. Цілі, засоби й стратегії організації фірм істотно відмінні в різних країнах. Національні особливості впливають на спосіб менеджменту фірм і види конкуренції. У світі немає універсальних систем менеджменту. Віднедавна відмінності в діловій культурі різних країн стали зараховувати до факторів їх міжнародної конкурентоспроможності. Наприклад, значно розрізняються “образи” Німеччини й Італії на світовому ринку. Італія головує в дизайні, в деяких фрагментованих галузях (меблі, тканини, одяг та взуття). Німеччина лідирує в галузях із важливим технічним компонентом продукції. Українською важливо, щоб спеціалізація країни у міжнародному поділі праці відповідала її діловій культурі [4, с.673-678].

Тимчасова перспектива має важливе значення для міжнародної конкурентоспроможності компанії, в якій будується діяльність, що залежить в першу чергу від складу та інтересів її інвесторів.

Внутрігалузеву конкуренцію можна назвати каталізатором всієї системи таких факторів, оскільки наявність “своїх” конкурентів набагато більше стимулює розвиток виробництва, ніж іноземна конкуренція. Усередині країни компанії знаходяться в рівних умовах щодо вартості робочої сили, сировини, законодавства, тому їм доводиться впроваджувати нові форми та методи ведення бізнесу [42, с.218-221].

Також на конкурентоспроможність економіки може вплинути випадок. М. Портер у схемі ромба випадковість (як і державу) позначив пунктиром. Випадковими подіями, що впливають на розвиток конкурентоспроможності, можуть бути військові конфлікти, політичні рішення закордонних урядів, винаходи, різкий підйом світового локального попиту, різке підвищення цін на ресурси і тощо.

Державу не було зараховано М. Портером до основних детермінантів ромбу. Він вважає, що пряме державне втручання негативно впливає на конкурентоспроможність. Держава відіграє роль каталізатора, проте не створює конкурентоспроможні галузі. Держава в будь-якому випадку повинна змушувати компанії ставити собі більш високі цілі й підніматися на нові, більш високі рівні конкурентоспроможності. Але роль держави, за винятком перших стадій міжнародної конкурентоспроможності, повинна бути непрямою.

Одна з найважливіших проблем у сфері господарства – одночасне забезпечення інтересів як національної економіки в цілому, так і окремих підприємств і фірм, які теж беруть участь в міжнародному обміні. Для вивчення цієї проблеми необхідно з'ясувати, яким же чином деякі фірми конкретних країн отримують істотні переваги над іншими в певних галузях [40].

Але для кожної країни поєднання цих умов буде своїм. І відповідно до цього М. Портер виділив чотири етапи життєвого циклу країни:

1. Стадія, рухома факторами.

Під факторами розуміються чинники виробництва, тобто в певному випадку праця, земля, капітал та інші. У моделі ромба М. Портер пояснює, що фактори можуть бути:

- базовими і розвиненими;
- загальними і спеціалізованими.

Наприклад, базисним чинником буде низькокваліфікована робоча сила, надлишкові корисні копалини тощо. Проте якщо працівники матимуть освіту, то цей фактор виробництва вже стане розвиненим.

Крім того, окремі фактори можуть бути загальними або спеціалізованими. Наприклад, загальна комп'ютерна грамотність буде певною мірою загальним фактором. Але специфічне знання з огранювання алмазів або спеціальні знання, що дозволяють впоратись із високотехнологічним обладнанням буде вже спеціалізованим фактором.

Під загальними факторами розуміються чинники, які можна використовувати досить широко, а під специфічними факторами – такі чинники, які можна використовувати тільки в певній сфері. Усе це справедливо як щодо компанії зокрема (спеціальні кадри в компанії), так і до певних сфер держави в цілому [40].

Факторів, що визначають міжнародну конкурентоспроможність країни, дуже багато, і в кожній країні вони можуть істотно відрізнятися, оскільки жодна держава не може бути конкурентоспроможною у всіх або хоча б в більшості галузей. У результаті, країни досягають успіху в певних галузях, тому що їхні внутрішні умови виявляються у відповідних випадках найбільш динамічними та перспективними [43, с.114-118].

2. Стадія, рухома інвестиціями.

Основним елементом є активне інвестування й залучення інвестицій. На цьому етапі проходить розвиток факторів. Певною конкурентною перевагою може бути конкуренція всередині країни й внутрішній попит.

3. Стадія, рухома інноваціями.

На даній стадії всі 4 детермінанти ромба М. Портера досить розвинені, існує ускладнення попиту, а нестача якихось ресурсів (менш технологічних) заповнюється імпортом, причому експорт є більш технологічним. Країна сама володіє технологіями та менше залежить від їх імпорту.

4. Стадія багатства.

Якщо три попередні стадії – стадії росту, то стадія багатства – стадія занепаду. Усе, чого досягла країна, є заслугою минулого часу. Тепер же компанії втрачають свою конкурентоспроможність, конкуренція слабшає, інвестування компаній падає, попит в основному не змінюється. Цієї стадії країни майже не можуть досягти. Якщо ж країна досягла стадії багатства, то їй необхідно знаходити свої конкурентні переваги, змінювати стратегію компаній, проводити цілеспрямовану державну політику, наприклад, спрямовану на інвестиції.

Для кожної з цих стадій М. Портер виділив основні рекомендації для проведення економічної політики країн.

Економікам, які перебувають на стадії факторів, рекомендується підтримувати внутрішню макроекономічну, а також політичну стабільність, досягти високого рівня освіти, верховенства закону. Також їм необхідно створювати й розвивати фізичну інфраструктуру, відкривати ринки й використовувати передові технології інших країн.

Економікам на стадії інвестицій рекомендується вкладати кошти у вдосконалення фізичної інфраструктури, наукові дослідження, розвиток “кластерів”. Крім того, необхідно створити умови для випередження розвитку зарубіжних технологій і розвитку потужностей по всьому ланцюжку від видобувних до обробних галузей.

Економікам, які перебувають на етапі нововведень, варто приділити увагу подальшому розвитку “кластерів”, створити мережу дослідних організацій, що в свою чергу охоплює не тільки наукові лабораторії, а й підготовку фахівців відповідного рівня; створювати для фірм такі умови, які б сприяли розвитку нових стратегій і нововведень [40].

Проте, існує й критика підходу вдосконалення рівня міжнародної (національної за М. Портером) конкурентоспроможності країни. П. Кругман вказує, що незважаючи на те, що економічний зміст поняття “національної конкурентоспроможності” зводиться до поняття “продуктивності”, використання в обговоренні економічної політики терміна “національна конкурентоспроможність” помилково [8].

Концентрація на образі конкуренції країн ігнорує те, що більшість потенційних економічних труднощів визначається виключно внутрішніми чинниками – поза зв'язком із торгівлею на будь-яких міжнародних ринках. Відповідно, рівень життя населення переважно зростає разом із зростанням внутрішньої продуктивності, а не зі зростанням продуктивності порівнянно з іншими країнами [32, с.315].

Образ країн-конкурентів на емоційному рівні підриває висновки теорії міжнародної торгівлі – багатство країни пов'язано з міжнародною спеціалізацією й використанням порівняльних переваг, а тому слідування концепції “національної конкурентоспроможності” може породити протекціонізм і торгові війни.

Застосування до держави замість комерційної фірми поняття “конкурентоспроможність” є метафорою, адже, на відміну від фірми, у держави немає заходів конкурентоспроможності – балансу прибутків і збитків, і немає можливості зникнути в результаті розорення [44].

За П. Кругманом, акцент на міжнародній конкурентоспроможності може привести до підтримки малопродуктивних галузей національної економіки і, відповідно, зниження її життєвих стандартів [8].

Оперування запропонованими підходами з боку теоретичних концепцій до вирішення проблематики конкурентоспроможності, які були згруповані за принципом ставлення до наукових парадигм, дозволить виробити конкретні шляхи вдосконалення рівня міжнародної конкурентоспроможності окремо взятої економіки, використовуючи накопичений досвід та підходити до такої проблематики з різних точок зору: еволюційний підхід – аналізувати систему

міжнародної конкурентоспроможності країни в контексті еволюції її структури; інституційний – визначити засади підвищення рівня конкурентного середовища економіки за рахунок вдосконалення якості державних інституцій; неокласичний – проаналізувати ефективність зовнішньоекономічної діяльності національних суб'єктів господарювання та визначити конкурентні переваги для окремих груп товарів та послуг; системний – визначити основні перспективні аспекти підвищення міжнародної конкурентоспроможності країни, аналізуючи як економічні, так позаекономічні фактори.

Наведені концепції в рамках економічної теорії щодо вирішення проблематики міжнародної конкурентоспроможності базуються на загальносвітовому досвіді та представлені для абстрактної економічної системи. Важливим завданням в аналізі якості системи міжнародної конкурентоспроможності економіки реальної країни стає характеристика зовнішнього конкурентного середовища, в якому перебуває країна чи на який вона має стратегічний орієнтир.

1.2 Європейський конкурентний простір: передумови, чинники та особливості розвитку країн

У сучасних умовах розвитку економіка країни функціонує в рамках єдиної глобальної системи господарювання, маючи ті чи інші конкурентні переваги, на яких вибудована її стратегія розвитку. Беручи до уваги, що сучасні міжнародні економічні відносини характеризуються складністю та незбалансованістю, конкуренція між країнами стає найважливішим аспектом їх взаємодії в процесі господарювання.

Поняття міжнародної конкурентоспроможності як економічної категорії з'явилося не відразу з появою господарських відносин між економічними суб'єктами господарювання в різних країнах світу, а було тісно пов'язане з еволюцією зовнішньоекономічних відносин як явища в

світовій економіці. Проте конкуренція між суб'єктами господарювання та державами існувала завжди, тому економічна категорія “конкурентоспроможність” також була і є невід'ємною частиною міжнародних економічних відносин. У контексті еволюційної парадигми дослідження цієї проблематики можна визначити основні причинно-наслідкові зв'язки:

- як зміни економічних формацій впливали на розвиток зовнішніх економічних відносин між країнами світу та формування міжнародної системи господарювання;

- як на різних етапах розвитку системи міжнародних економічних відносин протікала та чи інша конкурентна діяльність між суб'єктами господарювання і державами.

Незважаючи на те що, на економічну конкуренцію сьогодні впливають переважно загальносвітові процеси, кожна окрема країна знаходиться в конкретному середовищі, яке визначає її місце в загальногосподарській системі. Чим більша за розміром та значенням економіка країни, тим складніше її система економічних зв'язків, отже, така країна може перебувати одразу в декількох конкурентних середовищах. Кожне регіональне конкурентне середовище є автономною частиною загального конкурентного світового простору, яке має з ним зворотний зв'язок: воно трансформуються під впливом загальносвітових процесів та тенденцій, причому цей процес іде також і в зворотному напрямку, тобто зміни на регіональному рівні спонукають трансформацію світової системи господарювання [45].

Розуміння перебігу процесів, що відбувається в конкурентному середовищі, є важливою запорукою для вибудовування стратегії підвищення міжнародної конкурентоспроможності. Згідно з темою дослідження, для подальшого аналізу міжнародної конкурентоспроможності економіки України необхідно охарактеризувати стратегічний простір, у якому вона перебуває та на який орієнтується, тобто європейський конкурентний

простір. Під поняттям “європейський конкурентний простір” автором пропонується визначати сукупність економік країн географічної Європи, в організаційному сенсі – країн-членів Ради Європи (47 країн). Ядром європейського конкурентного простору є Європейський Союз як економічне й політичне об'єднання 28 європейських держав. Проте інші країни Європи, що не входять до ЄС, є його основними зовнішньоторговельними партнерами. Вони мають спільний історичний шлях, що став результатом формування системи стійких економічних зв'язків між країнами Європи. Необхідно дослідити особливості розвитку європейського конкурентного простору, основні його чинники та передумови функціонування, перспективні тенденції розвитку.

На сучасному етапі розвитку європейський конкурентний простір становить складну систему взаємозв'язків між країнами географічної Європи. Європейський конкурентний регіон – один із лідерів у структурі світової економіки за багатьма показниками. Країни Європи мають частку ВВП приблизно 30%, 184 з 500 найбільших компаній світу, за рейтингом Fortune 500, є європейськими, мають найбільш розвинену інфраструктуру й найбільшу частку в інновативному виробництві, при цьому населення Європи складає лише 10% від світового. На початку минулого сторіччя країни Європи контролювали як колоніальні імперії більше 50% інших континентів, а частка європейських економік складала більше 70% відсотків світової економіки, тому можна стверджувати, що за 100 років європейський регіон утратив багато позицій у світовій економіці в абсолютних величинах. Проте важливо розуміти, що Європа залишається регіоном із найвищими стандартами життя та соціальної сфери, має повний цикл виробництва майже усіх видів продукції, її характер господарювання має виражений постіндустріальний вид, вона залишається культурним лідером у багатьох аспектах людського життя [46, с. 22-25].

Під час свого розвитку у часі та просторі зовнішньоекономічні відносини країн Європи пройшли великий шлях від випадкових та

непостійних економічних зв'язків між суб'єктам господарської діяльності до сформованої багатонаціональної системи міжнародних зв'язків, яка поєднує усі сфери людської господарської діяльності. Ця система зв'язків формувалася, розвивалася та змінювалася під впливом розвитку господарської діяльності суспільства як системи виробництва, розподілу, обміну та споживання. У рамках еволюційної парадигми можна стверджувати, що саме еволюційний шлях розвитку сфер людської діяльності змушував суспільство переглядати своє ставлення до міжнародних зв'язків та поглиблювати відносини між суб'єктами господарської діяльності. З часом змінювався як характер, так і свобода господарювання. Особливого значення набувала державницька економічна політика, яка стала невід'ємною та найважливішою частиною розвитку як економічних систем країн європейського континенту, так і їх зовнішньої складової [46, с.130-132; 47].

Зовнішні зв'язки між європейськими державами стали першими в своєму роді у світі та виступали каталізаторами майже усіх процесів у світовому господарюванні протягом багатьох століть. Саме поява у формі європейських держав (та поступовий вихід за національні кордони) організацій суспільства, що діє на обмеженій території, володіє засобами й методами застосування влади всередині суспільства, встановлює певний порядок взаємин між членами суспільства, залучає до своєї діяльності населення, управляє сукупним господарством населення, регулює господарські відносини між людьми та має політичний і економічний суверенітет, сформулювало світову систему постійних економічних зв'язків [48, с.40-41; 49]

Головна особливість розвитку країн у європейському середовищі – підвищена роль держави, на відміну від інших регіонів світу (в дусі ідеології етатизму). Держава є основним суб'єктом впровадження економічної політики та моделі розвитку, постає регулятором економічних відносин як в національній економічній системі, так і у відносинах з іншими країнами та

бере на себе додаткові повноваження із забезпечення соціально-економічної сфери [50; 51, с.86-89].

Міжнародна торгівля як перша форма зовнішньоекономічної діяльності стала та залишається потужною рушійною силою розвитку міжнародних економічних відносин між країнами Європи. Міжнародна торгівля дала низку конкретних переваг суб'єктам зовнішньоекономічних відносин, які беруть у ній участь. Серед переваг визначають такі:

- інтенсифікація відтворювального процесу в національних господарствах, що є наслідком посилення спеціалізації, створення можливості для зародження та розвитку масового виробництва, підвищення ступеню завантаженості обладнання, зростання ефективності впровадження нових технологій [52, с.212-213];
- збільшення експортних поставок тягне за собою підвищення зайнятості в національній економіці [53, с.113-114];
- міжнародна конкуренція викликає необхідність вдосконалення підприємств [54, с.200-203];
- експортна виручка є джерелом накопичення капіталу, спрямованого на промисловий розвиток [55, с.189-191].

Зовнішня торгівля стала важливим фактором що визначила конкурентоспроможність як окремих виробників на мікрорівні, так і усієї господарської системи на макрорівні. В умовах економічної інтеграції, ускладнюються як принципи ведення зовнішньої торгівлі, так параметри успішності країн. Інтеграція має на миті створювання додаткових переваг в сфері зовнішньої торгівлі, в виді зняття бар'єрів та проведенні єдиної торговельної політики, що стимулює економічне зростання, а відтак і конкурентоспроможність.

На базі дослідження європейського конкурентного простору взаємозв'язок зовнішньої торгівлі з конкурентоспроможністю економіки можна представити у вигляді логічно-послідовного ланцюга (рис. 1.4).

Рис. 1.4. Зовнішня торгівля як фактор конкурентного розвитку національних економік*

*Розроблено автором за матеріалами [56, с.218-220; 57; 58, с.114-115]

Наведена схема має сенс і в зворотному напрямку: падіння виробництва веде до втрати зарубіжних ринків збуту, що зменшує кількість та якість експорту, тягне за собою економічний спад (втрату надходження експортного прибутку, відтік капіталів, зниження рівня купівельної спроможності населення) та зменшення імпорту, що в цілому негативно впливає на рівень конкурентоспроможності країни, підриваючи її стійкість до викликів як внутрішнього, так і зовнішнього середовища.

Розвиток зовнішньої торгівлі вплинув як на характер господарювання, так і на державницьку економічну політику. У процесі еволюції європейського конкурентного простору зовнішня торгівля перетворилася на складну систему, яка діє на постійній основі переміщення товарів, послуг, грошей тощо. Підтримка стійкого стану й обсягу зовнішньої торгівлі – одна з

найбільш пріоритетних цілей державної економічної політики, яка, у свою чергу, також еволюціонувала під впливом розвитку МЄВ.

Індустріальні революції та поступова зміна технологічних укладів життя й виробництва ще більше посилювали розбіжності між країнами Європи, що ускладнило конкуренцію між ними. Поява нових форм виробництва, збуту, кредитування, організації господарювання призвело до необхідності країн адаптуватися до нових економічних порядків. Корпоративний тип організації економічного суб'єкта призводить, по-перше, до відмовлення від політики протекціонізму, яка домінувала протягом багатьох століть, по-друге, до зміни джерела впливу від рівня державної влади до рівня суб'єктів господарювання [59].

Посилення протиріч між європейськими країнами, апогеєм якого стали дві світові війни, кардинально змінили вид Європи, а саме:

- з'явилися нові економічні та політичні центри сили поза межами Європи;
- колоніальний характер організації країн став неефективним у нових реаліях, що призвело до його відмови;
- прискорювання процесів трансформації світогосподарської системи та її прагнення до глобалізації, величезні економічні втрати від світових війн та кризових явищ, обмеженість внутрішніх ресурсів внаслідок розпаду колоніальної системи – все це створила систему ризиків для сталого розвитку європейських держав [59].

Для подолання цих викликів країни Європи обрали шлях до інтенсифікації господарської діяльності за рахунок інтеграції, що стала головним трендом розвитку європейського континенту в другій половині ХХ ст. та залишається такою й сьогодні. Спочатку це мало форму участі в різних ідеолого-господарських системах, а згодом, у зв'язку з розпадом соціалістичного табору, у єдиному панєвропейському ринковому об'єднанні країн задля їх сталого розвитку спільними зусиллями.

Характеризуючи стан європейського конкурентного простору на сучасному етапі розвитку можна навести такі позиції:

- європейський конкурентний простір охоплює 47 країн, різних за рівнем розвитку і якістю життя, пов'язаних між собою багатовіковими економічними зв'язками та сумісною складною історією взаємозалежності та взаємодії;

- регіон умовно розподілено на два блоки: країни-члени Європейського Союзу та країни, які не є членами ЄС (але або орієнтовані на вступ до ЄС, або орієнтовані на інші інтеграційні вектори розвитку);

- економіки країн-членів ЄС функціонують в єдиному політико-економічному просторі, який пройшов до максимальної стадії інтеграції. Економіки країн, які не є членами ЄС, все одно мають стійкий зовнішньоторговельний та інвестиційний вектор на країни ЄС;

- 26 країн з лідируючих 50 країн в рейтингу глобальної конкурентоспроможності є країнами географічною Європи, зокрема 6 з десятки лідерів. Це свідчить про високий рівень конкурентного розвитку регіону;

- високий рівень купівельної спроможності населення європейських країн мотивує виробників з усіх країн світу вибирати європейський регіон як найбільш пріоритетний, що виводить рівень загальної економічної конкуренції на більш високий;

- умови конкурентної боротьби ускладнені за рахунок того, що країни, які функціонують в рамках ЄС, знаходяться в одному правовому полі, а країни які не є його членами – в іншому;

- різниться рівень економічних вигід від інтеграції залежно від економічного та політичного впливу країни; процеси дезінтеграції є важливою сучасною умовою, що створює додаткові ризики [59; 60, с. 76-79].

Найбільш актуальний тренд розвитку країн європейського простору, який склався в останні два десятиліття, – орієнтація на концепції формування “цифрової економіки”, “зеленої економіки”, масове впровадження механізмів

орієнтації на цифрові індустрії та формування єдиної сфери електронної комерції, що загалом відповідає загальній тенденції переходу до шостого технологічного устрою та концепції четвертої індустріальної революції (індустрія 4.0) [61, с. 318-320].

Концепція «зеленої економіки», яку європейськими країнами колективно було обрано як основну, розуміється в створенні оперативної політичної програми, що сприятиме появі нових джерел економічного зростання, сумісних з екосистемами, які мають здатність до відновлювання через створення необхідних умов для інновацій, інвестицій і конкуренції. Вона містить ряд заходів, які охоплюють економічні й неекономічні методи, а саме: вартісна оцінка природних ресурсів, ціноутворення, які відповідають принципам сталого розвитку; державна інвестиційна політика, що спрямована на підтримку розвитку «зелених» технологій, інфраструктури, природного капіталу для відновлювання й збільшення його обсягів; відмова від екологічних неефективних субсидій, які необхідні для нестійкої економічної діяльності; державні закупівлі, що заохочують виробництво екологічної продукції, і застосування відповідних принципам сталого розвитку методів виробництва; реформування систем «екологічного» оподаткування, що передбачає зміщення акценту з податку на робочу силу в бік податків із забруднення; усунення торговельних бар'єрів на шляху екологічних товарів і послуг; цільова державна підтримка НІОКР, пов'язана зі створенням екологічно чистих технологій [62]. Урахування цих та інших постулатів важливе не тільки з позицій економічної співпраці з країнами європейського конкурентного простору, а й з позицій необхідності адаптування продукції до стандартів та вимог в руслі концепції «зеленої економіки».

Ставка на інновативний розвиток, що була зроблена найбільш розвиненими країнами, уже сьогодні робить європейський конкурентний простір своєрідним середовищем, у якому не тільки створюється велика кількість сучасних технологій та технологічних продуктів, а й який в цілому

орієнтується на заохочення господарчої та торгівельної діяльності, направленої на новітні високотехнологічні галузі [63]. Другий актуальний напрям розвитку країн Європи – прагнення до побудови всебічної “цифрової економіки” як найбільш високотехнічної та інноваційної моделі організації суспільства.

Економіку, що активно абсорбує й застосовує цифрові технології, називають «цифровою». Вона найважливіший двигун інновацій, конкурентоспроможності й економічного розвитку в країні, тому ЄС її всебічний розвиток вважає ключовим напрямком свого бізнес-середовища у стратегіях майбутнього. Європейська комісія виділяє п’ять вимірів програми цифрового підприємництва: цифрові знання та ринок ІКТ; цифрове бізнес-середовище; доступ до фінансів для бізнесу; цифрові навички трудової сили та електронне лідерство; створення підтримуючої підприємницької культури [63].

Вплив концепції цифрової економіки на сучасному етапі розвитку яскраво простежується в країнах-членах Європейського Союзу. У таблиці 1.2 наведена динаміка макроекономічних показників ВВП загального та на душу населення разом з Індексом цифрової економіки та суспільства, який охоплює компоненти, які характеризують використання суспільством новітніх цифрових технологій: доступність високошвидкісного інтернету, цифрові навички населення, рівень використання інтернету, використання цифрових технологій у бізнесі, а також цифрові громадські послуги.

Таблиця 1.2

Макроекономічні показники та показник цифрової економіки і суспільства країн-членів ЄС*

Країна	ВВП (ПКС), трлн. дол.		ВВП на душу населення (ПКС), дол.		Індекс DESI	
	2014	2017	2014	2017	2014	2017
Данія	0,260	0,284	46 248	49 364	62,0	70,5
Швеція	0,452	0,523	46 408	51 377	60,5	67,5
Фінляндія	0,222	0,240	40 769	43 545	60,0	68,0

продовження таблиці 1.2

Нідерланди	0,816	0,908	48 361	53 139	58,0	67,0
Бельгія	0,484	0,529	43 307	46 552	51,0	59,5
Великобританія	2,615	2,880	40 474	44 001	50,0	58,0
Люксембург	0,055	0,064	98 899	107 737	49,0	59,0
Литва	0,081	0,090	27 529	31 849	48,0	55,0
Естонія	0,037	0,041	27 694	30 765	48,0	59,5
Мальта	0,015	0,018	35 202	42 239	47,5	55,0
Ірландія	0,241	0,344	51 673	72 529	47,0	58,0
Німеччина	3,776	4,150	46 469	49 815	47,0	53,5
Австрія	0,398	0,432	46 541	49 371	46,0	56,0
Португалія	0,283	0,311	27 216	30 193	45,0	52,0
Іспанія	1,546	1,768	33 282	38 239	44,0	54,0
Франція	2,612	2,826	40 674	43 653	43,0	50,5
ЄС-28	19,083	20,852	38 706	39 630	42,5	51,0
Словенія	0,062	0,069	30 432	33 579	39,5	49,5
Латвія	0,047	0,053	23 585	27 861	39,0	48,0
Чехія	0,320	0,369	30 432	34 849	38,5	49,0
Словаччина	0,155	0,180	28 590	33 055	37,5	46,0
Угорщина	0,251	0,284	25 398	28 965	37,0	45,0
Польща	0,963	1,114	25 332	29 349	37,0	42,0
Кіпр	0,028	0,031	32 290	36 442	35,0	47,0
Хорватія	0,089	0,100	20 937	24 053	34,0	41,5
Італія	2,146	2,307	35 309	37 905	34,0	41,0
Греція	0,283	0,302	25 916	27 861	30,0	38,5
Болгарія	0,132	0,152	18 291	21 499	29,0	38,0
Румунія	0,396	0,470	19 843	23 958	25,0	32,0

*Складено автором за даними [64,65]

Аналізуючи табл. 1.2, а також додаток А, у якому наведена частка кожного окремого субіндексу, можна в цілому простежити тенденцію до того, що країни ЄС, які продемонстрували найбільше просування в Індексі цифрової економіки та суспільства, змогли більше за інших наростити показник ВВП на душу населення, навіть при відносно невисоких темпах зростання загального ВВП. Проте навіть найменш розвинені країни ЄС все одно активно просуваються за рейтингом, що позитивно впливає на загальні темпи розвитку. Найбільш впливовим за 2014-2017 роки виявився субпоказник людського капіталу та цифрових громадських послуг.

Одна з головних актуальних проблем розвитку країн в європейському середовищі сьогодні – регіональні диспропорції економічного розвитку між

його членами. З метою її усунення упровадження ефективної економічної політики та моделі розвитку стає необхідним та стратегічно важливим для життя господарської системи. Конкурентоспроможність займає в цьому питанні центральне місце, адже саме показник міжнародної конкурентоспроможності є об'єктивним індикатором успішності ведення господарської діяльності.

Досліджуючи велику кількість видів та типів національних економічних стратегій розвитку країн, ми виробили класифікацію основних типів моделей зовнішньоекономічної діяльності, які обираються країнами європейського конкурентного середовища на сучасному етапі розвитку (рис. 1.5).

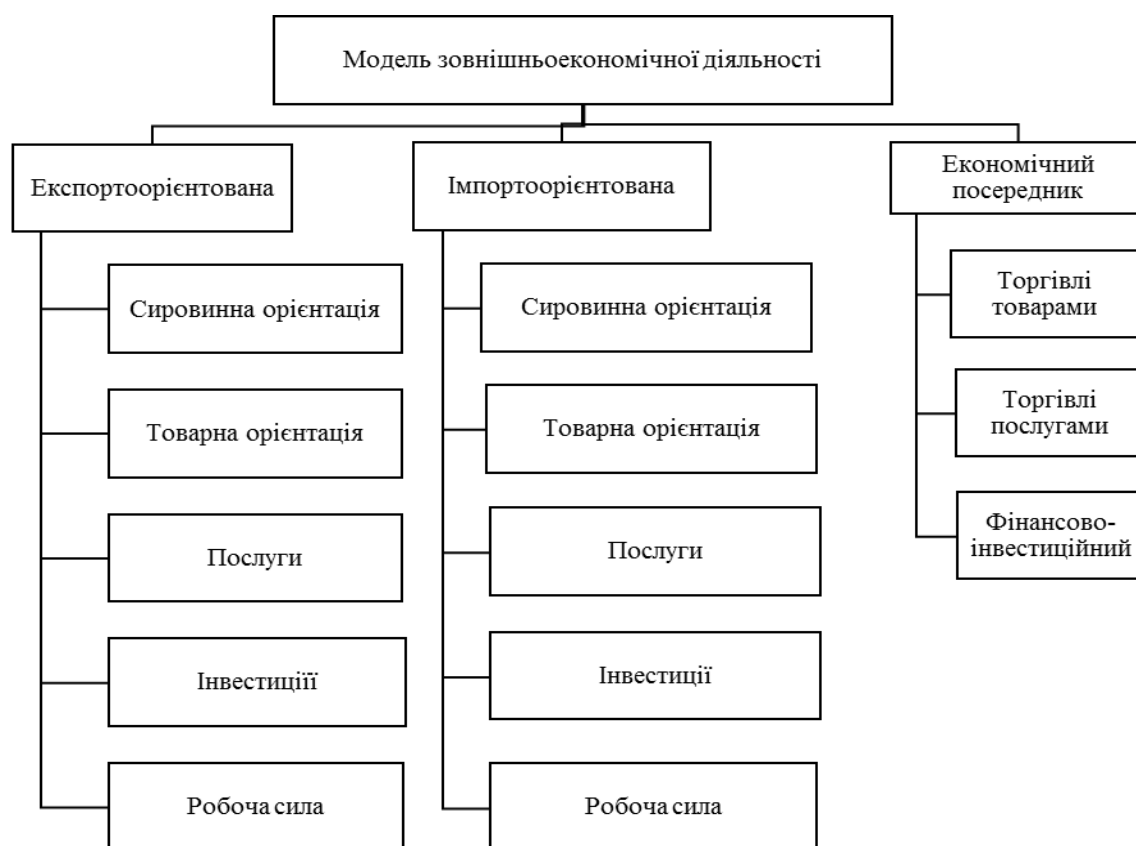

Рис. 1.5. Класифікація моделей зовнішньоекономічної діяльності країн європейського конкурентного середовища*

*Складено автором за матеріалами [66-77]

Експортоорієнтована модель розвитку – орієнтація на створення нових секторів переважно для зовнішнього ринку, іноді поряд з активним

залученням до експортного виробництва іноземного капіталу, рідше – паралельно із низьким ввізним митом. Експортоорієнтація залежить від конкурентоспроможності окремих секторів економіки. Можна виділити класичні приклади експортоорієнтації:

1. Сировинна. Орієнтація на залученні коштів від широкого експорту викопного палива (нафти, кам'яного вугілля, горючих сланців, природного газу і його гідратів, торфу та інших горючих мінералів і речовин, які застосовуються в основному як паливо, що видобувається під землею або відкритим способом). Раніше вважалося, що країни, які спеціалізуються на сировинній моделі експорту, мають слабкі показники росту та розвитку, проте за останні десятиліття, внаслідок різкого зростання попиту на паливо та його вартості, така модель дозволила країнам вийти різко вперед і скоротити відсталість від країн з іншими моделями розвитку. Переваги – короткостроковість отримання доходів від видобутку й експорту сировини, перманентний попит на сировину внаслідок її стратегічної важливості, невелике коло постачальників практично без можливості його розширення [74, с.54-58]. Недоліки – залежність від “стрибків” світових цін, екстраполяція в рівні розвитку й значення у світовій економіці та геополітиці основних постачальників, екологічні наслідки від видобутку, вичерпність ресурсів [78, с.23-24]. Приклади – Росія, Норвегія, Україна.
2. Товарна. Класична модель, яка ґрунтується на виробництві та експорті широкого спектру традиційних товарів. Притаманна в історичній ретроспективі розвиненим країнам, у сучасному світі в основному базується в країнах, що розвиваються. Товарна спеціалізація передбачає орієнтацію як на товари з низькою доданою вартістю, так і з високою. Переваги – стійкий попит на традиційні товари по всьому світу (як в розвинених, так і в країнах, що розвиваються), значно менша залежність від “стрибків” цін, сучасна суспільна модель споживання постійно стимулює попит на виробництво товарів [79, с. 401-403].

- Недоліки – залежність від рівня виробничих сил та їх оплати, перманентна конкуренція за якість та вартість виробництва продукції, екологічні наслідки [80, с.56-57]. Приклади – Німеччина, Франція, Польща, Туреччина.
3. Послуги. Орієнтація на експорт послуг притаманна сьогодні найбільш розвиненим країнам, які перебувають в стані тотального постіндустріального суспільства. Переваги – висока вартість послуг, значно менший спектр конкуренції, унікальність послуг, висока швидкість отримання прибутку, низька собівартість, прагнення до інноваційності [77]. Недоліки – менший, ніж в товарній спеціалізації, спектр споживачів, менша пріоритетність у випадку негативних економічних процесів, нестабільність та неоднозначність ринку послуг (постійна зміна пріоритетів та напрямків) [81]. Приклади – Нідерланди, Австрія, Бельгія, Ірландія.
4. Інвестиції. Експортоорієнтація на інвестиції притаманна лише найбільш розвиненим та найбільш впливовим країнам світу, які мають позиції лідерів на світовому фінансовому ринку. Переваги – диверсифікація доходів від інвестиційної діяльності, перманентний попит на інвестиції, політико-економічний вплив на інші економіки. Недоліки – ризики збитковості або неповернення коштів, політичні фактори (процеси націоналізації, війни та інші) [72]. Приклади – Великобританія, Швейцарія.
5. Робоча сила. Хоча жодна країна світу не декларує таку модель як стратегічну в розвитку економіки, на практиці ця модель існує у вигляді постійного відтоку громадян в інші країни. Такий процес є швидше результатом низьких соціально-економічних показників життя в країні, аніж спланованою політикою. Проте навіть така модель має позитивні моменти у вигляді надходження іноземної валюти в країну, що може стимулювати виробництво, проте цей процес ускладнюється

постійним відтоком кваліфікованої робочої сили в інші держави [82, с. 212]. Приклади – Україна, Туреччина, Польща.

Імпортноорієнтованні моделі ЗЕД, як правило, є результатом вибору експортноорієнтованих моделей. Так як кожна економіка має стратегічні статті експорту й не може виробляти повний спектр товарів чи послуг лише за рахунок внутрішніх сил і ресурсів, вибір пріоритетів в імпорті є не менш важливою справою в побудові моделі розвитку економіки. Переваги й недоліки кожної із представлених моделей імпортої орієнтації якби є віддзеркаленням переваг та недоліків моделей експортної орієнтації, наприклад:

- В сировинній імпортоорієнтації економіка стає залежною від постачання імпортової сировини і в разі різкого підвищення цін може потрапити в стан економічної кризи (класичний приклад – нафтова криза 1973 року);
- Товарна орієнтація, як правило, веде до масштабної деіндустріалізації, віртуалізації економіки, зростанню безробіття;
- Орієнтація на інвестиційну складову підсилює залежність країни-реципієнта від країн-донорів;
- Приплив до країни великої кількості мігрантів ускладнює соціально-культурну напругу [83, с. 223-225; 84, с. 119-122; 85, с. 47-48].

Вважається, що експортна орієнтація є похідною позитивного сальдо торговельного балансу, причому чим більше експорт перевищує імпорт, тим більше орієнтованість на експорт.

Моделі економічного посередництва притаманні переважно невеликим країнам, які, проте, займають важливе місце в світогосподарських зв'язках. Це виражається в товарному посередництві (транзитні послуги в центрах світової торгівлі, в яких перетинаються шляхи транспортування товарів міжконтинентальної торгівлі (наприклад – Нідерланди)), посередництві в послугах, за якого окремо виділяється фінансово-інвестиційні – офшорні

зони (приклад – Кіпр), великі світові фінансові центри (приклад – Лондон) та інші. Прибутковість країн, що базуються на моделі посередництва, залежить насамперед від інтенсивності протікання господарських процесів через них [86, с.511-514].

Таким чином, у сучасному європейському конкурентному просторі склався спектр відмінних один від одного моделей зовнішньоекономічної орієнтації. Кожна країна використовує саме ту, яка найбільш сприяє її економічному розвитку. Проте сучасні країни не закріплюють одну модель як єдину, а використовують механізми різних моделей, по черзі або в сумі, для вирішення актуальних проблем розвитку як внутрішніх, так і тих, які викликані зовнішнім середовищем.

Важливим є дослідити значення зовнішньої торгівлі в сумарній системі міжнародної конкурентоспроможності економік країни, що складають європейський конкурентний простір. У сучасних глобалізаційних умовах, коли на економічні процеси впливає велика кількість факторів як зовнішніх, так і внутрішніх, система зовнішньої торгівлі становить один із найважливіших індикаторів загальноекономічного розвитку країни. Насамперед це викликано тим, що в сучасних умовах економіки країн не можуть базуватися тільки за рахунок внутрішніх сил, виробляти товари чи надавати послуги тільки всередині країни. Країни вимушені долати свої кордони, беручи участь у загальносвітових торгових процесах і підкорюватися загальносвітовим законам та тенденціям. І саме якість участі в цих процесах і буде прямо впливати на результат їх господарської діяльності.

Важливо проаналізувати, яким чином зміна стану та обсягів зовнішньої торгівлі корелює з сумарним станом міжнародної конкурентоспроможності країн європейського конкурентного простору та рівнем життя населення. Вважається, що обсяги експорту та імпорту товарів та послуг є важливим показником, що відображає рівень виробничих сил в країні та рівень її участі в системі міжнародної торгівлі. На прикладі 20 окремо взятих країн Європи в таблиці 1.3 наведені дані щодо змін в динаміці обсягів експортно-імпортних

операцій, індексу глобальної конкурентоспроможності та індексу розвитку людського потенціалу, які є одними із найавторитетніших показників, що відображають загальний стан конкурентоспроможності економіки країни та рівень її тривалість життя населення (а також освіту). Представлені країни були обрані за принципом окремо взятих європейських країн з різних груп: 5 країн – традиційних лідерів-членів ЄС, як за обсягом економіки за ВВП, так і за рівнем економічного розвитку (Німеччина, Франція, Великобританія, Італія, Іспанія); 5 країн східної Європи, колишніх соціалістичних, сьогоднішніх наймолодших членів ЄС (Польща, Чехія, Угорщина, Румунія, Болгарія), 5 країн пострадянського простору (Україна, Росія, Молдова, Казахстан, Грузія); 5 країн географічної Європи, проте які не є членами Європейського союзу та є різними за рівнем конкурентоспроможності й економічного розвитку (Туреччина, Сербія, Чорногорія, Швейцарія, Норвегія). Такий вибір був обумовлений необхідністю показати зміни в стані зовнішньої торгівлі та конкурентоспроможності за досліджуваний період в різних економіках країн Європи, беручи за основу не тільки дві групи країн (розвинені та ті, що розвиваються), але й більш конкретні підгрупи класифікації країн світу (за класифікацією ООН та МВФ).

Таблиця 1.3

Економічні показники обсягів експорту-імпорту країн європейського конкурентного простору, рівня їх глобальної конкурентоспроможності та розвитку людського потенціалу*

Країна	Експорт, млрд. дол.		Імпорт, млрд. дол.		Сальдо торг. балансу, млрд. дол.		ІГК		ІРЛП	
	2010	2017	2017	2017	2010	2017	2010	2017	2010	2017
Німеччина	1444	1792 ↑	1266	1316↑	178	476↑	5,39	5,53↑	0,88	0,92↑
Франція	710	752↑	753	769↑	-43	-17↑	5,13	5,08↓	0,87	0,89↑
Великобри танія	687	777↑	753	836↑	-66	-59↑	5,25	5,41↑	0,85	0,91↑
Італія	536	547↑	578	491↓	-42	56↑	4,37	4,42↑	0,85	0,89↑

продовження таблиці 1.3

Іспанія	366	396↑	385	367↓	-19	29↑	4,49	4,55↑	0,87	0,88↑
Польща	192	264↑	202	221↑	-10	43↑	4,51	4,39↓	0,79	0,85↑
Чехія	137	154↑	131	142↑	6	12↑	4,57	4,53↓	0,84	0,88↑
Угорщина	107	110↑	100	99↓	7	11↑	4,33	4,28↓	0,80	0,84↑
Румунія	54	73↑	64	74↑	-10	-1↑	4,16	4,30↑	0,77	0,80↑
Болгарія	25	32↑	27	32↑	-2	0↑	4,13	4,37↑	0,74	0,79↑
Україна	69	41↓	70	50↓	-1	-9↓	3,90	4,03↑	0,71	0,74↑
Росія	445	494↑	321	282↓	124	212↑	4,24	4,44↑	0,72	0,80↑
Казахстан	65	66↑	44	45↑	21	21=	4,12	4,49↑	0,71	0,79↑
Молдова	2	3↑	5	5=	-3	-2↑	3,86	4,03↑	0,62	0,70↑
Грузія	4	6↑	6	9↑	-2	-3↓	3,86	4,22↑	0,69	0,77↑
Туреччина	115	207↑	197	223↑	-82	-16↑	4,25	4,37↑	0,68	0,77↑
Чорногорія	2	2=	3	2↓	-1	0↑	4,36	4,23↓	0,77	0,81↑
Сербія	13	17↑	19	21↑	-6	-4↑	3,84	3,90↑	0,73	0,78↑
Норвегія	171	144↓	120	123↑	51	21↓	5,14	5,35↑	0,94	0,95↑
Швейцарія	373	438↑	312	344↑	61	94↑	5,63	5,76↑	0,87	0,94↑

*Складено автором за матеріалами [87;88]

Можна зробити низку висновків:

- за досліджуваний період майже всі згадувані країни стимулювали зростання експорту; імпорт зростав тільки в країнах з великим приростом експорту. При цьому в цілому темпи зростання експорту були більшими, аніж імпорту, тому більшість із наведених країни, що мали негативне сальдо торговельного балансу, вийшли на позитивне;

- така тенденція позначилася і на показнику глобальної конкурентоспроможності: більшість країн, що вийшли з негативного сальдо або ж зменшили цей відрив, поліпшили й рівень своєї міжнародної конкурентоспроможності;

- проте є і винятки: Франція, Польща, Чехія, Угорщина, незважаючи на те, що змогли покращити сальдо торговельного балансу, зазнали втрат в Індексі конкурентоспроможності. Навпаки, Україна, Грузія та Норвегія мали тенденцію до закріплення негативного сальдо або падіння позитивного, проте різко змогли підвищити свої позиції в рейтингу конкурентоспроможності. Таким чином, важливо розуміти якість економіки

та її значення в системі МЕВ, тому що показники зовнішньої торгівлі є важливими, але не єдиним фактором, що утворює систему міжнародної конкурентоспроможності економіки країни;

- по-різному зміни в торговельному балансі корелюються з рівнем конкурентоспроможності: в розвинених країнах спостерігається стабільне зростання як торговельного балансу, так і рівня конкурентоспроможності; в країнах відносно нових членів ЄС, які різко підвищили рівень розвитку економіки за останні роки, навіть позитивні тренди в торговельному балансі призводять до падіння в рейтингу конкурентоспроможності; в країнах пострадянського простору, навпаки, зменшення переваги експорту над імпортом або ж незмінність цього показника збіглися із різким зростанням конкурентоспроможності (Грузія) та переважно стійким зростанням (Україна). Усе це показує, що в оцінці конкурентоспроможності зовнішньоторговельний фактор відіграє значну, але не одноосібну роль. Наведені дані свідчать, що країнам, які не входять до групи розвинених, легше підійматися в рівні міжнародної конкурентоспроможності, маючи відносно невеликий обсяг економіки, аніж великим за розміром;

- без винятку всі відібрані країни продемонстрували зростання показника Індексу розвитку людського потенціалу, що свідчить про загальний позитивний тренд для всіх країн європейського конкурентного простору в складових цього показника (доходів населення, освіти та тривалості життя), навіть при негативних змінах у системі зовнішньої торгівлі та загальному становищі конкурентоспроможності.

Таким чином, європейський конкурентний простір сьогодні – багатофакторне складне середовище, яке схильне до високої частоти змін, висококонкурентне та є перспективним для участі. Важливим є виробити методичний апарат дослідження міжнародної конкурентоспроможності для конкретної економіки в рамках єдиного конкурентного простору, базуючись на об'єктивних показниках індикаторів конкурентоспроможності та враховуючи особливості середовища.

1.3 Методичний апарат дослідження міжнародної конкурентоспроможності країн

За результатами проведеного теоретичного дослідження наукових концепцій міжнародної конкурентоспроможності та основ зовнішнього конкурентного середовища в якому економіка країни функціонує, логічно впливає необхідність вироблення методичного апарату дослідження міжнародної конкурентоспроможності економіки країни, спираючись на накопичені економічною наукою знання, використовуючи підходи в рамках парадигм міжнародної конкурентоспроможності, пов'язуючи міжнародну конкурентоспроможність з аспектами, через які вона реалізується.

Узагальнюючи науковий та практичний досвід щодо підходів до аналізу міжнародної конкурентоспроможності, напрями такого дослідження можна згрупувати за трьома позиціями:

- оцінювання міжнародної конкурентоспроможності економіки через якісний аналіз її внутрішніх складових (інфраструктури, ринків, інституцій, виробництва, технологічного розвитку);
- оцінювання міжнародної конкурентоспроможності економіки через виявлення конкурентних переваг системи зовнішньої торгівлі;
- оцінювання міжнародної конкурентоспроможності економіки через пошук параметрів оптимізації зовнішньоекономічної діяльності із зовнішнім конкурентним простором.

Розглянемо кожну групу більш детально.

1). Якісний аналіз внутрішніх складових системи міжнародної конкурентоспроможності.

Міжнародна конкурентоспроможність значною мірою залежить від наявності в ній трьох основних чинників виробництва – природних ресурсів, трудових ресурсів і капіталу; та трьох чинників вищого рівня – інфраструктури, наукового потенціалу, рівня освіченості населення. Також у сучасних умовах основною конкурентною перевагою є технологічний відрив

від конкурентів, тобто здатність провідних структур країни створювати нові технології й високотехнологічні наукоємні продукти [89;90].

Існує багато індексів визначення конкурентоспроможності країн у сучасному глобалізованому просторі, однак у дослідженні пропонується проводити всі розрахунки та порівняльні аналізи на основі трьох авторитетних інтегральних показників, які розраховуються аналітиками найбільш крупних міжнародних організацій і форумів. Серед таких показників можна виділити:

а. Індекс глобальної конкурентоспроможності (Global Competitive Index). Розраховується кожен рік за методикою Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), що заснований на комбінації загальнодоступних статистичних даних і результатів глобального опитування керівників компаній – великого щорічного дослідження, яке проводиться ВЕФ разом із мережею партнерських організацій – провідних дослідницьких інститутів і організацій у країнах, аналізованих у звіті. До переліку показників що складають індекс, зараховують такі: якість інститутів, інфраструктуру, макроекономічну стабільність, якість здоров'я і початкову освіту, вищу освіту і професійну підготовку, ефективність ринку товарів і послуг, ефективність ринку праці, розвиненість фінансового ринку, рівень технологічного розвитку, розмір внутрішнього ринку, рівень виробництва, інноваційний потенціал [91].

б. Індекс конкурентоспроможності країн світу в Рейтингу конкурентоспроможності країн світу, що розраховується щорічно Центром дослідження світової конкурентоспроможності Міжнародного інституту управлінського розвитку в Лозанні (Швейцарія). Подібним за значенням з індексом глобальної конкурентоспроможності, на 2/3 визначається за офіційною публічною статистичною інформацією міжнародних організацій та інститутів дослідження та на 1/3 з опитування топ-менеджменту компаній та корпорацій у відповідній країні. Має 4 групи факторів: економічні показники діяльності, рівень ефективності державного регулювання, рівень

ефективності бізнес-середина, якість інфраструктури. Кожна група додатково має 5 субфакторів [92].

с. Індекс залученості країн до міжнародної торгівлі (Global Enabling Trade Index). Розраховується аналітиками ВЕФ та публікується кожен рік у звіті Global Enabling Trade Report. Індекс вимірює фактори, правила й послуги, які сприяють торгівлі товарами через кордони, та транспортування їх до місця призначення. Складається з чотирьох субіндексів: доступ до ринку, якість прикордонного адміністрування, якість транспортно-комунікаційної інфраструктури, якість бізнес-середовища [93].

Дослідження елементів перелічених інтегральних показників дозволить провести детальний аналіз рівня конкурентоспроможності економіки, виявити її сильні та слабкі сторони, виявити кореляційну залежність загального рівня міжнародної конкурентоспроможності економіки від окремих факторів, простежити загальний тренд розвитку світової господарської системи та її вплив на трансформацію економік.

2). Виявлення конкурентних переваг системи зовнішньої торгівлі.

Конкурентоспроможність остаточно реалізується через торгівлю, визначається наявністю в ній конкурентоспроможних галузей та виробництв. Але базис конкурентних переваг створюється на всіх ланках суспільного виробництва, зокрема значною мірою за рахунок структурної перебудови і дієвої промислової політики. Тому підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників є найважливішим пріоритетом соціально-економічної політики країни.

Пропонується використання широкого спектру наукових методів дослідження як загальнонаукового напрямку, так й багатфакторних математичних методів.

Основними статистичними індикаторами збалансованості зовнішньої торгівлі є сальдо торговельного балансу та співвідношення експорту в коефіцієнті покриття експортом імпорту. Саме характер динаміки коефіцієнтів покриття P_j в економічній літературі розглядають як здатність

економічного суб'єкта пристосовуватися до мінливого конкурентного середовища та його схильність до посилення власних конкурентних позицій [5; 6; 7], а відносну величину динаміки коефіцієнтів покриття j -го виду товарів або послуг називають індексом конкурентності:

$$C_j = P_t \div P_0, \quad (1.1) [94]$$

де C_j – індекс конкурентності, що визначено відносно певної бази; P_t та P_0 – коефіцієнти покриття в t -ому та базисному періодах відповідно.

Якщо протягом тривалого часу індекс конкурентності для певного виду товару або послуги C_j перевищує одиницю (чи 100%), можна зробити висновок, що країна на зовнішньому ринку цього виду товару або послуг має порівняльну перевагу над партнером або над іншим потоком.

1) коефіцієнт участі країни у європейському поділі праці:

$$\text{КМПП} = \frac{E_{xi}/E_{xc}}{\text{ВВП}_i/\text{ВВП}_c}, \quad (1.2) [95, \text{с.85}]$$

де ВВП_i – валовий внутрішній продукт i -ї країни; E_{xi} – експорт i -ї країни; E_{xc} – європейський експорт; ВВП_c – європейський валовий внутрішній продукт.

Якщо $\text{КМПП}_i > 1$, тобто $E_{xi}/E_{xc} > \text{ВВП}_i/\text{ВВП}_c$, то це свідчить про активну участь країни у ЄПП. Однак значне перевищення E_{xi}/E_{xc} над $\text{ВВП}_i/\text{ВВП}_c$ може також характеризувати слабкість економіки, гіпертрофований розвиток експортного сировинного сектора.

2) показник виявленої відносної переваги або компаративної переваги:

$$\text{КП}_{ij} = \ln [(E_{xij}/I_{mij}) / (E_{xi}/I_{mi})], \quad (1.3) [96]$$

де КП_{ij} – показник компаративної переваги i -ї країни за j -м товаром; E_{xi} , I_{mi} – експорт та імпорт i -ї країни; E_{xij} , I_{mij} – експорт та імпорт j -того товару i -ї країни.

Коефіцієнт компаративної (виявленої відносної) переваги країни за товарною групою – показник, що відображає, чи має країна відносну перевагу в експорті окремої товарної групи, чи такою перевагою користуються її партнери.

Якщо $K_{Pij} > 0$, то для j -го товару це означає, що i – та країна має компаративну перевагу в експорті до інших країн. При $K_{Pij} < 0$ закордонні партнери мають компаративну перевагу в експорті j -го товару.

У цій роботі для розрахунку потенціалу зовнішньої торгівлі країн ЄС та України пропонується розрахунок інтегрального індексу, що базується на відносних показниках, які, в свою чергу, характеризують той чи інший елемент торгівлі. Таким чином, інтегральний показник для кожної країни розраховується:

1) спочатку будується таблиця, у якій кожній країні відповідає рядок із відносними показниками за кожним з елементів індексу;

2) наступним розраховується відношення відносного показника кожної країни до середнього показника по всім країнам;

3) після цього розраховується інтегральний показник розвитку потенціалу зовнішньої торгівлі за кожною країною у такий спосіб:

$$I = \frac{a}{A} + \frac{b}{B} + \dots + \frac{n}{N}, \quad (1.4) [97, \text{с. } 140]$$

де:

I – інтегральний показник,

a, b, \dots, n – відносний показник за окремою країною,

A, B, \dots, N – середній показник за всіма країнами.

Таким чином, цей метод дозволяє класифікувати країни ЄС та Україну за ступенем розвитку елементів зовнішньої торгівлі з порівнянням до середнього за всіма досліджуваними країнами рівнем розвитку відповідної інфраструктури. У результаті розрахунку інтегрального показника також можливо виявити, які елементи потребують більшої уваги з огляду покращення рівня розвитку зовнішньої торгівлі.

Кореляційний аналіз дозволяє довести наявність взаємозалежності ознак між станом розвитку зовнішньої торгівлі країни та її міжнародної конкурентоспроможності.

3). Параметри оптимізації зовнішньоекономічної діяльності з зовнішнім конкурентним простором.

Кластерний аналіз як метод багатомірного статистичного дослідження використано для здійснення класифікації індикаторів конкурентоспроможності країни всередині конкурентного простору, за “кластерами” або групами країн. На відміну від інших методів, цей вид аналізу дає можливість класифікувати об'єкти не за однією ознакою, а за декількома одночасно. Для цього вводяться відповідні показники, що характеризують певну міру близькості за всіма класифікаційними параметрами.

Використання факторного аналізу застосовується для вивчення взаємозв'язків між значеннями змінних, що характеризують показники функціонування зовнішньої торгівлі країни та основних чинників її міжнародної конкурентоспроможності.

З метою усунення негативних чинників формування міжнародної конкурентоспроможності економіки країни й формування дієвого та ефективного механізму її підвищення важливо виявити зовнішні й внутрішні чинники та фактори, які визначають цей процес та мають найсуттєвіший вплив на обсяги зовнішньоторговельної діяльності. Для цього пропонується використання PESTEL-аналізу та SWOT-аналізу, що дозволять виокремити переваги економіки, які слід вважати зовнішніми передумовами й внутрішніми чинниками позитивного впливу на зростання міжнародної конкурентоспроможності.

Результатом має стати визначення основних перспективних шляхів щодо удосконалення рівня міжнародної конкурентоспроможності на основі розвитку за рахунок наявних та перспективних конкретних позицій.

Пропонуємо послідовність дослідження міжнародної конкурентоспроможності економіки країни як складової конкурентного простору (рис. 1.6).

Рис. 1.6. Логіко-структурна схема дослідження міжнародної конкурентоспроможності країни*

*Розроблено автором

Отже, дослідження теоретичних передумов та методичних засад аналізу факторів забезпечення міжнародної конкурентоспроможності економіки країн дозволило сформувавши авторській підхід та визначитись із поетапністю дослідження.

Висновки до першого розділу

1. Узагальнена методична основа дослідження проблематики міжнародної конкурентоспроможності економіки країн, якою стала економічна синергетика, що аналізує міжнародну конкурентоспроможність як складну, відкриту, нелінійну систему, здатну до ендегенної еволюції на принципах самоорганізації, орієнтовану не тільки на фінансову стабільність чи економічне зростання, а й на формування нової соціо-економічної цілісності держави й суспільства, що дає об'єктивні критерії для обґрунтування міжнародної конкурентоспроможності та формування механізмів вдосконалення її рівня з урахуванням зовнішніх та внутрішніх факторів.

2. Системою теоретичного дослідження проблематики міжнародної конкурентоспроможності стало використання підходів різноманітних економічних шкіл та науковців, зведених в 4 науково-теоретичні парадигми: еволюційну, інституційну, неокласичну та системну. Еволюційна парадигма дозволила зв'язати проблематику формування конкурентних засад країн із еволюцією світогосподарської системи. Інституційна парадигма дозволила виявити основні сучасні напрямки управління міжнародною конкурентоспроможністю, стала якістю якої базується на ефективному процесі діяльності інституцій. Неокласична парадигма демонструє важливість ведення державної економічної політики з урахуванням інтересів суб'єктів мікрорівня, які саме й створюють конкурентний продукт. Використання системної парадигми, яка оснований на дослідженні динамічної взаємодії політичних, економічних і соціальних сил в суспільстві, дозволить

визначити напрями перетворення формально-можливої політики вдосконалення рівня міжнародної конкурентоспроможності національної економіки на реально можливу шляхом взаємоузгодження інтересів суб'єктів усіх рівнів.

3. Досліджено взаємозв'язок між процесом формування конкурентних засад країн та станом конкурентного середовища, яке визначає принципи ведення зовнішньоекономічної діяльності, а з цим і значення та сутність державної економічної політики. На прикладі дослідження європейського конкурентного простору в результаті його еволюції узагальнено спектр відмінних один від одного моделей економічного розвитку. Кожна країна використовує саме ту, яка найбільш сприяє її економічному розвитку, в якому конкурентоспроможність займає центральне місце. Проте сучасні країни не закріплюють одну модель як єдину, а використовують механізми різних моделей, по черзі або в сумі, для вирішення актуальних проблем розвитку, як внутрішніх, так і тих, які викликані зовнішнім середовищем. Найбільш актуальною тенденцією розвитку країн європейського конкурентного простору є ставка на концепції “цифрової економіки” та “зеленої економіки”, адже саме вони є на сьогодні локомотивом інноваційного розвитку, визначають сучасні вимоги до виробництва та споживання та стрімко підвищують конкурентні переваги вітчизняних товарів та послуг.

4. Визначено, що зовнішня торгівля є одним з найважливіших факторів міжнародної конкурентоспроможності економіки країни, саме через її основну якість: переміщення товарів та послуг за кордон сьогодні є одним з основних способів економічного розвитку. Глобалізована економіка ставить перед країнами завдання ефективного ведення зовнішньої торгівлі, яка отримала складну й багатофакторну якість, ставлячи конкурентоспроможність національних товарів та послуг на зарубіжних ринках важливим напрямом розвитку усієї економіки.

5. Побудовано методичний апарат дослідження міжнародної конкурентоспроможності країн, який охоплює аналіз системи міжнародної конкурентоспроможності економіки та її зовнішньоторговельної складової крізь призму наукових методів дослідження як загальнонаукового напрямку, так й багатофакторних математичних методів. При характеризуванні стану міжнародної конкурентоспроможності та пошуку шляхів підвищення її рівня аналізуються:

- теоретичні концепції, що стосуються проблематики міжнародної торгівлі, руху капіталів, економічного розвитку;
- статистичні дані, що відображають стан системи зовнішньої торгівлі та тренди її розвитку;
- інтегральні показники, що характеризують конкурентоспроможність економіки та окремі її елементи;
- компаративні переваги, які визначають опорні точки зростання кількості та якості обсягів зовнішньої торгівлі країни.

Використовуючи такий теоретико-методичний підхід до аналізу обраної проблематики, стає можливим проведення аналізу міжнародної конкурентоспроможності окремо взятої економіки крізь призму її зовнішньоторговельної складової, виділення її сильних та слабких сторін, ступінь впливу на неї факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, розробити концептуальний механізм удосконалення рівня міжнародної конкурентоспроможності економіки країни.

Основні результати розділу висвітлено в наукових працях автора: [98], [99], [100].

РОЗДІЛ 2

ДЕТЕРМІНАНТИ МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНИ В ПРОЦЕСІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

2.1 Динаміка міжнародної конкурентоспроможності України у глобальному конкурентному середовищі

Індекс глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index) – глобальне дослідження, яке проводить Всесвітній економічний форум та визначає здатність економіки зростати в довгостроковій перспективі.

На сьогодні дослідження представляє найбільш повний комплекс показників конкурентоспроможності різних країн світу. Індекс глобальної конкурентоспроможності складається з 113 змінних, які детально характеризують конкурентоспроможність країн світу, що знаходяться на різних рівнях економічного розвитку, і становлять 3 основні групи субіндексів: «Основні вимоги», «Підсилювачі продуктивності» і «Інновації та фактори вдосконалення». Дві третини цих змін є результатами опитування керівників бізнесу, а 1/3 – статистична інформація. Конкурентною перевагою вважається фактор, за яким країна посідає 50-е місце й вище в рейтингу [101].

Міжнародна конкурентоспроможність, згідно з Всесвітнім економічним форумом, – це здатність країни та її інститутів забезпечувати стабільні темпи економічного зростання, які були б стійкі в середньостроковій перспективі. Автори дослідження підкреслюють, що країни з високими показниками конкурентоспроможності, як правило, забезпечують більш високий рівень добробуту своїх громадян [101].

Конкурентоспроможність національних економік визначається різноманітними факторами. Неefективне управління державними фінансами та висока інфляція негативно впливають на економіку, а захист прав

інтелектуальної власності, розвинена судова система тощо, навпаки, можуть справити позитивний ефект.

Окрім інституційних факторів, не менш важливими можуть бути освіта та підвищення кваліфікації робочої сили, постійний доступ до нових знань і технологій.

Фактори, що визначають конкурентоспроможність економіки, по-різному впливають на економічні системи країн світу. Вони залежать від початкових умов і поточного рівня розвитку.

Сукупність змінних на дві третини складається з результатів глобального опитування керівників компаній (щоб охопити широке коло факторів, що впливають на бізнес-клімат у досліджуваних країнах), а на одну третину із загальнодоступних джерел (статистичні дані й результати досліджень, що здійснюються на регулярній основі міжнародними організаціями). Усі змінні об'єднані за 12 контрольними показниками, що визначають національну конкурентоспроможність: 1. Якість інститутів; 2. Інфраструктура; 3. Макроекономічна стабільність; 4. Здоров'я і початкова освіта; 5. Вища освіта і професійна підготовка; 6. Ефективність ринку товарів і послуг; 7. Ефективність ринку праці; 8. Розвиненість фінансового ринку; 9. Рівень технологічного розвитку; 10. Розмір внутрішнього ринку; 11. КС компаній; 12 Інноваційний потенціал [101].

За 2015-17 рр. Україна втратила 5 позицій і спустилася з 76 місця (у 2014-15 рр.) на 81 місце серед 140 країн світу. Україна знаходиться між Бразилією та Бутаном. Причому показник конкурентоспроможності України також знизився з 4,14 до 4,11 [101; 102].

У різні роки значення індексу GCI для України коливалося близько 4 (найнижче значення 3,9, а найвище – 4,14), рис. 2.1), а за рейтингом Україна перебувала біля 80 місця (від найнижчого 69 місця у 2006/2007 рр. до найвищого 89 місця у 2010/2011 рр.), рис. 2.2).

Щоб увійти до 40 найкращих країн, треба отримати результат вище за 4,5 (починаючи з 2006/2007 року, значення індексу для перебування серед топ-40 країн коливалося від 4,47 до 4,59).

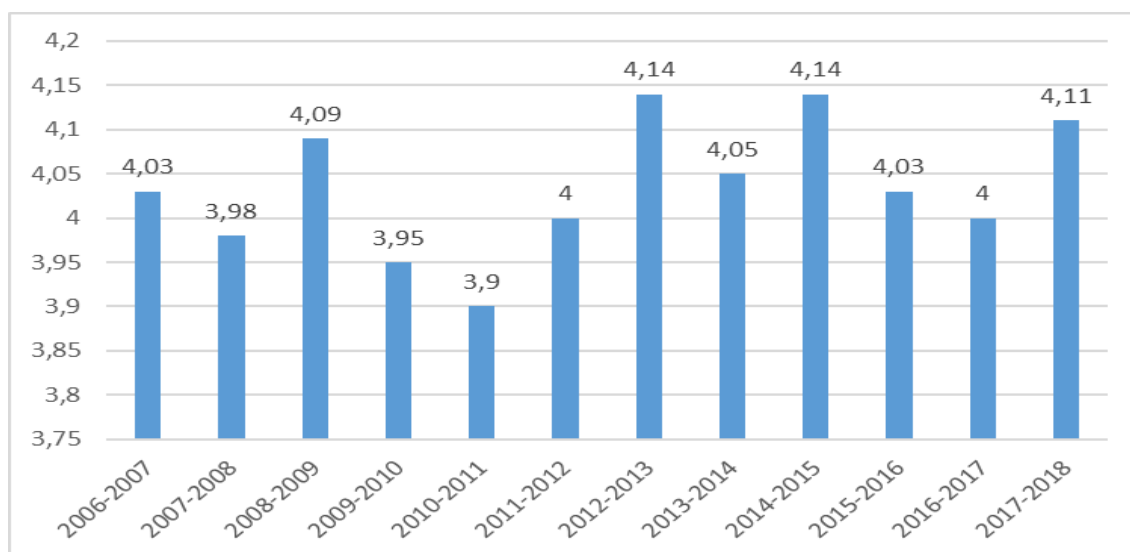

Рис. 2.1. Значення Індексу глобальної конкурентоспроможності України*

*Складено автором за даними [101;103]

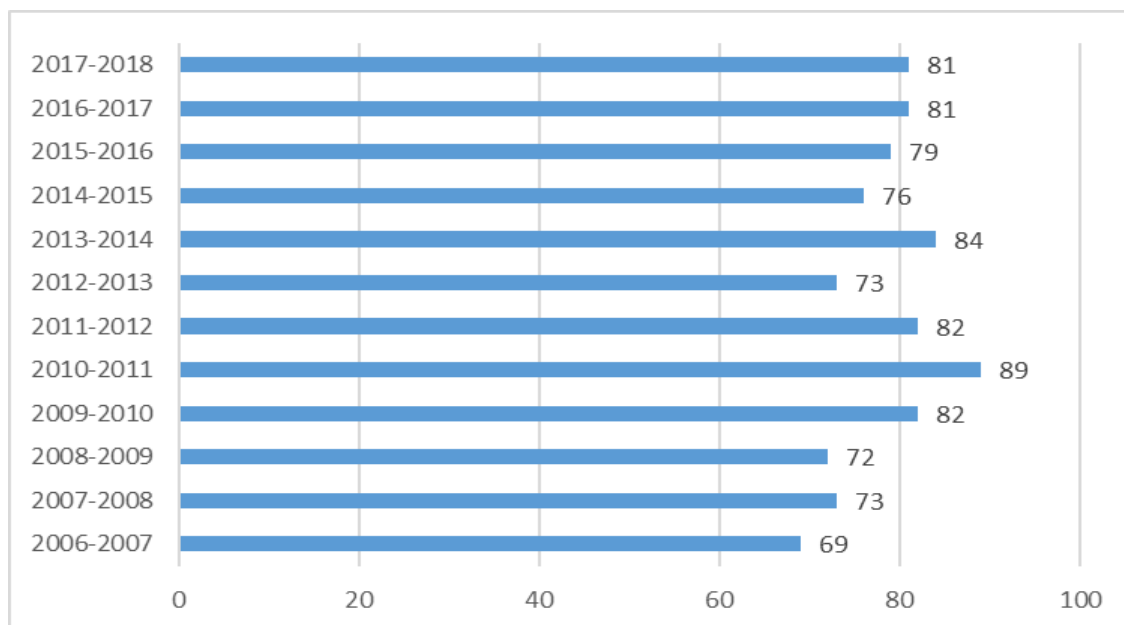

Рис. 2.2. Позиція України в рейтингу Індексу глобальної конкурентоспроможності серед інших країн світу*

*Складено автором за даними [101; 103]

Позиції України в динаміці у порівнянні 2014-2017 рр. за основними змінними Індексу глобальної конкурентоспроможності наведено в табл. 2.1

Таблиця 2.1

Позиції України за основними складовими Індексу глобальної конкурентоспроможності*

	2014-2015	2017-2018
Основні вимоги	87	96
1. ІНСТИТУЦІЇ	130	118
– Державні установи	131	78
– Приватні установи	120	110
2. ІНФРАСТРУКТУРА	68	78
– Транспорту інфраструктура	88	91
– Електрика і телефонна інфраструктура	51	54
3. МАКРОЕКОНОМІЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ	105	121
– Валові національні заощадження, % від ВВП	134	124
– Інфляція, зміна за рік у %	75	134
– Державний борг, % від ВВП	66	110
4. ОХОРОНА ЗДОРОВ'Я ТА ПОЧАТКОВА ОСВІТА	43	53
– Охорона здоров'я	82	82
– Початкова освіта	32	34
Підсилювачі продуктивності	67	70
5. ВИЩА ОСВІТА І ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА	40	35
– Частка освіти	14	14
– Якість освіти	65	46
– Навчання за місцем роботи	88	74
6. ЕФЕКТИВНІСТЬ РИНКУ ТОВАРІВ	112	101
– Конкуренція	125	122
– Якість умов попиту	70	68
7. ЕФЕКТИВНІСТЬ РИНКУ ПРАЦІ	80	86
– Гнучкість	89	94
– Використання талантів	70	76
8. РОЗВИТОК ФІНАНСОВОГО РИНКУ	107	120
– Ефективність	109	113
– Надійність і довіра	100	120
9. ТЕХНОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ	85	81
– Технологічні запозичення	114	103
– Використання інформ.-телеком. технологій	69	80
10. РОЗМІР РИНКУ	38	47
– Розмір внутрішнього ринку	37	46
– Розмір іноземного ринку	38	39
Інновації та фактори вдосконалення	92	77
11. ВІДПОВІДНІСТЬ БІЗНЕСУ СУЧАСНИМ ВИМОГАМ	99	90
– Чисельність місцевих постачальників	80	61
– Якість місцевого постачальника	83	80
– Ширина ланцюга створення вартості	79	70
– Управління міжнародним розповсюдженням	82	86
– Модернізація виробничого процесу	95	68
– Межі маркетингу	79	81
12. ІННОВАЦІЇ	81	61
– Здатність до інновацій	82	52

продовження таблиці 2.1

– Якість науково-дослідних інститутів	67	43
– Витрати компаній на дослідження і розробки	66	54
– Співпраця університетів та промисловості у дослідженнях та розробці	74	74
– Державні закупівлі високотехнологічної продукції	123	98
– Наявність вчених та інженерів	48	29

*Складено автором за даними [101; 104]

Як видно з даних табл. 2.1, найбільше позицій Україна втратила за складовими макроекономічного середовища (-16 позицій або 105 місце із 140 країн) та рівнем розвитку фінансового ринку (-13 позицій або 120 місце). Погіршились оцінки складової «охорона здоров'я та початкова освіта» (-10 позиції) [101;105].

Показник макроекономічного середовища погіршився перш за все через інфляцію. Україна втратила 59 місць в Індексі за цим показником і опинилась на 134-му місці серед 140 країн у рейтингу. Суттєве зростання інфляції зумовлено низкою об'єктивних факторів та дій, які є необхідними на шляху реформ. До об'єктивних факторів належать значне знецінення національної валюти проти іноземних валют, зокрема, долара США, зумовлене геополітичною невизначеністю – «втеча в долар», захисний механізм українців у всі часи. До необхідних кроків реформ, які зробили внесок до зростання інфляції, належить поступове виведення енергетичних тарифів на економічно обґрунтований рівень – рішучий крок, який Україна не робила від часів здобуття незалежності. За експертними оцінками та оцінками НБУ, внесок адміністративного підвищення цін у зростання споживчих цін оцінюється на рівні 19,5% [103]. Україна втратила 44 позиції за показником державного боргу і у 2017-18 рр. посіла 110 місце серед 140 країн, оскільки відбувалось зростання обсягу державного боргу. Також відбулось погіршення оцінки сальдо державного бюджету (-5 місць, або 104 місце) та кредитного рейтингу країни (-13 місць, або 118 місце).

Показник рівня розвитку фінансового ринку погіршився через погіршення оцінок бізнесом можливості отримання фінансування на

внутрішньому фондовому ринку (-10 позицій, або 118 місце) та регулювання фондового ринку (-8 позицій, або 135 місце) [101], а також зниження індексу захисту юридичних прав (-6 позицій, або 17 місце).

Погіршення оцінок бізнесом можливості отримання фінансування на внутрішньому фондовому ринку зумовлене як погіршенням економічної ситуації, так і зменшенням частки інвесторів, які згодні вийти з найбільш вагомому активу – коштів, і увійти в інструменти капіталу або боргові цінні папери. Опосередковано ці причини призвели й до падіння індексу регулювання фондового ринку [105].

Падіння індексу захисту юридичних прав зумовлене погіршенням захисту прав кредиторів, зокрема забезпечених кредиторів. Саме тому вирішення цього питання стало умовою Меморандуму з МВФ від 21 липня 2015 р. [105; 106].

Україна відстає в Індексі за складовими якості інституцій (у 2015-16 рр. і у 2014-15 рр. Україна знаходиться на 130 місці) та ефективності ринку товарів та послуг (106 місце). Незважаючи на зростання за 2017 р., ці показники залишаються вкрай низькими [101].

За складовою інституцій найгіршими є оцінки бізнесом марнотратства в бюджетних витратах (134 місце), захисту інтересів міноритарних акціонерів (134 місце) та надійності роботи правоохоронних органів (133 місце). Впали оцінки втрат бізнесу від загрози тероризму (-16 місць або 133 місце) через об'єктивні причини конфліктної ситуації на сході країни. У той час доки реформа державної служби очікує на ефективне просування у вигляді погодження Стратегії та законопроекту «Про державну службу» [104; 106], органи виконавчої влади скорочують штати. Наприклад, за результатами реорганізації в Адміністрації Президента вдалось скоротити штат на 30%, а Міністерство економіки – також на 30%. Це повинно привести до економії бюджетних коштів у найближчій перспективі [105].

Україна на 8 позицій піднялась за показником незалежності судової системи (132 місце), вирішення цієї проблеми через забезпечення рівного

доступу громадян до незалежного правосуддя є одним із завдань Судової реформи та реформування державної служби [107; 108].

За складовою ефективності ринку товарів Україна значно відстає за показником ефективності антимонопольної політики (136 місце зі 140) та впливом оподаткування на бажання інвестувати (129 місце). Також низькі оцінки за показниками, що стосуються прямих іноземних інвестицій: частка іноземної власності (126 місце) та вплив регулювання на прямі іноземні інвестиції (122 місце) [105].

З іншого боку, Україна покращувала свої позиції за складовими ефективності ринку праці (+14 позицій, або 56 місце серед 140 країн в 2016 р., проте цей показник різко впав у 2017 р.) та вищої освіти та професійної підготовки (+5 позицій, або 35 місце у світі).

Україна на 47 місці у світі за практикою наймання й звільнення (+17 позицій у 2017-18 рр.) та на 14 за залежністю оплати праці від продуктивності (+14 позицій). Саме ці фактори є конкурентною перевагою України в світі. У 2017-18 рр. Україна піднялась в Індексі на 32 сходинки (або 87 місце) за показником співпраці у відносинах працівник-працедавець.

За вищою освітою та професійною підготовкою Україна піднялась на 5 позицій і зайняла 35 місце з 140 країн світу. Таким чином, вища освіта залишається конкурентною перевагою України. Україна зайняла 14 місце у світі за рівнем охоплення вищою освітою та 38 місце за якістю викладання математики та природничих наук. 44 місце – за доступом до Інтернету в школах (+23 позиції). Освітня реформа передбачає подальші структурні зміни в усіх галузях освіти й науки, що в першу чергу, приведуть до підвищення якості освіти. Зокрема активно рухається процес надання ВИШам автономії, закриття неякісних установ (припинено діяльність 76 ВНЗ та філій). У подальшому передбачено кардинальну реформу професійної підготовки. Зокрема зросте вплив роботодавців на формування змісту програм [105].

Україна також має конкурентну перевагу у якості (46 місце серед 140 країн) та охопленні початковою освітою (33 місце).

За результатами 2017 р., Україна має декілька конкурентних переваг за інноваціями. Україна посіла 29 місце в рейтингу за наявністю наукових та інженерних кадрів, 43 – за якістю науково-дослідних закладів та 50 – за кількістю патентів на винаходи. Очевидно, що інновації є потенціалом для зростання економіки. Для цього необхідні зусилля країни й бізнесу: збільшити державні закупівлі високотехнологічної продукції (наразі Україна знаходиться на 98 місці) та вдосконалити співпрацю університетів і бізнесу у науці та інноваціях (74 місце) [101].

Отже, згідно з даними Індексу, Україна найбільше втратила позицій за показниками, які характеризують розвиток інфраструктури, макроекономічне середовище та розвиток фінансового ринку країни. За деякими позиціями країна займає останні місця рейтингу, зокрема за міцністю банків нам присвоєно 140 місце зі 140 країн світу; за регулюванням фондових бірж – 135, за інфляційними змінами – 134 [109].

Однак Індекс глобальної конкурентоспроможності виявляє також і низку проблем, що уповільнюють зростання конкурентоспроможності країни. Дослідження, які проводилися в рамках вивчення глобальної конкурентоспроможності, виявили такі основні проблеми конкурентоспроможності в Україні (% відповідей респондентів) [110, с.213-214], рис. 2.3. Особливо важливим став фактор політичної нестабільності (на фоні політичної кризи та військових дій на Сході України), корупції (основний бар'єр сталого розвитку інституційного середовища) та ускладненого доступу до фінансування (причиною якого є нерозвиненість фінансової сфери та нестабільність банківської сфери України, які є запорукою сталого розвитку сучасної ринкової економіки).

Рис. 2.3. Основні проблеми конкурентоспроможності в Україні (% відповідей респондентів)*

*Складено автором за даними [110,с.214]

Наведені проблеми становлять найбільші перешкоди для ведення бізнесу в Україні і мають системний та глибинний характер, про що свідчить низький рівень з тенденцією до подальшого погіршення конкурентоспроможності України.

Щорічний рейтинг глобальної конкурентоспроможності (The IMD World Competitiveness Yearbook) є також глобальним дослідженням, розрахованим за методикою провідного європейського Інституту менеджменту (Institute of Management Development, IMD), що базується в Лозанні (Швейцарія) [111].

Під конкурентоспроможністю країни Інститут розуміє здатність національної економіки створювати і підтримувати середовище, у якому виникає конкурентоспроможний бізнес. Щорічне аналітичне дослідження конкурентоспроможності Інститут проводить з 1989 р. спільно з дослідницькими організаціями в усьому світі.

Кожна держава в рейтингу оцінюється на основі аналізу 333 критеріїв за чотирма основними показниками ключових аспектів економічного життя країни: стан економіки; ефективність уряду; стан ділового середовища; стан інфраструктури [111].

Кожен показник має однакову вагомість. Для цього використовуються дані міжнародних організацій, серед яких Організація Об'єднаних Націй [112], Організація Економічного Співробітництва та Розвитку [113], Світова Організація Торгівлі [114], Всесвітній Банк [115], Міжнародний Валютний Фонд [116] та інші інститути, а також 57 партнерських інститутів по всьому світу. Бізнес-клімат у країнах, охоплених цим дослідженням, оцінюється на основі думки аналітиків, опитувань керівників великих корпорацій і фахівців в галузі управління. Підсумкове рейтингування здійснюється на основі зворотного співвідношення та аналогічно з методикою Індексу глобальної конкурентоспроможності: 2/3 – статистичні дані і 1/3 – експертні оцінки. Для кожної з економік, охоплених дослідженням, звіт містить детальні описи країни й національної економіки з докладними результатами по загальній позиції в рейтингу і по найбільш значним конкурентним перевагам та недолікам, які були виявлені в результаті аналізу, що використовується для розрахунку рейтингу.

За даними рейтингу, в 2017 р. він об'єднав 63 держави, зокрема й Україну. Лідерами рейтингу є Гонконг, Швейцарія, Сінгапур та США [117].

У 2017 рр. Україна зайняла 60 місце серед 63 країн рейтингу, випередивши лише Венесуелу, Монголію та Бразилію з результатом 56,126 балів (50,872 бали в 2014 р.) [117], в 2016 р. місце України – 59 або 46,512, що вище за показники лише Монголії й Венесуели. На рис. 2.4. наведено динаміку змін рейтингу конкурентоспроможності України протягом 2010-2017 рр.

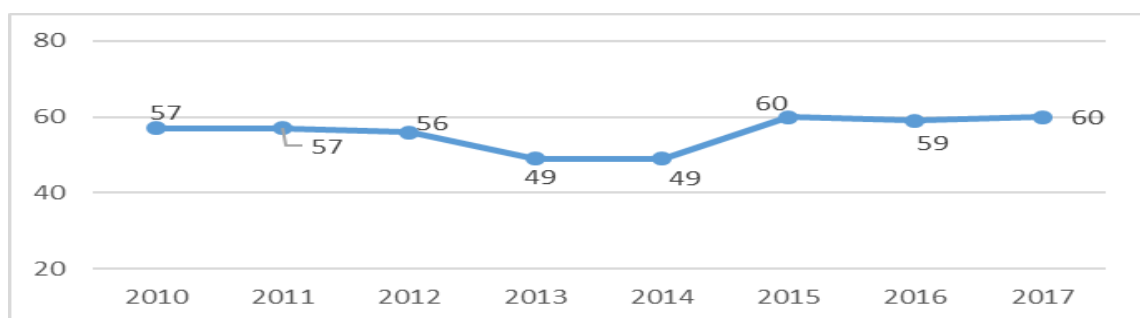

Рис. 2.4. Динаміка зміни рейтингу конкурентоспроможності України*

*Складено автором за даними [117; 118; 119]

Як видно, найкраще місце країна займала в рейтингу протягом 2013 р. та 2014 р. (49).

На рис. 2.5 наведено динаміку змін рейтингу конкурентоспроможності України за категоріями протягом 2010-2017 рр., що підтверджує критичну ситуацію з конкурентоспроможністю економіки України протягом досліджуваного періоду.

Найкращу позицію за період з 2010 по 2017 рр. мала категорія «Стан економіки в 2013 р. (30 місце). В цілому за категорією «Стан економіки» абсолютне падіння рейтингу за досліджуваний період склало 30 позицій; за категорією «Стан ділового середовища – 7 позицій; за категорією «Ефективність уряду» – 11 позицій; за категорією «Стан інфраструктури» – 10 позицій [117; 118; 119].

Рис. 2.5. Динаміка змін рейтингу конкурентоспроможності України за категоріями, 2010-2017 рр.*

*Складено автором за даними [117; 118; 119]

Розглянемо більш докладно стан конкурентоспроможності України за кожною з категорій.

Категорія «Стан ділового середовища», або наскільки підприємства можуть працювати на засадах інновацій, відповідальності та прибутковості.

У 2016-17 рр. Україна отримала 17,687 балів зі 100 можливих (в 2014-15 рр. – 24,626 балів), 55 місце (в 2014-15 рр. – 49 місце), втративши 6 позицій і випереджаючи 6 країн. Зменшилися всі показники цієї категорії, відповідно «Продуктивність і ефективність» перемістилися з 54 на 57 місце, «Ринок праці» – з 21 на 51, «Фінанси» – з 57 на 61, «Практики управління» – з 43 на 57, «Відносини і цінності» – з 30 на 44. Подальший розподіл факторів свідчить про особливу слабкість таких показників, як «Великі корпорації», «Здоров'я, безпека і стан навколишнього середовища», «Права акціонерів», «Венчурний капітал» – 61; «Кредитування», «Регуляторна діяльність» (банківське законодавство), «Фондовий ринок», «Фінансові ризики» – 59 [118; 120].

У табл. 2.2 представлено чинники потенційного зростання та гальмування економіки України за категорією «Стан економіки».

Таблиця 2.2

Чинники потенційного зростання та гальмування економіки України за категорією «Стан ділового середовища»*

Чинники зростання конкурентоспроможності		Чинники гальмування конкурентоспроможності	
Потреба в економічних і соціальних реформ (S)	3	Права акціонерів (S)	60
Винагорода менеджменту (\$)	4	Фінансові навички (S)	59
Винагорода за професіями послуг (\$)	4	Інвестиційні ризики	58
Рівні компенсації (\$)	8	В цілому продуктивність (ППС)	57
Жіноча робочої сили (%)	8	Компетентні менеджери вищої ланки (S)	57
Витік мізків (S)	11	Відповідність нормативним вимогам (S)	56
Учнівство (S)	11	Фондові ринки (S)	56
Гнучкість і адаптивність (S)	21	Продуктивність праці (ППС)	55
Корпоративні плати (S)	23	Здоров'я, безпека та екологічні проблеми (S)	54
Залучення і утримання талантів (S)	25	Коефіцієнт фінансового ризику (S)	53

*Складено автором за даними [117; 118; 119; 120; 121]

Категорія «Стан економіки», або макроекономічна оцінка національної економіки. За цим показником Україна посіла 59 місце з 9,772 балами (в 2014-15 рр. – 48 місце з 28,577 балами). Зі складових цієї категорії значно знизилися всі показники: «Національна економіка» – з 55 місця на 60, «Міжнародна торгівля» – з 43 на 52, «Міжнародні інвестиції» – з 42 на 56, «Рівень зайнятості» – з 33 на 53 і «Ціни» – з 33 на 54. Найгірші показники – «Зростання реального ВВП» – 61, «ВВП на душу населення (реальна купівельна спроможність)» – 59, «Зростання реального ВВП на душу населення» – 59, «Курс національної валюти» – 59, «ВВП на душу населення» – 59, «Вартість продуктів харчування» – 56, «Платіжний баланс (%)» – 54 і «Диверсифікація економіки» – 52 [118; 120].

У табл. 2.3 представлено чинники потенційного зростання та гальмування економіки України за категорією «Стан економіки».

Таблиця 2.3

Чинники потенційного зростання та гальмування економіки України за категорією «Стан економіки»*

Чинники зростання конкурентоспроможності		Чинники гальмування конкурентоспроможності	
Інфляція споживчих цін	2	Сальдо рахунку поточних операцій (%)	59
Загрози від переїду виробництва (S)	10	Курси валют (S)	58
Концентрація експорту партнером	17	Витрати на харчування	57
Індекс вартості життя	19	ВВП на душу населення	57
Довгострокове безробіття	21	ВВП (ПКС) на душу населення	56
Надходження від туризму (%)	22	Стійкість економіки (S)	56
Частка торгівлі у ВВП	25	Прямі інвестиції акції за кордоном (%)	51
Торгівля послуга (S)	25	Диверсифікація економіки (S)	50
Експорт товарів (%)	25	Прямі інвестиції за кордоном (\$ млрд)	49
Переміщення об'єктів R & D	26	Прямі інвестиції за кордоном (%)	49

*Складено автором за даними [117; 118; 119; 120; 121]

Категорія «Ефективність уряду», або показник того, наскільки урядова політика сприяє конкурентоспроможності. У 2016-17 р. Україна зайняла 59 з 15,038 балами проти 52 місця з 18,959 балами в 2014-15 рр., спустившись на 7 рядків нижче й випередивши Бразилію та Аргентину.

З 5 основних показників, таких, як «Фіскальна політика» – з 32 на 37, «Правове поле бізнесу» – з 52 на 54, «Державна структура» – з 56 на 58, «Державні органи» – з 58 на 59, «Державні фінанси» – з 38 на 60. Серед показників, за якими визначається рівень падіння, – «Загальне співвідношення державного боргу до зростання» – 61, «Фактичне оподаткування бізнесу» – 59, «Стабільність національної валюти» – 59, «Корупція і хабарництво» – 58, «Державні закупівлі» – 61, «Конкурентне право» – 59, «Легкість ведення бізнесу» – 60, «Особиста безпека і права приватної власності» – 59, «Ризик політичної нестабільності» – 61 [118; 120].

У табл. 2.4 представлено чинники потенційного зростання та гальмування економіки України за категорією «Ефективність уряду».

Таблиця 2.4

Чинники потенційного зростання та гальмування економіки України за категорією «Ефективність уряду»*

Чинники зростання конкурентоспроможності		Чинники гальмування конкурентоспроможності	
Пенсійному забезпечення (S)	2	Реальна короткострокова % ставка	59
Індекс Джині	7	Ризик політичної нестабільності (S)	59
Тарифні бар'єри	8	Контракти в державному секторі (S)	59
Ставка внесків соціального страхування працівника	9	Кредитний рейтинг країни	58
Ставка корпоративного податку на прибуток	12	Особиста безпека і приватна власність права (S)	58
Державні фінанси (S)	14	Справедливість (S)	58
Законодавство по безробіттю (S)	18	Підкуп і корупція (S)	58
Стабільність обмінного курсу	20	Ставка внесків соціального страхування роботодавця	57
Витрати на надмірність	21	Інвестиційні стимули (S)	57
Загальний борг розширеного уряду (%)	23	Законодавства в області конкуренції (S)	57

*Складено автором за даними [117; 118; 119; 120; 121]

Категорія «Стан інфраструктури». Україна зайняла 48 місце з 23,583 балами і втратила 4 позиції порівняно з 2014-15 рр. – 44 місце з 26,999 балами. Найбільше падіння зазнали такі показники: «Базова інфраструктура» – з 46 на 52; «Технологічна інфраструктура» – з 47 на 54; «Наукова

інфраструктура» – з 40 на 43; «Освіта» – з 24 на 33. «Технологічна інфраструктура» оцінена погано: «Приватно-державні партнерства» – 61, «Розвиток і застосування технологій» – 61, «Фінансування технологічного розвитку» – 60, «Законодавство у сфері технологій» – 60. «Наукова інфраструктура» має власні проблемні ділянки: «Загальні витрати на науково-технічні розробки (R & D) на душу населення, еквівалент в доларах США» – 55, «Вчені та винахідники» – 60, «Наукове законодавство» – 60. Стан навколишнього середовища та охорони здоров'я традиційно вимагають особливої уваги – «Інфраструктура охорони здоров'я» – 59, «Очікувана тривалість життя» – 56, «Питоме енергоспоживання» – 61, «Якість життя» – 60 [118; 120].

За цією категорією особливо помітні розходження в оцінках Індексу глобальної конкурентоспроможності та Рейтингу конкурентоспроможності – в Індексі за змінною «Вчені та інженери» (табл. 2.1) Україна займає 29 місце серед 140 країн світу, а в Рейтингу за аналогічним показником «Вчені та винахідники» – 60 місце з 61 країни, що досліджувались.

У табл. 2.5 представлено чинники потенційного зростання та гальмування економіки України за категорією «Ефективність уряду».

Таблиця 2.5

Чинники потенційного зростання та гальмування економіки України за категорією «Стан інфраструктури»*

Чинники зростання конкурентоспроможності		Чинники гальмування конкурентоспроможності	
Загальний обсяг державних витрат на освіту на одного учня	2	Енергоємність	60
Фіксовані широкосмугові тарифи	2	Права на інтелектуальну власність (S)	59
Мобільні телефонні витрати	3	Якість життя (S)	58
Загальний обсяг державних витрат на освіту (%)	5	Очікувана тривалість життя при народженні	57
Стационарні телефонні тарифи	9	Кібербезпека (S)	57
Коефіцієнт утриманців	11	Зелені технологічні рішення (S)	57
Сталий розвиток (S)	18	Підтримка і розвиток (S)	57

продовження таблиці 2.5

Кількість абонентів мобільного телефонного зв'язку	19	Законодавство щодо наукових досліджень (S)	56
Управління освітою (S)	20	Інноваційний потенціал (S)	56
Інвестиції в телекомунікації (%)	22	Дослідники і вчені (S)	56

*Складено автором за даними [117; 118; 119; 120; 121]

Загальний силует конкурентоспроможності України порівняно з кращою економікою світу (Гонконг) та кращою економікою Європи (Швейцарія), табл. 2.6 та рис. 2.6.

Таблиця 2.6

Порівняння показників конкурентоспроможності України, Гонконгу та Швейцарії*

	Україна (60)	Гонконг (1)	Швейцарія (2)
1. Внутрішня економіка	55	20	18
2. Міжнародна торгівля	43	1	25
3. Міжнародні інвестиції	42	2	9
4. Зайнятість	33	11	39
5. Ціни	33	60	28
6. Державні фінанси	38	5	21
7. Податково-бюджетна політика	32	2	46
8. Інституційні рамки	58	8	5
9. Законодавство щодо бізнесу	52	2	6
10. Соціальна структура	56	28	2
11. Продуктивність і ефективність	54	7	6
12. Ринок праці	21	7	23
13. Фінанси	57	2	10
14. Практика управління	43	17	9
15. Ставлення і цінності	30	6	11
16. Базова інфраструктура	46	29	10
17. Технологічна інфраструктура	47	1	6
18. Наукова інфраструктури	40	26	8
19. Здоров'я і навколишнє середовище	59	21	1
20. Освіта	24	25	7

*Складено автором за даними [117; 118; 119; 120; 121]

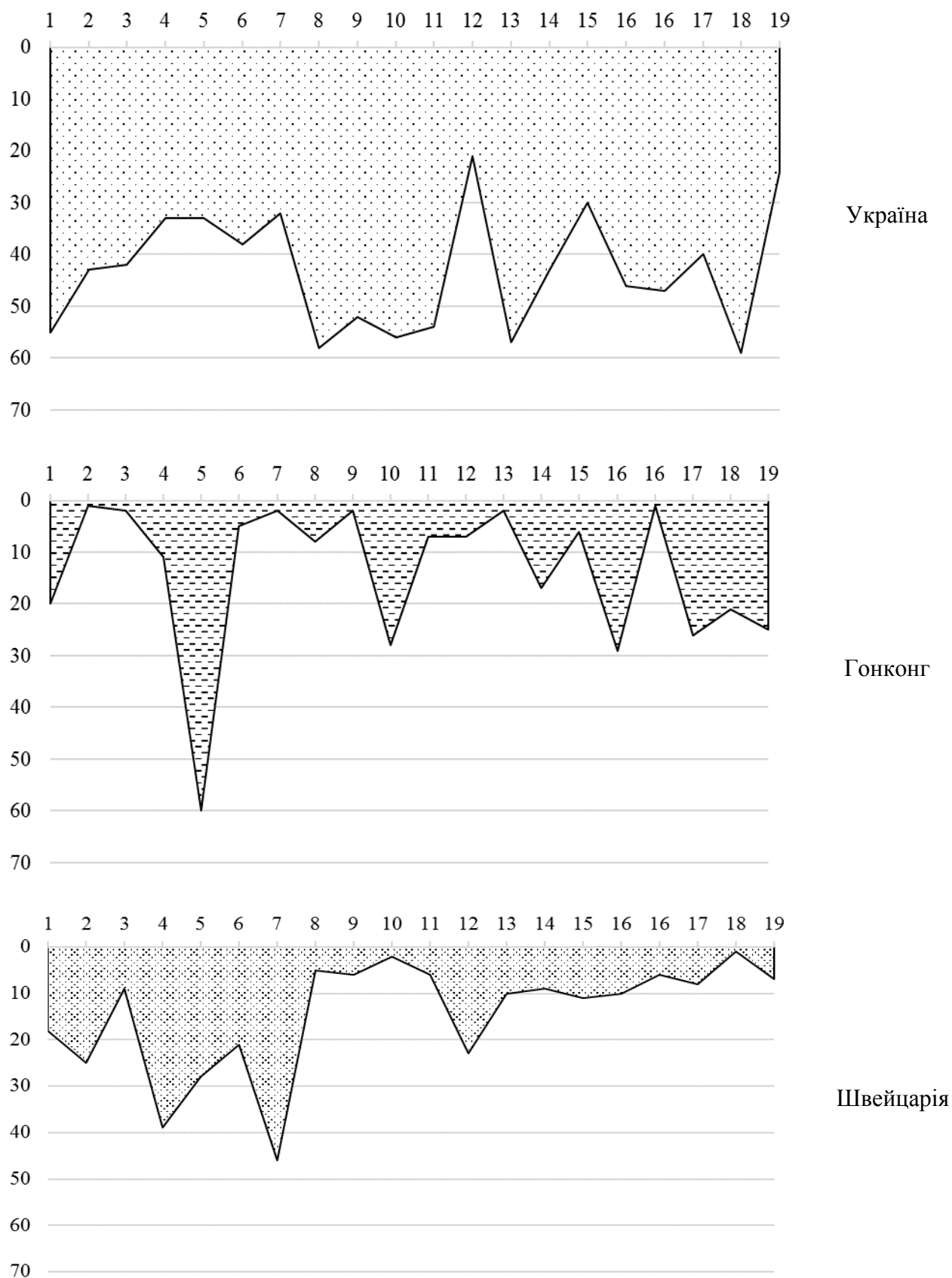

Рис. 2.6. Порівняння силуетів конкурентоспроможності
України, Гонконгу та Швейцарії*

*Побудовано автором за даними [117; 118; 119; 120; 121]

Як видно з наведених даних, Україна поступається майже за всіма змінними порівняно з Гонконгом та Швейцарією, однак за рівнем цін (33 проти 60) та освітою (24 проти 25) Україна випереджає економіку Гонконгу; за рівнем зайнятості (33 проти 39), податково-бюджетною політикою (32 проти 46), ринком праці (21 проти 23) Україна випереджає економіку Швейцарії.

За аналогією з Індексом глобальної конкурентоспроможності, рейтинг конкурентоспроможності також виявляє низку проблем або переваг, які, на думку керівників підприємств у країні, є ключем до розвитку економіки та конкурентоспроможності. Отже, основні чинники привабливості та конкурентності економіки країни представлено на рис. 2.7 (% відповідей респондентів) [121].

Рис. 2.7. Основні ключі розвитку конкурентоспроможності в Україні
(% відповідей респондентів)*

*Складено автором за даними [121]

Жоден рейтинг не дає об'єктивного оцінювання стану конкурентоспроможності країни без оцінки динамічних змін певних індикаторів. Зокрема, в Україні протягом 2013-2017 рр. деякі показники показали тенденцію до покращення (хоча й незначні), а деякі – тенденцію відсутності змін або погіршення.

На рис. 2.8 наведено 15 найбільших, на думку експертів IMD, поліпшень серед чинників конкурентоспроможності економіки України та 15 найбільших знижень в загальній продуктивності економіки.

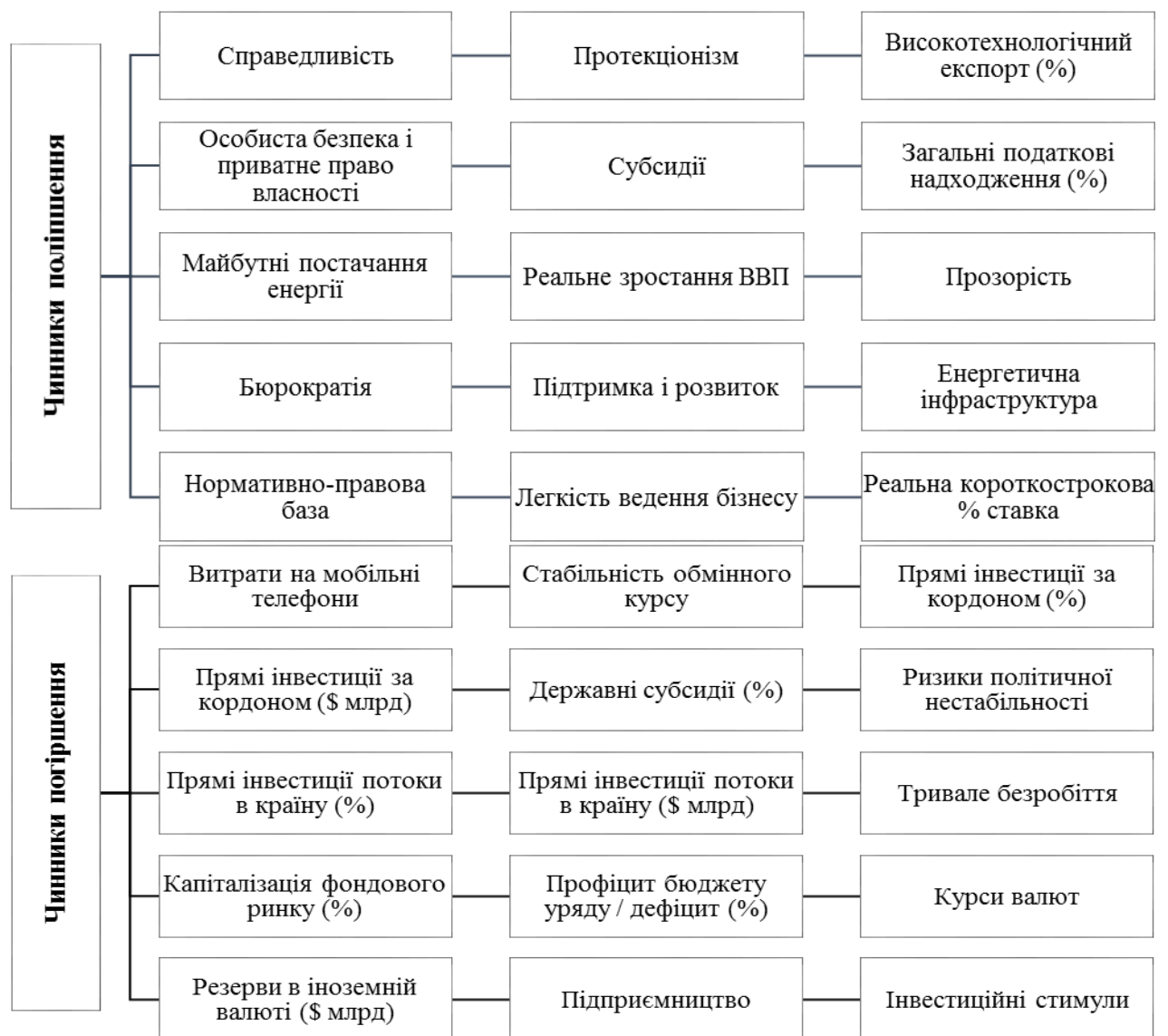

Рис. 2.8. Найбільші поліпшення та зниження серед чинників конкурентоспроможності економіки України*

*Складено автором за даними [121]

Отже, основним викликом для конкурентоспроможності України є відновлення економічного зростання, що дозволило б скоротити безробіття й поліпшити умови життя. Крім цього, важливим є залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій, реформування судової системи, боротьба з корупцією, а також завершення конфліктної ситуації в межах країни. Таким чином, удосконалення якості інституцій державної влади є першочерговим завданням, спрямованим на поліпшення умов внутрішнього середовища, що є важливим етапом на шляху удосконалення рівня міжнародної конкурентоспроможності економіки України. Другий аспект удосконалення рівня міжнародної конкурентоспроможності – знаходження конкурентних переваг зовнішньої торгівлі України, а саме нарощування наявних та створення перспективних.

2.2 Зовнішня торгівля в системі конкурентних переваг України в умовах асоціації з ЄС

Відкриття економіки, зміна світової ціни експортованого товару й зовнішньоторговельного регулювання країни суттєво впливають на структуру вітчизняного ринку.

Зниження обмежень на шляху до міжнародної торгівлі має подвійний вплив: по-перше, у компанії з'являється можливість поставок товару на експорт, що передбачає додаткову потребу у фінансових ресурсах і ресурсах управління; залежність політики компанії від світових цін, валютного курсу та державної зовнішньоторговельної політики; необхідність урахування міжнародних норм звітності та ін. Можливість експорту, з одного боку, надає перспективи виходу на більш широкий ринок; з іншого боку, на експортних ринках вітчизняні виробники конкурують з більш широким колом фактичних і потенційних постачальників. По-друге, зниження обмежень на шляху до міжнародної торгівлі приводить також до збільшення обсягу поставок на внутрішній ринок імпортової продукції, яка стає заміником товару

вітчизняного виробництва аналогічної якості. З точки зору вітчизняних виробників це означає підвищення інтенсивності конкуренції й скорочення частки на внутрішньому ринку. У цих умовах одні виробники скорочують своє виробництво і йдуть з ринку, інші, навпаки, – об'єднуються, диверсифікують свою діяльність, удосконалюють технології виробництва.

Таким чином, міжнародна торгівля впливає і на структуру ринків, і на поведінку вітчизняних компаній і, таким чином, може розглядатись як важливий чинник розвитку конкуренції.

Наявність взаємозв'язку між торговельною системою країни та її глобальною конкурентоспроможністю наведено на рис. 2.9, на якому видно, що лінії Індексу сприяння торгівлі [122] та Індексу глобальної конкурентоспроможності [123] майже повністю збігаються. Наявність тісного зв'язку також підтверджується й кореляційними розрахунками (коефіцієнт кореляції дорівнює 0,93). Це свідчить про те, що зовнішня торгівля та її складові є вагомими чинниками глобальної конкурентоспроможності країн.

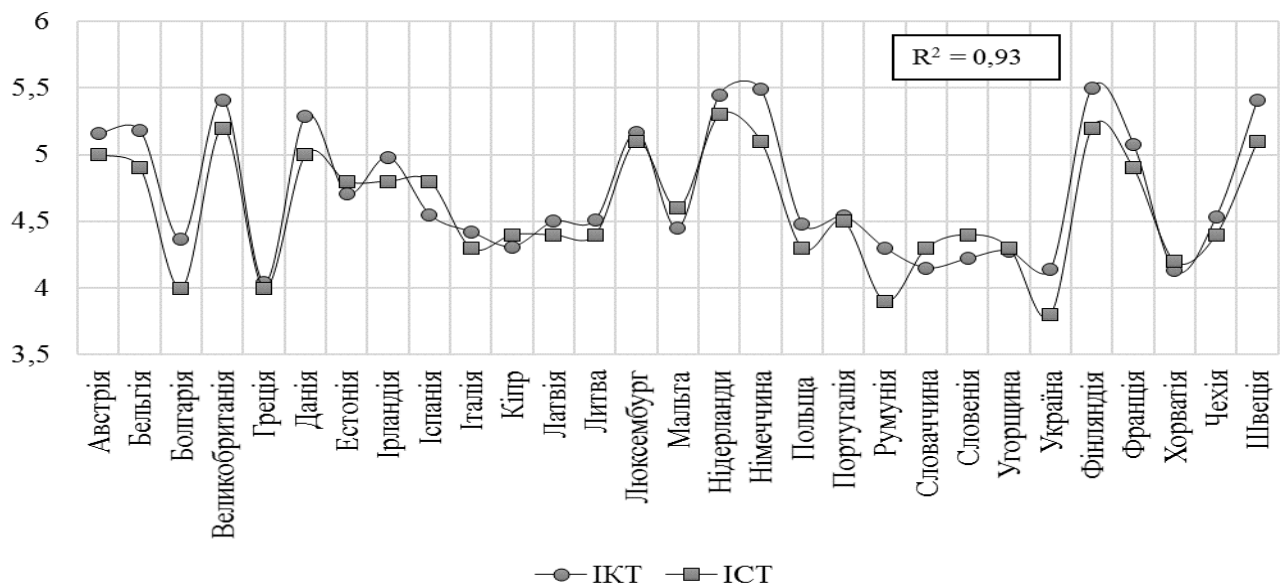

Рис. 2.9. Взаємозв'язок потенціалу зовнішньої торгівлі та індексу глобальної конкурентоспроможності країн ЄС та України*

* Побудовано автором за даними [122; 123]

Розглянемо сучасний стан зовнішньої торгівлі України. У цілому процеси змін в структурі та географічному векторі зовнішньої торгівлі України негативно позначаються на обсягах її зростання, зокрема, за даними Міжнародного інституту управлінського розвитку (IMD), обсяг експорту товарів з України за період з 2010 по 2016 рр. та за період січень-листопад 2017 р. зазнав значних змін у відсотковому відношенні до попереднього року (рис. 2.10) [124].

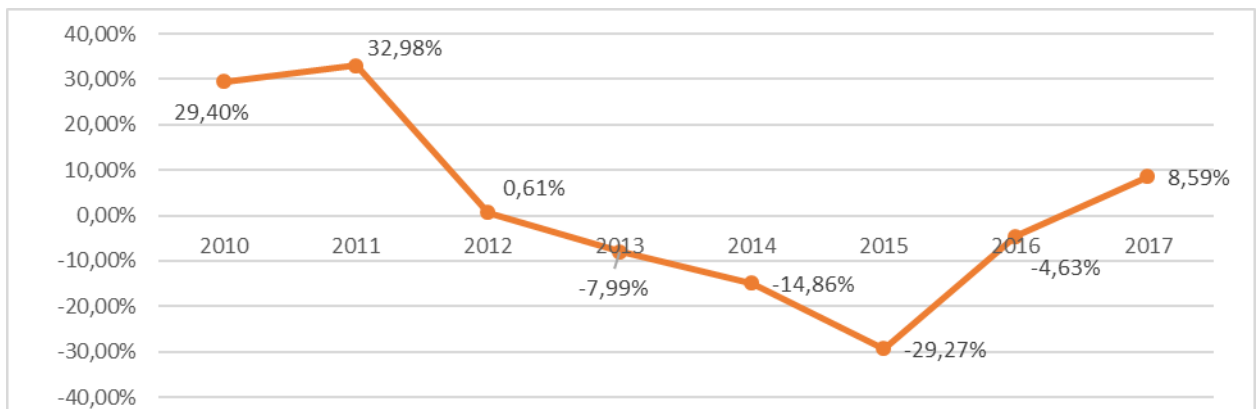

Рис. 2.10. Динаміка обсягів експорту товарів з України, у %*

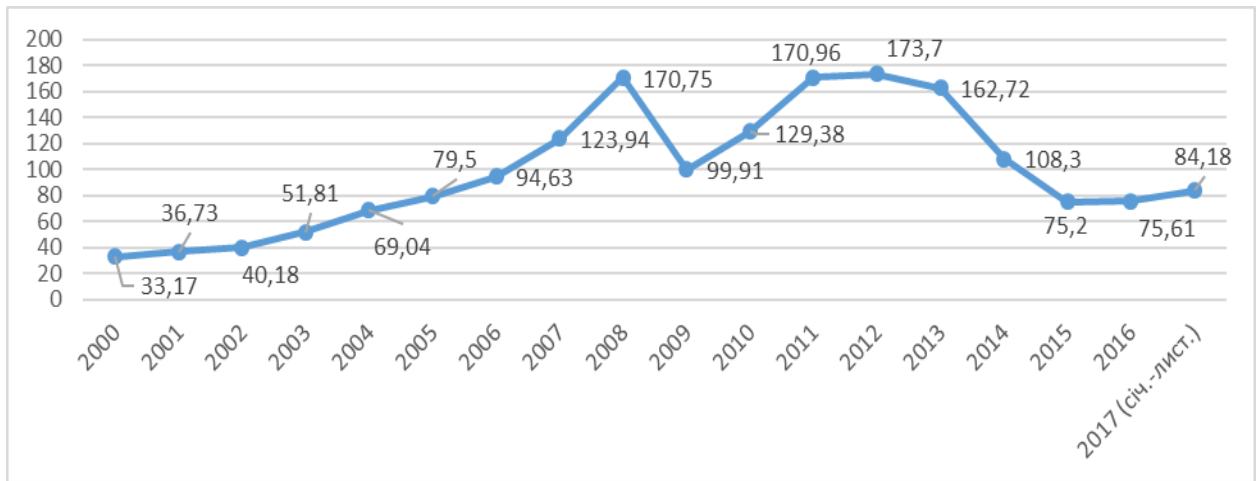
*Побудовано автором за даними [124]

Як видно з рис. 2.10 тільки у 2010-2011 рр., експорт товарів з України зростав порівняно з попереднім роком, починаючи з 2012 рр., спостерігається стрімке падіння обсягів експорту, що свідчить про глибокі системні проблеми та втрату конкурентних позицій на світових ринках. Проте сповільнення падіння у 2016 році та зростання 2017 року дещо змінюють таку тенденцію на більш позитивну.

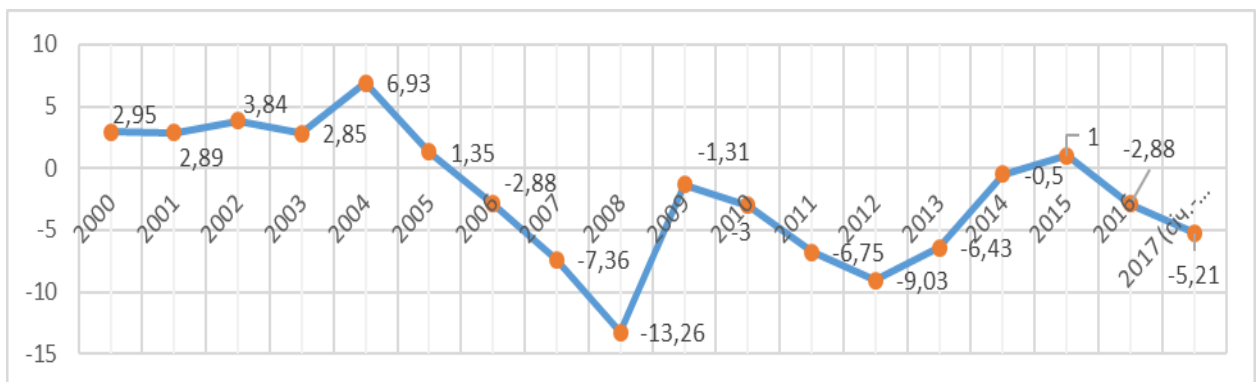
Загальна динаміка товарообігу України представлена на рис. 2.10, з даних якого видно, що короткий період відтворення торговельних потоків 2011-2012 рр. після світової фінансової кризи 2009 р. змінився періодом негативної тенденції зростання у 2014-2016 рр.

Основна тенденція 2015-2017 рр. – поступова переорієнтація ринків експорту українських товаровиробників, з огляду на політичну ситуацію, тривалий конфлікт на Сході України та трансформації української

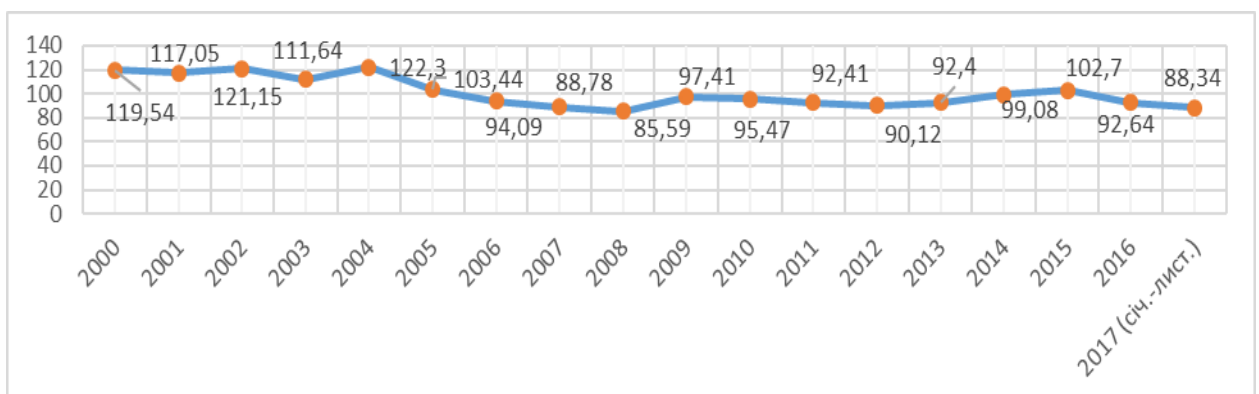
зовнішньої торгівлі внаслідок укладання «Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом» та на початку її дії.

а) Динаміка зовнішньоторговельного обороту України, 2000-2017 рр., млн. дол. США

б) Динаміка зовнішньоторговельного сальдо України, 2000-2017 рр., млн. дол. США

в) Динаміка коефіцієнту покриття експортом імпорту України, 2000-2017 рр., %

Рис. 2.11. Динаміка зовнішньої торгівлі України, 2000-2017 рр.*

*Побудовано автором за даними [125]

Отже, у 2017 р. експорт товарів становив більше 39,48 млрд. дол. США, імпорт – 44,69 млрд. дол. США. Порівняно із 2013 р. експорт скоротився за період 2014-2016 рр. на 42,6% (на 26,95 млрд. дол. США), імпорт – на 49,1% (на 37,71 млрд. дол. США). Негативне сальдо становить 5,21 млрд. дол. (за 2013 р. від'ємне – 6,43 млрд. дол. США).

На формування негативного сальдо вплинули окремі товарні групи:

- палива мінеральні, нафта й продукти її перегонки (13103,7 млн. дол.);
- пластмаси, полімерні матеріали (2462,9 млн. дол.);
- фармацевтична продукція (2217,1 млн. дол.);
- засоби наземного транспорту, крім залізничного (2157,8 млн. дол.);
- механічні машини (1936,4 млн. дол.);
- електричні машини (1124,2 млн. дол.).

Зовнішньоторговельні операції проводились із партнерами із 217 країн світу. Основним торгівельним партнером України став ЄС (34% експорту), серед інших країн слід відзначити Росію – 12,7% експорту (механічні машини, чорні метали, продукти неорганічної хімії), Туреччину – 7,3% експорту (чорні метали, насіння й плоди олійних рослин, добрива), Китай – 6,3% експорту (руди, шлак і зола, зернові культури, жири та олії тваринного або рослинного походження), Єгипет – 5,5% експорту (чорні метали, зернові культури, жири та олії тваринного або рослинного походження).

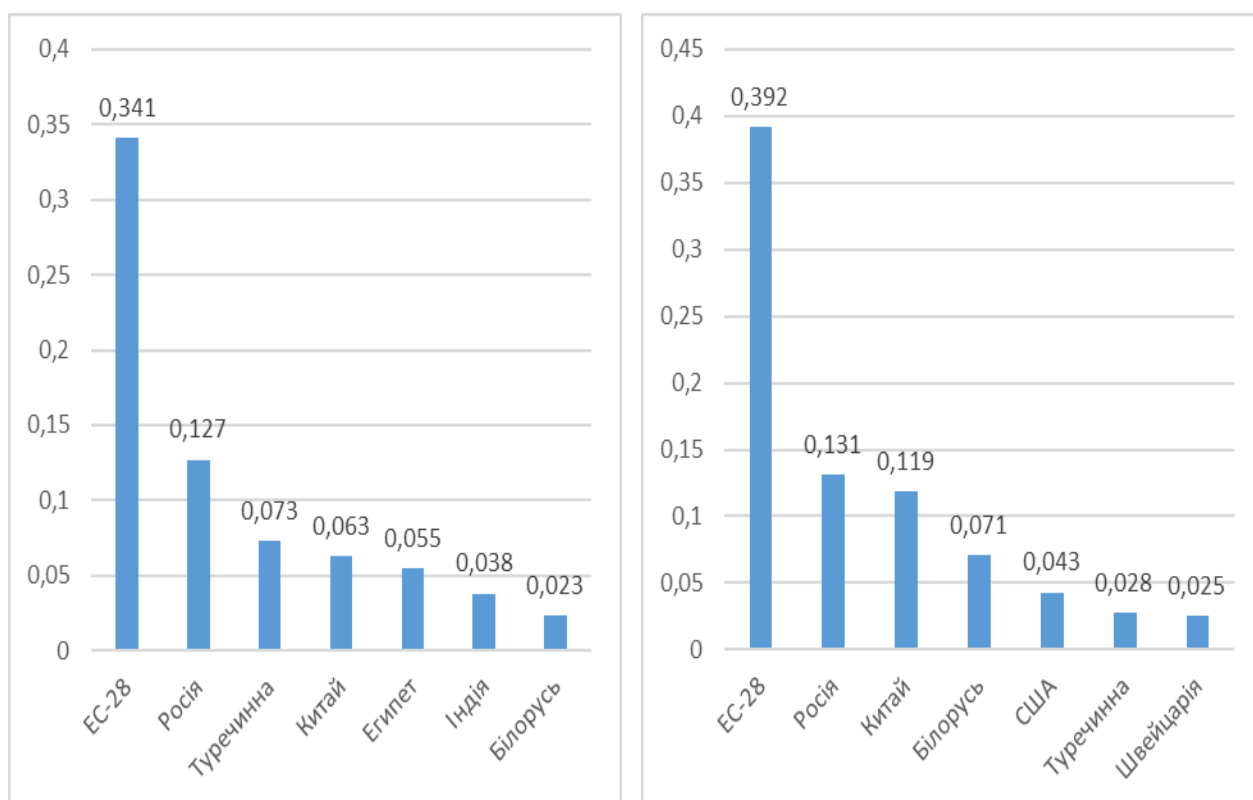
Найсуттєвіші експортні поставки серед країн ЄС здійснювались до Польщі – 6,1% від загального обсягу експорту (чорні метали, руди, шлак і зола, електричні машини), Італії – 5,3% (чорні метали, зернові культури, жири та олії тваринного або рослинного походження), Німеччини – 3,9% (електричні машини, одяг та додаткові речі до одягу, текстильні вироби, механічні машини) та Угорщини – 2,9% (електричні машини, чорні метали, палива мінеральні, нафта й продукти її перегонки).

Імпорт товарів із країн Європейського Союзу становив трохи більше 17 млрд. дол. США або 43,66% від загального обсягу, та зменшився за 2014–2016 роки порівняно з 2013 р. майже на 10 млрд. дол. США (за 2013 р. обсяг

імпорту становив відповідно 26,76 млрд. дол. США та складав 35,3% від обсягів загального експорту).

Порівняно з 2013 р. імпорт товарів збільшився тільки з Білорусі на 10,7% та Угорщини на 4,6%, з решти найбільших країн-партнерів зменшився: з Росії – на 45,1%, США – на 29,9%, Китаю – на 27,4%, Італії – на 26,9%, Польщі – на 24,3% та Німеччини – на 19,5% [126].

Серед найбільших країн-партнерів експорт товарів збільшився до Італії на 5,7%, Єгипту – на 5,3%, Польщі – на 3,9% та Німеччини – на 2,5%. Одночасно скоротився експорт до Росії на 33,7%, Білорусі – на 16,7%, Індії – на 7,1% та Туреччини – на 5,1% (рис. 2.12).

Основні партнери за експортом з України

Основні партнери за імпортом в Україну

Рис. 2.12. Географічна структура експорту та імпорту України, 2016 р.*

*Побудовано автором за даними [127]

Експорт послуг у 2016 р. становив 9,6 млрд. дол., з яких майже 2,95 млрд. дол. припадало на країни ЄС (30,63%). Натомість імпорт послуг в

Україну становив 5,3 млрд. дол. Позитивне сальдо становило 4,3 млрд. дол [126]. За даними на третій квартал 2017 р. за аналогічний період 2016 р. експорт зріс на 0,8 млрд. дол. (9,8%), імпорт – на 0,33 млрд. дол. (5,3%), що свідчить про зростання позитивного сальдо.

Загалом у географічній структурі зовнішньої торгівлі України переважають (62,8%) інші країни світу, а ЄС-28 займає 37,2%, зокрема такі країни: Німеччина, Польща, Італія, Угорщина, Велика Британія, Франція, Нідерланди (рис. 2.13).

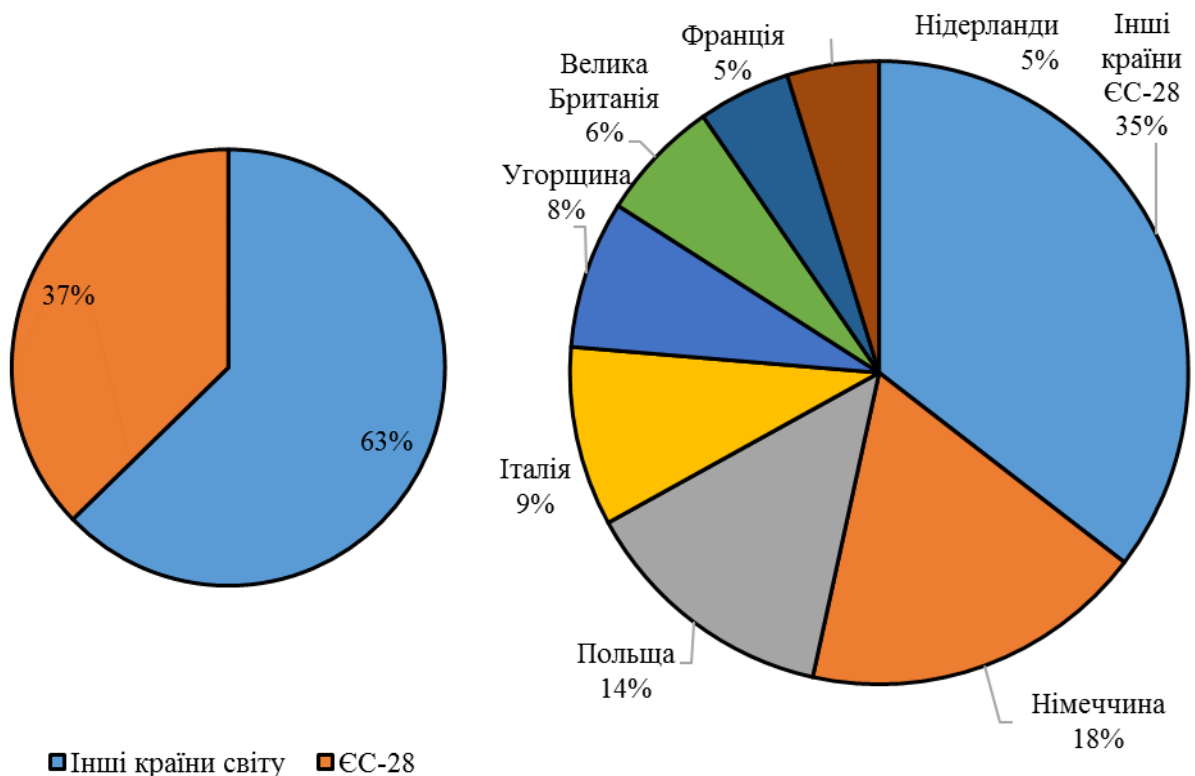

Рис. 2.13. Географічна структура зовнішньої торгівлі України, 2016 р.*

*Побудовано автором за даними [128]

Сальдо зовнішньої торгівлі послугами в Україні значно вище, ніж сальдо торгівлі товарами. Негативне сальдо торгівлі товарами тільки з країнами ЄС у 2016 р. склало -3,6 млрд. дол. США, а позитивне сальдо торгівлі послугами – +0,614 млрд. дол. США. Для порівняння, з країнами СНД негативне сальдо торгівлі товарами у 2016 р. склало -2,56 млрд. дол. США, а позитивне сальдо торгівлі послугами – +2,817 млрд. дол. США [127].

Обсяг експорту товарів до країн Європейського Союзу у 2016 році становив близько 13,5 млрд. дол. США, або 34,1% від загального обсягу експорту, та зменшився порівняно з 2013 р. на 3,07 млрд. дол. (у 2013 р. – 16,57 млрд. дол. США, або 26,6%). Зокрема зріс обсяг поставок жирів та олії тваринного або рослинного походження на 58,4%, деревини й виробів із деревини – на 21,8%, електричних машин – на 10,6%, механічних машин – на 5,5%, зернових культур – на 5%.

За регіональним розподілом скорочення/зростання експорту та імпорту товарів порівняно з попереднім роком відбувалося нерівномірно на території України. Статистично найцікавішим є центр країни: 138,7% зростання експорту у Кіровоградській області та 154,4% зростання імпорту в Черкаській області. Майже по всій території експорт послуг переважає над імпортом. Помітний виняток – Полтавська область, що має велике від'ємне сальдо [129].

Для оцінки зовнішньоторговельної відкритості Міжнародна Торгівельна Палата (МТП) використовує три кількісні показники: показник торговельної відкритості, обсяг імпорту товарів та послуг на душу населення та темп приросту реального імпорту товарів. Велика увагу оцінки імпорту приділяється тому, що саме відкритість ринку до імпорту визначає, на думку експертів організації, мінімізацію імпортних бар'єрів та відкритість ринку для іноземних постачальників [130].

За розрахунком індексу відкритості країни поділяються на 5 великих груп: переважно відкриті, відкриті вище середнього, помірно (середньо) відкриті, відкриті нижче середнього, дуже слабо відкриті.

Дослідження охоплює 75 країн світу, що представляють 90 % світового імпорту товарів та послуг. За дослідженням МТП, країни за ступенем відкритості розподіляються доволі нерівномірно [130], табл. 2.7.

Таблиця 2.7

Групи країн за індексом відкритості ринку за Міжнародною Торгівельною Палатою*

№	Назва групи	Кількість учасників	Назва країн
1	Переважно відкриті	2	Гонконг, Сінгапур
2	Відкриті вище середнього	27	Люксембург, Бельгія, ОАЕ, Норвегія, Швейцарія, Канада, Великобританія, Австралія, Німеччина, Болгарія, тощо
3	Помірна (середня) відкритість	25	Малайзія, Польща, Франція, Україна, США, Японія, Тайланд, Мексика, тощо
4	Відкритість нижче середнього	18	Казахстан, Єгипет, Китай, Росія, Аргентина, Індія, Бразилія, Венесуела, тощо
5	Дуже слабка відкритість ринку	3	Бангладеш, Судан, Ефіопія

*Складено автором за даними [130]

Для України дотримання збалансованості експортно-імпорتنних потоків особливо важливе через високий рівень відкритості економіки, що підтверджено розрахунками: Україна із показником 3,2 за рівнем торговельної відкритості займає в цілому в рейтингу 37 позицію між Францією та Румунією [130].

У 2016 р. співвідношення зовнішньоторговельного обороту (експорт + імпорт) і валового внутрішнього продукту становив 96,9% (для порівняння: у США і Японії він коливається в діапазоні 24-25%, у Китаю – близько 50%, у Німеччині та Росії – 40-42%).

Для розрахунку індексу конкурентності (пп. 1.3) експорту України нами було обрано основні експортні товарні групи України (код і назва товарів згідно з УКТЗЕД) за період із 2010 р. до 2016 р. При цьому дані 2010 р. було обрано як базисні, оскільки саме для цього періоду притаманна певна стабільність: відсутність впливу світової фінансової кризи з одного боку та відносна стабілізація економічного стану України з іншого.

Для розрахунків використовувались статистичні дані щодо експортних та імпортних потоків України (додаток Б).

Розрахунок проводився за такими групами товарів, згідно УКТЗЕД:

I. Живі тварини; продукти тваринного походження.

II. Продукти рослинного походження.

III. Жири та олії тваринного або рослинного походження.

IV. Готові харчові продукти.

V. Мінеральні продукти.

VI. Продукція хімічної та пов'язаних із нею галузей промисловості.

VII. Полімерні матеріали, пластмаси та каучук.

IX. Деревина й вироби з деревини.

X. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів.

XI. Текстиль та вироби з текстилю.

XII. Взуття, головні убори, парасольки.

XIII. Вироби з каменю, гіпсу, цементу, кераміки, скла.

XIV. Дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння, дорогоцінні метали та вироби з них.

XV. Недорогоцінні метали та вироби з них.

XVI. Механічне обладнання; машини та механізми, електрообладнання та їх частини; пристрої для записування або відтворення зображення й звуку.

XVII. Транспортні засоби та шляхове обладнання.

XVIII. Прилади й апарати оптичні, для фотографування або кінематографії; апарати медико-хірургічні; годинники; музичні інструменти.

XX. Різні товари й вироби.

Результати розрахунку індексу конкурентності експорту товарів України наведено в табл. 2.8.

Таблиця 2.8

Індекси конкурентності зовнішньої торгівлі України за групами товарів*

Групи товарів	Базисний рік 2010 р. = 1						
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 (січень-листопад)
УСЬОГО	0,98	0,96	0,97	1,17	1,20	1,09	1,04
I.	1,46	0,90	0,92	1,45	2,42	1,99	2,50
II.	1,20	1,49	1,31	1,69	2,74	2,48	2,76
III.	1,25	1,79	1,50	2,19	3,12	2,78	2,97
IV.	0,95	1,15	1,08	1,16	1,50	1,38	1,46
V.	1,07	0,87	1,05	1,19	0,83	1,01	1,01
VI.	1,24	1,09	0,95	0,83	0,79	0,51	0,43
VII.	1,11	1,20	0,92	0,86	0,83	0,76	0,90
IX.	1,13	1,18	1,13	1,77	3,08	2,37	2,02
X.	1,06	1,10	1,16	1,35	1,24	1,03	0,96
XI.	1,17	0,82	0,89	1,12	1,20	1,18	1,16
XII.	1,62	0,62	0,70	1,32	1,70	1,71	1,87
XIII.	1,06	1,17	1,14	1,33	1,45	1,10	1,26
XIV.	0,55	1,16	0,70	2,22	4,65	3,15	8,57
XV.	0,92	0,86	0,84	1,09	1,13	0,86	0,80
XVI.	0,76	0,77	0,81	0,93	0,90	0,66	0,61
XVII.	0,88	0,83	0,64	0,62	0,44	0,21	0,17
XVIII.	0,94	0,85	0,95	1,21	1,20	0,88	0,60
XX.	1,07	0,98	1,21	1,34	1,68	1,40	1,68

*Розраховано автором

Як видно з результату розрахунку, загальна конкурентність експорту товарів України має повільну тенденцію до зростання (рис. 2.14), проте є нестабільною. Відносні переваги України в міжнародній торгівлі товарами

можна простежити за даними табл. 2.8. Характер динаміки індексів конкурентності дає підстави зробити такі висновки.

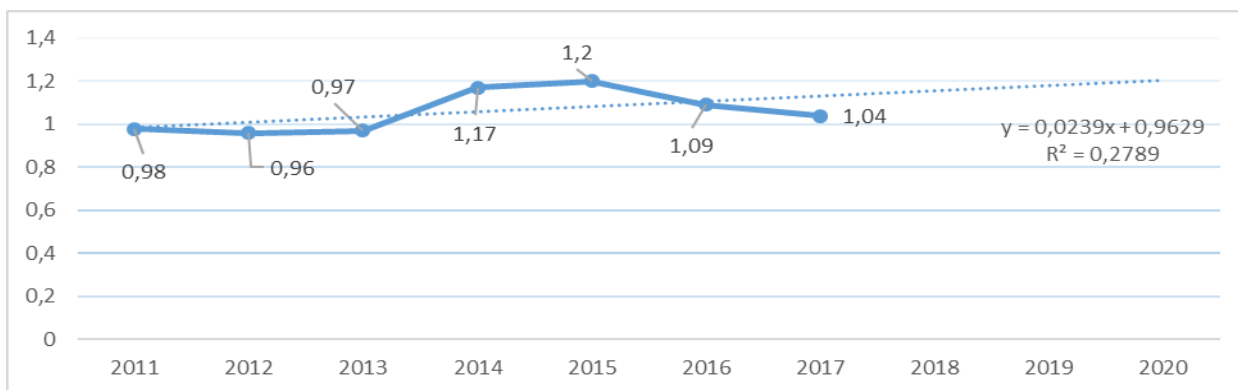

Рис. 2.14. Прогнозна динаміка індексу конкурентності експорту товарів України*

*Розраховано автором

Протягом досліджуваного періоду відносні переваги експорту мають 13 груп товарів (на основі середньої переваги протягом періоду за кожною з груп), рис. 2.15.

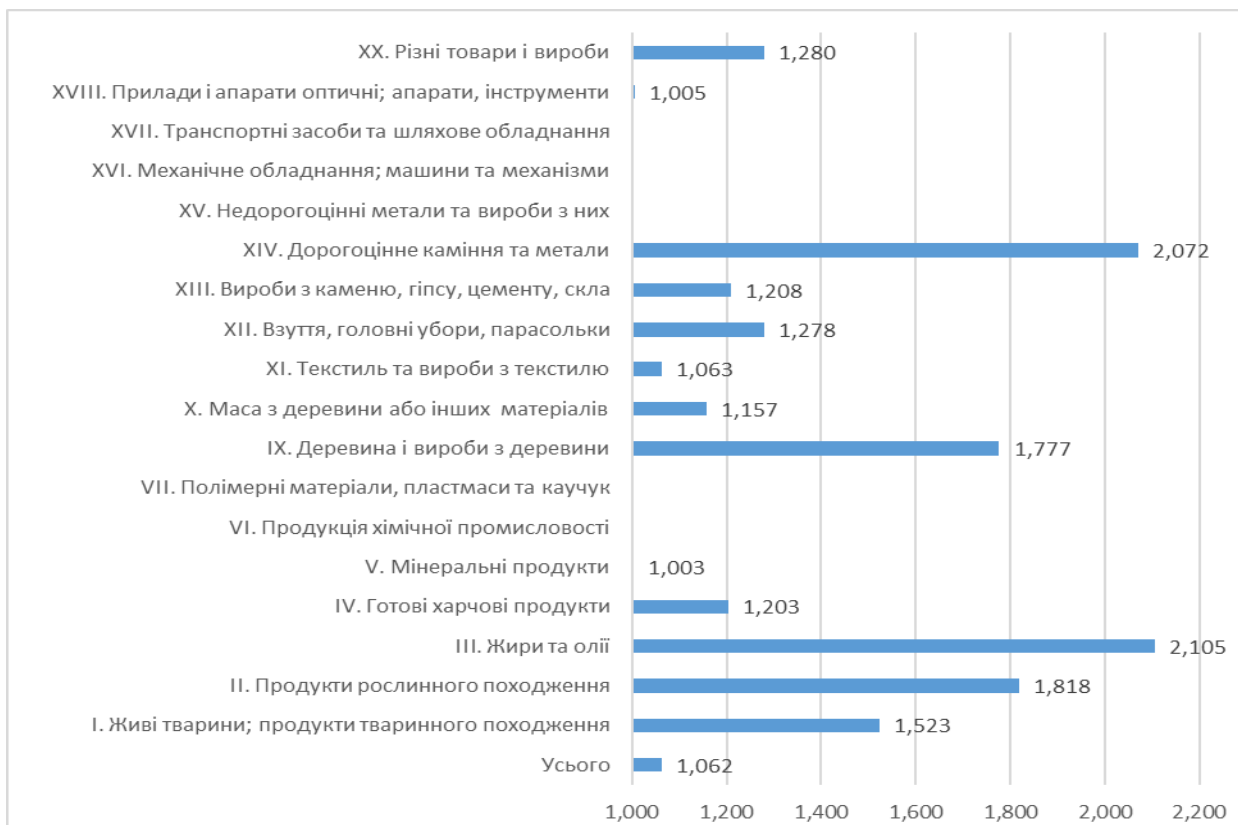

Рис. 2.15. Відносні переваги експорту товарів України*

*Розраховано автором

Найбільші конкурентні переваги має група «III. Жири та олії тваринного або рослинного походження» – 2,105; група «XIV. Дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння, дорогоцінні метали та вироби з них» – 2,072; група «II. Продукти рослинного походження» – 1,818; група «IX. Деревина й вироби з деревини» – 1,777 та група «I. Живі тварини; продукти тваринного походження» – 1,523, що підтверджує сировинний характер експорту України та відсутність довгострокових перспектив розвитку, оскільки на світових ринках сировини часто змінюється кон'юнктура та присутня значна конкуренція (рис. 2.16).

Рис. 2.16. Позитивна динаміка індексу конкурентності експорту товарів України*

*Розраховано автором

Для груп товарів що відображують групи переробної промисловості характерна або відсутність конкурентності, або її поступове зниження протягом досліджуваного періоду, рис. 2.17.

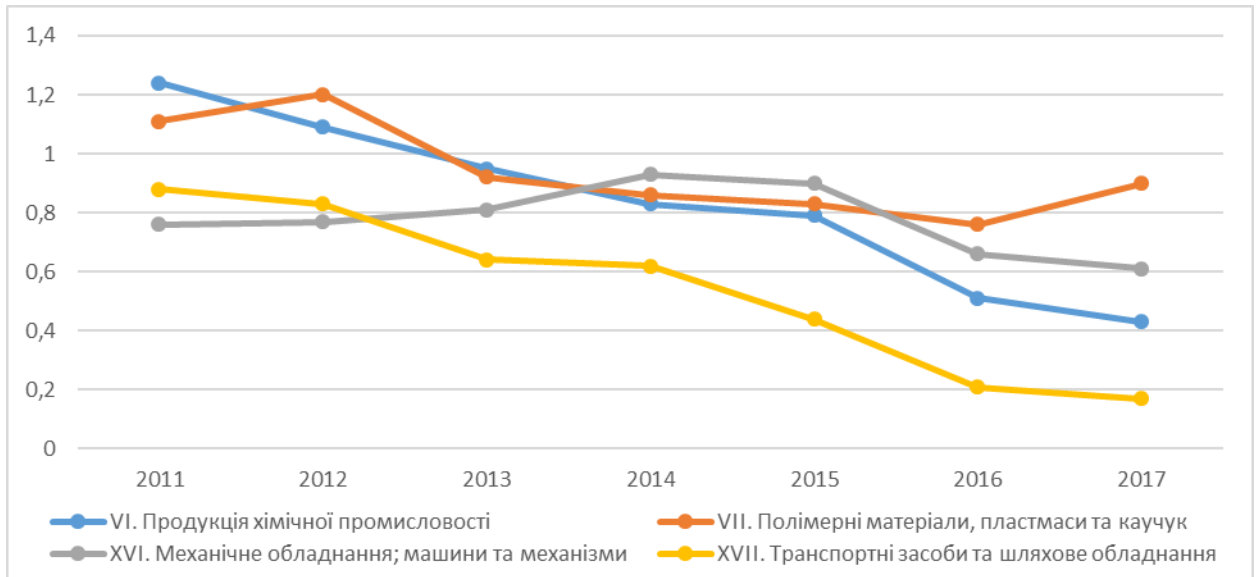

Рис. 2.17. Негативна динаміка індексу конкурентності експорту товарів України*

*Розраховано автором

Як видно з рис. 2.16, найменшою конкурентністю відзначаються такі групи: група «XVII. Транспортні засоби та шляхове обладнання» – 0,603; група «XVI. Машини, обладнання, електротехнічне обладнання» – 0,805; група «VI. Продукція хімічної промисловості» – 0,901 та група «VII. Полімерні матеріали» – 0,946.

Аналогічні розрахунки має сенс провести за конкурентністю експорту послуг України.

Для розрахунку індексу конкурентності експорту послуг України нами було обрано основні найменування послуг України (найменування послуги згідно з КЗЕП) за період з 2010 р. по 2017 р. При цьому дані 2010 р. було обрано як базисні, оскільки саме для цього періоду притаманна певна стабільність: відсутність впливу світової фінансової кризи з одного боку та відносна стабілізація економічного стану України з іншого.

Для розрахунків використовувались статистичні дані щодо експортних та імпортних потоків послуг України (додаток В).

Розрахунок проводився за такими групами послуг, згідно з КЗЕП:

1. Послуги з переробки матеріальних ресурсів;

2. Послуги з ремонту та обслуговування;
3. Транспортні послуги;
4. Послуги, пов'язані з подорожами;
5. Послуги з будівництва;
6. Послуги зі страхування;
7. Послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю;
8. Роялті та інтелектуальна власність;
9. Телекомунікаційні, комп'ютерні та інформаційні послуги;
10. Ділові послуги;
11. Послуги приватним особам, культурні та рекреаційні;
12. Державні та урядові послуги.

Результати розрахунку індексу конкурентності експорту України наведено в табл. 2.9.

Таблиця 2.9

Індекси конкурентності зовнішньої торгівлі України за групами послуг*

Групи товарів	Базисний рік 2010 р. = 1						
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 (січень-листопад)
Всього	1,04	0,96	0,86	0,82	0,80	0,84	0,86
Послуги з переробки матеріальних ресурсів	0,65	0,73	11,65	2,05	1,34	16,71	41,99
Послуги з ремонту та обслуговування	1,55	1,38	0,31	0,30	0,24	0,27	0,39
Транспортні послуги	0,85	0,74	0,72	0,67	0,69	0,81	0,79
Послуги, пов'язані з подорожами	0,90	0,94	0,72	0,46	0,46	0,47	0,45
Послуги з будівництва	1,03	0,66	0,67	1,22	5,66	4,95	2,37
Послуги зі страхування	1,49	1,17	0,85	0,87	1,01	0,73	0,40
Послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю	0,74	0,59	0,76	0,63	0,50	0,34	0,34
Роялті та інтелектуальна власність	1,17	1,42	1,22	2,27	1,77	0,95	0,80

продовження таблиці 2.9

Телекомунікаційні, комп'ютерні та інформаційні послуги	1,01	1,09	0,95	1,46	1,29	1,75	1,89
Ділові послуги	1,05	1,18	0,99	1,14	1,03	0,88	1,00
Послуги приватним особам, культурні та рекреаційні	1,03	1,88	7,32	21,44	13,27	11,24	4,09
Державні та урядові послуги	2,06	2,28	8,30	1,14	1,17	0,77	0,74

*Розраховано автором

Як видно з результату розрахунку, загальна конкурентність експорту послуг України, на відміну від конкурентності експорту товарів, має повільну тенденцію до зниження (рис. 2.18). Відносні переваги України в міжнародній торгівлі послугами можна простежити за даними табл. 2.9. Характер динаміки індексів конкурентності дає підстави зробити такі висновки.

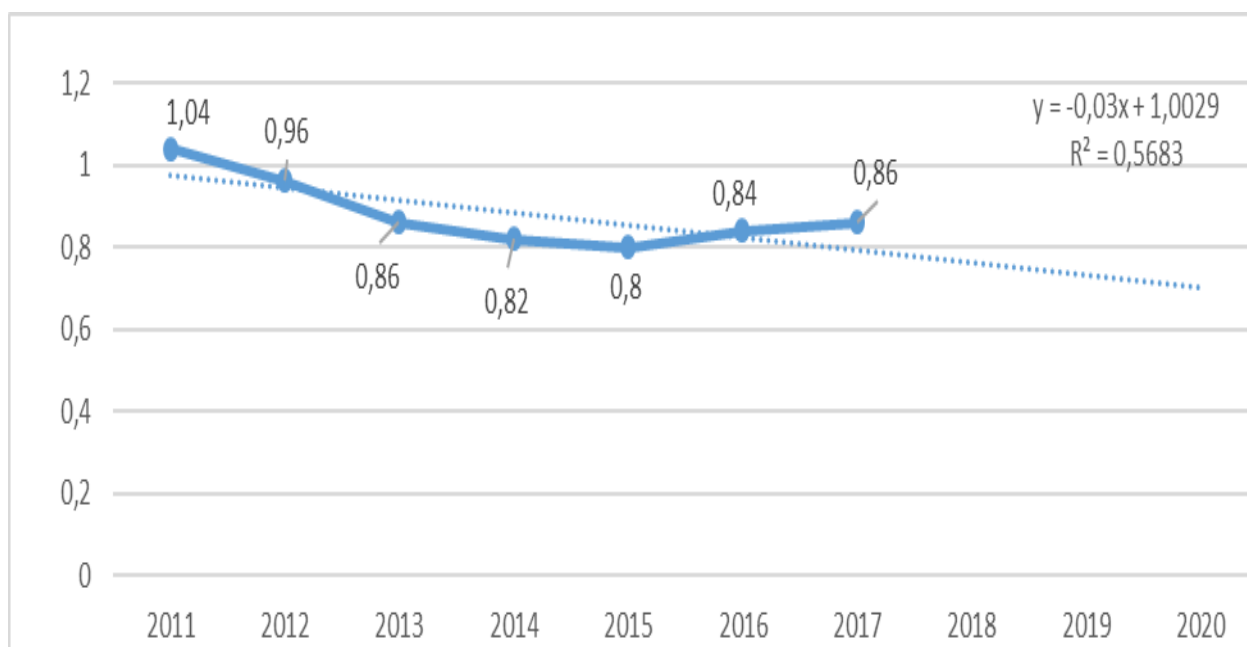

Рис. 2.18. Прогнозована динаміка індексу конкурентності експорту послуг України*

*Побудовано та розраховано автором

Протягом досліджуваного періоду відносні переваги експорту послуг мають 7 найменувань послуг (на основі середньої переваги протягом періоду за кожною з груп), рис. 2.19.

Рис. 2.19. Відносні переваги експорту послуг України*

*Розраховано автором

Найбільші конкурентні переваги має група «Послуги з переробки матеріальних ресурсів» – 10,73, до яких належать послуги для переробки товарів із метою реалізації у внутрішній економіці та за кордоном, та «Послуги приватним особам, культури та рекреаційні» – 8,61. Також вагому конкурентність мають послуги: «Державні та урядові послуги» – 2,35; «Послуги з будівництва» – 2,37.

Тенденцію до зростання протягом 2010-2017 рр. мали такі групи: послуги з переробки матеріальних ресурсів; послуги з будівництва; роялті та інтелектуальна власність; телекомунікаційні, комп'ютерні та інформаційні послуги; послуги приватним особам, культурні та рекреаційні (рис. 2.20).

Рис. 2.20. Позитивна динаміка індексу конкурентності експорту послуг України*

*Розраховано автором

Для таких найменувань послуг, як: послуги з ремонту та обслуговування, транспортні послуги, послуги, пов'язані з подорожами, послуги зі страхування, послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю, державні та урядові послуги – характерне поступове зниження конкурентності протягом досліджуваного періоду, рис. 2.21.

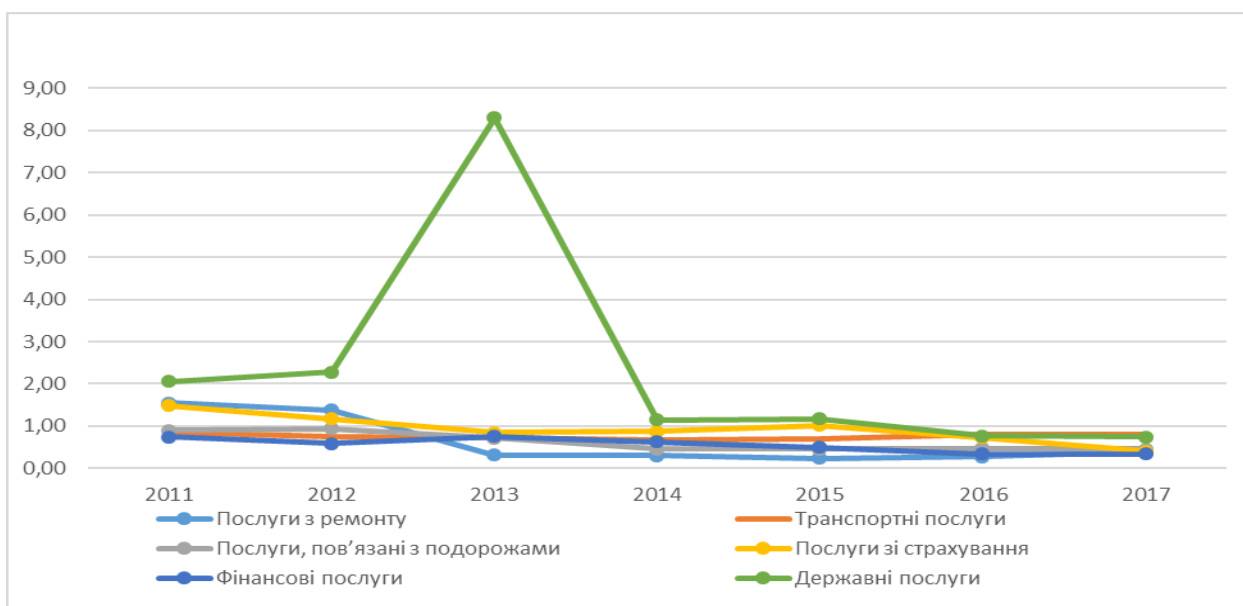

Рис. 2.21. Негативна динаміка індексу конкурентності експорту послуг України*

*Розраховано автором

Проведені розрахунки довели, що сучасний стан конкурентності експорту послуг України пов'язаний із досить стабільним обсягом експортно-імпортних потоків і конкурентістю комп'ютерних та інформаційних послуг, послуг досліджень та розробок (R&D), наукових і технічних послуг.

Попри високі обсяги експорту транспортних послуг, Україна втрачає свої позиції на ринку міжнародних перевезень: індекс конкурентності транспортних послуг зменшився з 0,85 в 2011 р. до 0,68 у 2015 р. (проте стрімко зріс до 0,81 в 2016 р.). Не витримують міжнародної конкуренції послуги, пов'язані з подорожами.

Незначна конкурентність за категорією «Роялті та ліцензійні платежі» зумовлена невисоким рівнем інноваційної діяльності підприємств України та недосконалою системою захисту прав інтелектуальної власності [131].

Основною детермінантою незбалансованості й низької конкурентності послуг, пов'язаних із фінансовою діяльністю і страхуванням, є слабкість фінансової систем України [132].

Зважаючи на те, що зовнішня торгівля України на сучасному етапі характеризується поступовою зміною вектору на євроінтеграцію, для об'єктивності дослідження слід розрахувати основні компаративні переваги експортних груп товарів та послуг України (додатки Б та В) в контексті виходу України на товарні ринки ЄС.

Пропонується використання таких коефіцієнтів, як:

1) коефіцієнт участі країни в європейському поділі праці (пп. 1.3):

Вихідні дані та результати розрахунку наведено в табл. 2.10.

Таблиця 2.10

Вихідні дані для розрахунку коефіцієнта участі України
в європейському поділі праці*

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ВВП України, млн. дол. США	136419	163160	175781	183310	131805	83000	93300

продовження таблиці 2.10

Експорт товарів, млн. дол. США	51430	68394	68809	63312	53901	38127	36361
Експорт послуг, млн. дол. США	11759	13792	13527	14836	11273	9551	9631
Європ. експорт, млрд. дол. США	2174	2306	2259	2301	2416	2537	2625
Європ. ВВП, млрд. дол. США	16978	18341	17271	18003	18588	16335	16397

*Складено автором за матеріалами [133;134; 135]

Результати проведених розрахунків наведено в рис. 2.22., за ними видно, що експортні потоки поступово активізують свою участь на європейських ринках, про що свідчать побудовані тренди розвитку. Експорт товарів вже має певний рівень участі на європейських товарних ринках, а експорт послуг поступово виходить на європейський ринок, проте має нестабільний характер.

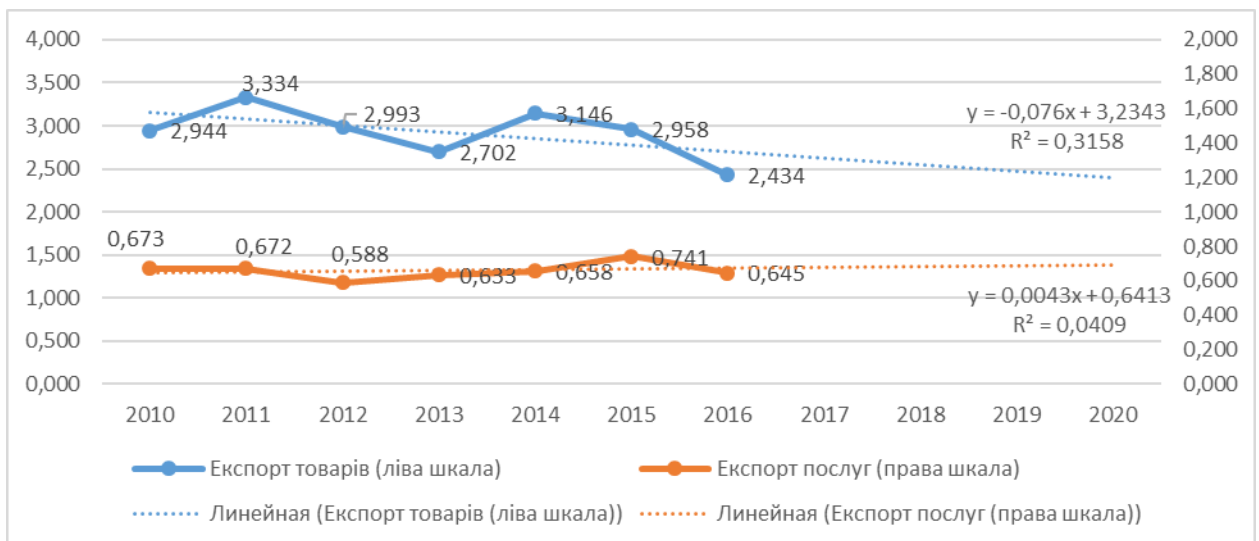

Рис. 2.22. Динаміка коефіцієнта участі країни в
(європейському) поділі праці*

*Розраховано автором

2) показник виявленої відносної переваги або компаративної переваги (пп. 1.3):

Результати розрахунку показника компаративної переваги для України за основними групами товарів та послуг в 2010-2017 рр. подано в табл. 2.11.

Таблиця 2.11

Значення показника компаративної переваги для України за основними групами товарів та послуг у 2010-2017 рр.*

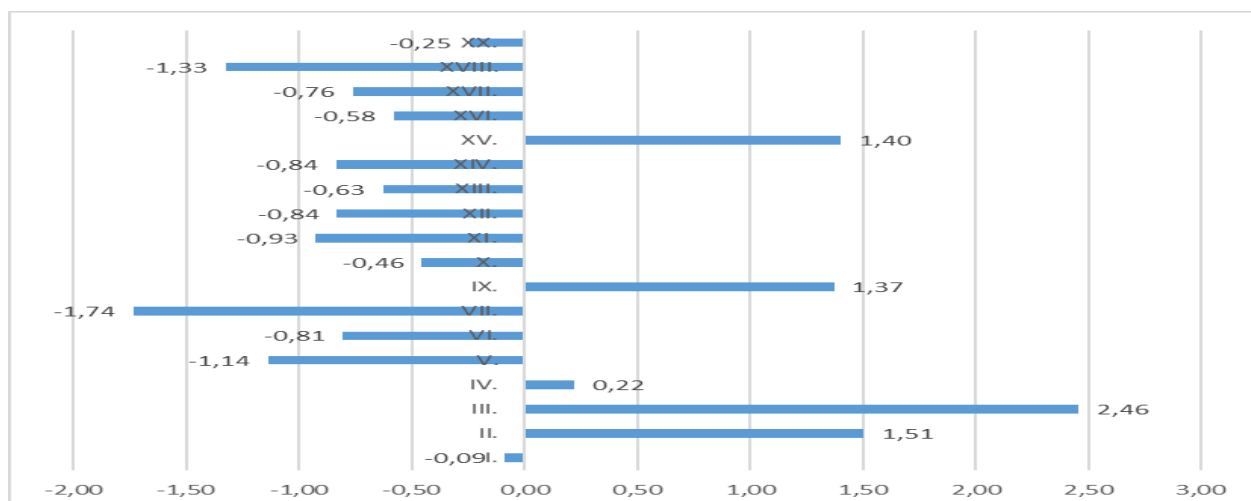
Групи	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 (січ.- лист.)
Компаративні переваги за основними групами товарів								
I.	-0,50	-0,11	-0,64	-0,60	-0,09	0,36	0,29	0,56
II.	0,98	1,20	1,48	1,30	1,35	1,74	1,92	2,07
III.	1,84	2,14	2,59	2,34	2,34	2,59	2,86	2,97
IV.	0,03	-0,03	0,18	0,11	0,16	0,38	0,42	0,53
V.	-1,20	-1,16	-1,42	-1,18	-0,89	-1,19	-1,06	-1,01
VI.	-0,65	-0,43	-0,59	-0,72	-0,74	-0,76	-1,21	-1,34
VII.	-1,76	-1,70	-1,66	-1,91	-1,68	-1,66	-1,87	-1,65
IX.	0,93	1,09	1,17	1,10	1,34	1,80	1,83	1,72
X.	-0,59	-0,55	-0,52	-0,46	-0,25	-0,32	-0,46	-0,49
XI.	-1,03	-0,90	-1,31	-1,19	-0,81	-0,72	-0,75	-0,71
XII.	-1,08	-0,59	-1,67	-1,50	-0,69	-0,45	-0,42	-0,28
XIII.	-0,84	-0,80	-0,71	-0,73	-0,47	-0,39	-0,63	-0,45
XIV.	-1,47	-2,16	-1,40	-1,91	-0,56	0,12	-0,18	0,87
XV.	1,50	1,47	1,42	1,36	1,40	1,39	1,36	1,33
XVI.	-0,38	-0,69	-0,70	-0,63	-0,40	-0,42	-0,70	-0,73
XVII.	-0,12	-0,27	-0,34	-0,61	-0,54	-0,84	-1,60	-1,78
XVIII.	-1,32	-1,42	-1,57	-1,41	-0,98	-0,96	-1,31	-1,64
XX.	-0,52	-0,46	-0,57	-0,32	-0,19	0,02	-0,08	0,15
Компаративні переваги за основними послугами								
1.	1,75	1,29	1,48	4,36	2,67	2,27	4,74	5,64
2.	1,44	1,85	1,80	0,41	0,44	0,24	0,32	0,64
3.	1,09	0,90	0,82	0,91	0,90	0,95	1,06	1,01
4.	-1,10	-1,25	-1,12	-1,28	-1,69	-1,66	-1,69	-1,76
5.	-0,54	-0,55	-0,91	-0,79	-0,14	1,41	1,23	0,47
6.	-1,27	-0,91	-1,08	-1,29	-1,22	-1,04	-1,41	-2,05

продовження таблиці 2.11

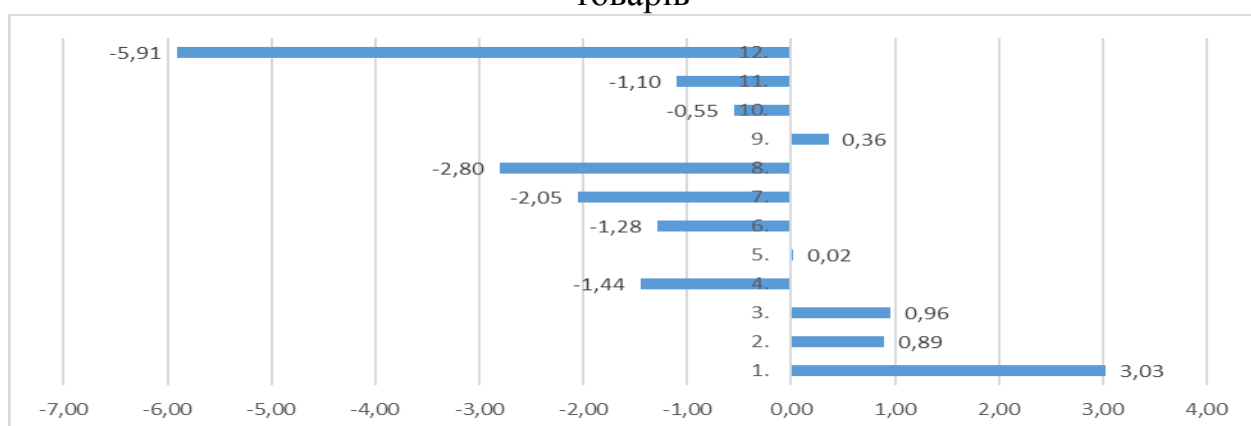
7.	-1,61	-1,94	-2,09	-1,73	-1,87	-2,09	-2,53	-2,55
8.	-3,14	-3,01	-2,75	-2,79	-2,12	-2,34	-3,01	-3,21
9.	0,01	-0,02	0,14	0,11	0,59	0,49	0,75	0,80
10.	-0,69	-0,67	-0,48	-0,55	-0,36	-0,44	-0,65	-0,54
11.	-2,73	-2,74	-2,06	-0,59	0,53	0,08	-0,14	-1,17
12.	-6,44	-5,76	-5,58	-4,18	-6,12	-6,06	-6,54	-6,60

*Розраховано автором

Середній рівень компаративних переваг України за основними групами товарів та послуг наведено в рис. 2.23.

а) Середній рівень компаративної переваги України за основними групами товарів

б) Середній рівень компаративної переваги України за основними послугами

Рис. 2.23. Середній рівень компаративних переваг України за основними групами товарів та послуг*

*Розраховано автором

Як видно з даних рис. 2.23., за досліджуваний період найбільшу компаративність мають:

- 1) серед груп товарів:
 - продукти рослинного походження;
 - жири та олії тваринного або рослинного походження;
 - готові харчові продукти.
 - деревина й вироби з деревини;
 - недорогоцінні метали та вироби з них;
- 2) серед груп послуг:
 - послуги з переробки матеріальних ресурсів;
 - послуги з ремонту та технічного обслуговування;
 - транспортні послуги;
 - послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги.

Отже, компаративні переваги зовнішньої торгівлі України мають такий вигляд (рис. 2.24).

Рис. 2.24. Основні компаративні переваги зовнішньої торгівлі України на Європейському ринку за групами товарів та послуг, 2011-2017 рр.*

*Розраховано автором

Дані рис. 2.24 підтверджують сировинний характер експорту України, навіть найбільш компаративні види послуг (транспортні, ремонтні та зв'язок) лише забезпечують товарообіг між країнами та не виробляють принципово нового виду послуги.

До важливішої конкурентної переваги України можна зарахувати наявність значного людського капіталу, однак, його наявність – лише потенційна конкурентна перевага, яка перетворюється на реальну в процесі інноваційної діяльності, що на сучасному етапі розвитку відсутня в Україні.

Сучасна стратегія розвитку високотехнологічних галузей до 2025 року [90] передбачає різке зменшення залежності від імпорту важливих чинників виробництва (енергоносіїв і стратегічних видів сировини) та збільшення кількості джерел постачання цих компонентів, а також створення в Україні імпортозамінних виробництв на основі новітніх передових технологій.

Експортна політика має бути спрямована на розширення асортименту товарів, збільшення в експорті частини високих технологій і товарів з високим ступенем обробки, а також освоєння нових ринків товарів, технологій, капіталів і послуг.

На сьогодні конкурентні переваги національних виробників обумовлюються наявністю в Україні масштабної транспортної інфраструктури, її вигідним географічним положенням і забезпеченістю природними ресурсами. Однак резерви зростання експорту на старій виробничій базі практично вичерпані. Висока енергоємність базових галузей економіки в умовах постійного зростання цін на енергоносії й використання застарілих технологій у виробничому процесі негативно впливають на рівень виробничих витрат і якість продукції, знижуючи таким чином конкурентоспроможність українських виробників на світових ринках .

Сьогодні Україна займає переважно не вигідні й неперспективні ніші світового ринку. Домінування в структурі вітчизняного експорту товарів, що характеризується слабким динамізмом попиту й надмірною пропозицією на світовому ринку, не сприяє зростанню національної економіки, призводить

до погіршення умов торгівлі та виснаження національних фінансових ресурсів. Важливим є проаналізувати фактори конкурентоспроможності в контексті українського торгівельного потенціалу, на який вона може спиратися в процесі інтеграції.

2.3 Аналіз факторів конкурентоспроможності та торгівельного потенціалу України в процесі зміни вектору її інтеграції

Одним із новітніх підходів до комплексної типології країн є виділення типів за рівнем конкурентоспроможності, що визначає рівень продуктивності країни з певним економічним акцентом.

Три групи індикаторів Індексу глобальної конкурентоспроможності: базові вимоги, підсилювачі ефективності та чинники розвитку та інноваційного потенціалу впливають на відповідні три стадії розвитку економік країн. В Індекс інтегровано концепцію стадій економічного розвитку. У більшості випадків економіки розрізняють за такими стадіями: доіндустріальні, індустріальні та постіндустріальні економіки. Так, результатом типології країн за конкурентоспроможністю є визначення стадій розвитку економіки, що обчислюються за допомогою двох критеріїв. Перший – ВВП на одну особу, другий – частка корисних копалин у загальному експорті країни. Якщо ця частка становить понад 70%, то країна є переважно факторно спрямованою. Країни, економіки яких перебувають між двома стадіями, вважаються країнами «перехідної економіки» [136].

Отже, до факторно-спрямованих належать переважно найменш розвинені країни світу (за підходом ООН), до перехідних між I-ою та II-ою стадіями розвитку економіки зараховують більшість нафтоекспортерів [99]. Зорієнтованими на ефективність є країни середніх можливостей, транзитивні (колишні постсоціалістичні та пострадянські) країни, серед яких й Україна; а перехідні від II-ої до III-ої стадії є новими індустріальними країнами (НІК),

транзитивні та малі острівні країни. До країн, спрямованих на інновації, належать усі розвинені країни світу (табл. 2.12).

Таблиця 2.12

Економіки країн Європи на різних стадіях розвитку*

Стадія	Країни мегарегіона Європа
Перша стадія: факторно-спрямовані економіки	–
Перехідні: від першої до другої стадії	Молдова
Друга стадія: Економіки, спрямовані на ефективність	Албанія, Болгарія, Македонія, Румунія, Сербія, <i>Україна</i> , Чорногорія
Перехідні: від другої до третьої стадії	Латвія, Литва, Польща, Росія, Угорщина, Хорватія
Третя стадія: Економіки, спрямовані на інновації	Австрія, Бельгія, Велика Британія, Данія, Греція, Естонія, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Португалія, Словаччина, Словенія, Фінляндія, Франція, Чехія, Швейцарія, Швеція

*Складено автором за матеріалами [136]

У першій групі факторно спрямованих економік немає жодної країни Європи. Практично посередині рейтингу своє місце в системі глобальної конкурентоспроможності посіла Україна.

Факторів, що визначають глобальну конкурентоспроможність країни, дуже багато, і в кожній країні вони можуть істотно відрізнятися, оскільки жодна держава не може бути конкурентоспроможною у всіх або хоча б в більшості галузей. У результаті країни досягають успіху в певних галузях, тому що їх внутрішні умови виявляються у відповідних випадках найбільш динамічними й перспективними.

На рис. 2.25 представлено порівняння позицій за Індексом глобальної конкурентоспроможності між країнами ЄС і Україною. Як видно, Україна знаходиться в одній із найгірших ситуацій разом з Грецією, Словаччиною та Хорватією. Лідерами рейтингу є Великобританія, Нідерланди, Німеччина, Фінляндія.

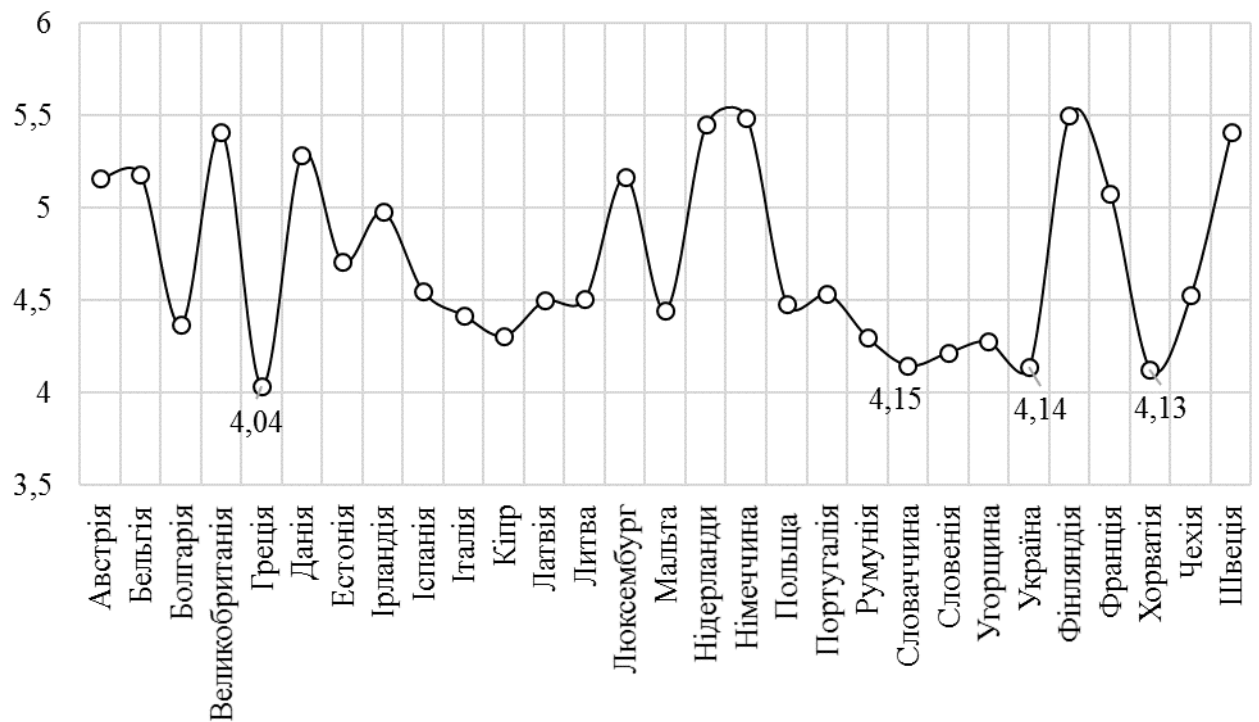

Рис. 2.25. Індекс глобальної конкурентоспроможності країн ЄС і України, 2017 р.*

*Складено автором за даними [137]

Незважаючи на те, що місце країни щорічно варіюється в рейтингу, підсумковий бал, який отримує Україна, приблизно однаковий (4,0), що свідчить про відсутність з боку держави будь-яких спроб, що сприяють поліпшенню будь-якого з індикаторів рейтингу.

Так як в дослідженні фігурують кілька країн і існує необхідність проведення аналізу за багатьма змінним, було використано ієрархічний кластерний аналіз як багатовимірну статистичну процедуру, що передбачає збір даних, що містять інформацію про вибірку об'єктів, і потім впорядковує об'єкти в порівняно однорідні групи.

Проведення кластерного аналізу дає можливість розробити типологію країн регіону, згрупувати країни за спільністю ознак, виявити гіпотези на основі дослідження даних.

Результатом використання ієрархічної кластеризації є «дерево кластеризації», або дендрограма, тобто граф без циклів, побудований за

матрицею заходів близькості. Дендрограма дозволяє зобразити взаємні зв'язки між об'єктами за заданою множиною.

Для аналізу нами були обрані дані за всіма 12 індикаторами Індексу глобальної конкурентоспроможності для 28 країн ЄС і України.

Оскільки в нашому випадку немає інформації про те, що будь-яка ознака є більш важливою для класифікації, ніж інші, ми вважаємо за можливе однаковою мірою враховувати відмінності в кожній ознаці, виберемо звичайну евклідову відстань. Як алгоритм кластеризації було обрано метод «повних зв'язків», який передбачає, що включення нового об'єкта в кластер відбувається тільки в тому випадку, якщо відстань між об'єктами не менша за певний рівень.

Результат кластеризації представлений у вигляді дендрограми на рис. 2.26.

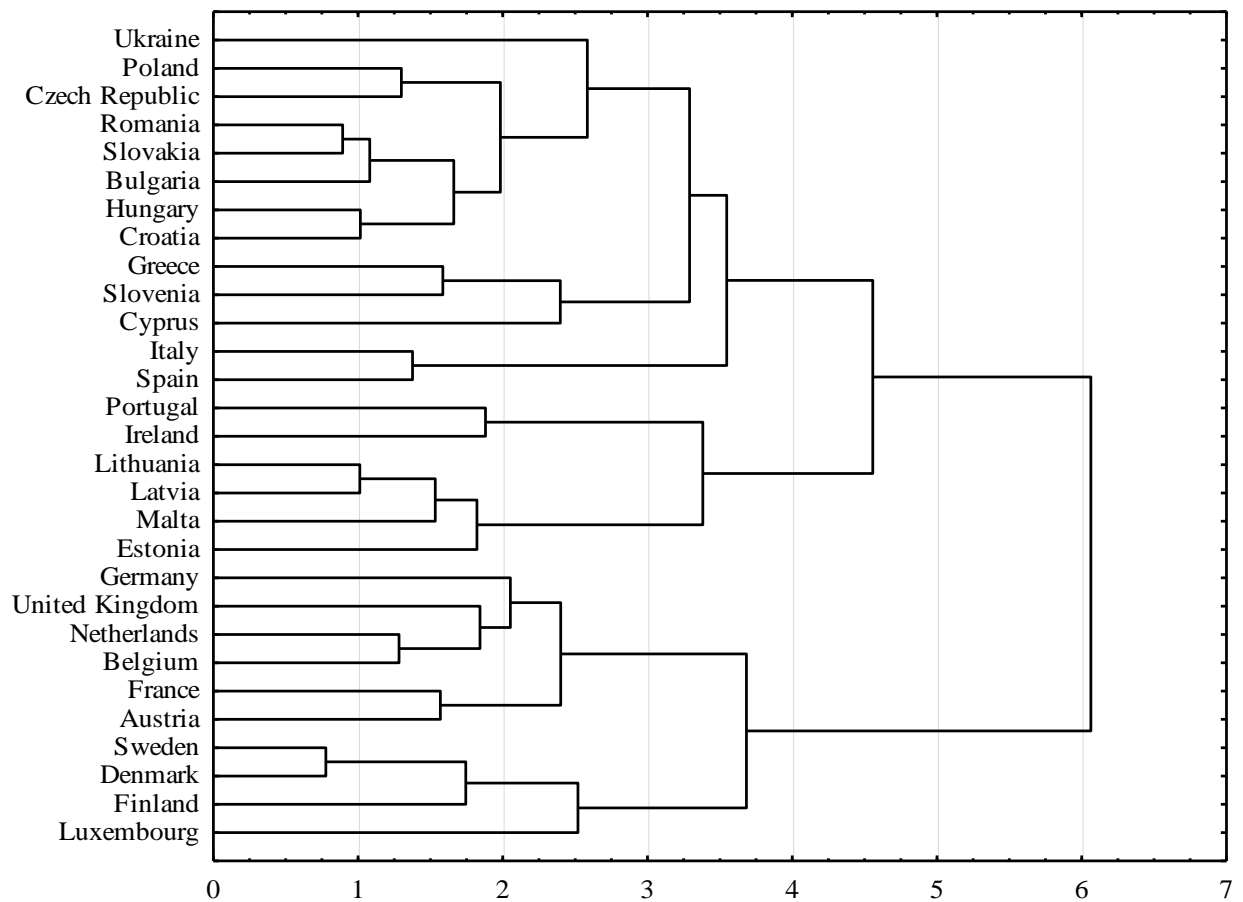

Рис. 2.26. Дендрограма країн ЄС та України за рівнем глобальної конкурентоспроможності, 2014-2017 рр.*

*Складено автором

Для визначення кількості кластерів, на які доцільно розбити всі країни регіону, потрібно вибрати граничну відстань, тобто таку відстань, при перевищенні якої об'єднуються будуть вже занадто далекі з точки зору дослідника об'єкти. Після вибору порогової відстані проводиться перпендикуляр через точку, що відповідає обраній відстані, і підраховується кількість його перетинів з «гілками» дендрограми. Кількість перетинів і визначає кількість класів, а об'єкти, що опинилися на гілці, – склад класів. Одним із доступних інструментів для вибору кількості кластерів є метод Уорда. Нами було виділено 7 кластерів при пороговому значенні 3 (рис. 2.26, табл. 2.13).

Вибір кількості кластерів визначено на основі аналізу спеціальних функціоналів якості, через порівняння розбиття на різну кількість класів, з можливістю змістовної інтерпретації та інших критеріїв.

Таблиця 2.13

Склад кластерів, виділених методом Уорда*

Номер кластера	Кількість об'єктів в кластері	Склад кластера
Кластер 1	4	Люксембург, Финляндія, Данія, Швеція
Кластер 2	6	Австрія, Франція, Бельгія, Нідерланди, Великобританія, Німеччина
Кластер 3	4	Естонія, Мальта, Латвія, Литва
Кластер 4	2	Ірландія, Португалія
Кластер 5	2	Іспанія, Італія
Кластер 6	3	Кіпр, Словенія, Греція
Кластер 7	8	Хорватія, Угорщина, Болгарія, Словаччина, Румунія, Чехія, Польща, Україна

*Складено автором

Як видно з табл. 2.13, Україна знаходиться в одному кластері з країнами Східної Європи (Хорватія, Угорщина, Болгарія, Словаччина, Румунія, Чехія, Польща), які увійшли до складу Євросоюзу одними з останніх і ще не повною мірою змогли адаптувати свої економіки до рівня конкурентоспроможності таких країн, як Німеччина, Великобританія, Фінляндія.

Рейтинг глобальної конкурентоспроможності очолює Швейцарія, яка посідає перше місце вже шість років. Четверте місце займає Фінляндія, п'яте – Німеччина. Далі в десятці лідерів рейтингу такі країни: Японія (6 місце), Гонконг (7), Нідерланди (8), Великобританія (9) і Швеція (10).

Дослідження демонструє, що розрив у конкурентоспроможності серед європейських країн зберігається на тлі зусиль Європейського Союзу щодо розв'язання макроекономічних проблем Єврозони. У той час як країни Північної і Західної Європи мають сильні конкурентні позиції, країни Південної Європи, такі, як Іспанія (35 місце), Італія (49), Португалія (36) і особливо Греція (81), які серйозно постраждали від економічної кризи і макроекономічної нестійкості, продовжують значно відставати, хоча щороку досягають певних успіхів в підвищенні конкурентоспроможності.

Для того, щоб визначити індикатори-локомотиви конкурентоспроможності України, необхідно виявити фактори, які мають найбільший вплив на Індекс глобальної конкурентоспроможності країни. З цією метою пропонуємо використання факторного аналізу, а як розрахункову матрицю – дані за всіма 12 індикаторами Індексу глобальної конкурентоспроможності для 28 країн ЄС і України.

Факторний аналіз є багатовимірним методом дослідження, який застосовується для вивчення взаємозв'язків між значеннями змінних. Основні результати факторного аналізу виражаються у факторних навантаженнях, факторних полях, факторних важелях, власних значеннях факторів.

Рішення про кількість виділених факторів досить довільне. Для їх більш об'єктивного виділення використано критерій “кам'янистого осипання”. Це графічний критерій, уперше описаний Р.Б. Кеттелом. На графіку в порядку убутання зображуються власні значення кожного виділеного при розрахунках фактору Р.Б. Кеттел запропонував знайти таке місце на графіку, де зменшення власних значень зліва направо максимально сповільнюється. Згідно з цим критерієм (рис. 2.27), слід залишити 3 фактори.

При цьому основним визначальним буде лише перший фактор, а другий та третій, як видно на рис. 2.27, у багато разів поступається в силі впливу.

Підтверджує правильність виділення трьох факторів табл. 2.14 із власними значеннями, відсотком загальної дисперсії, накопиченими власними значеннями й накопиченими відсотками.

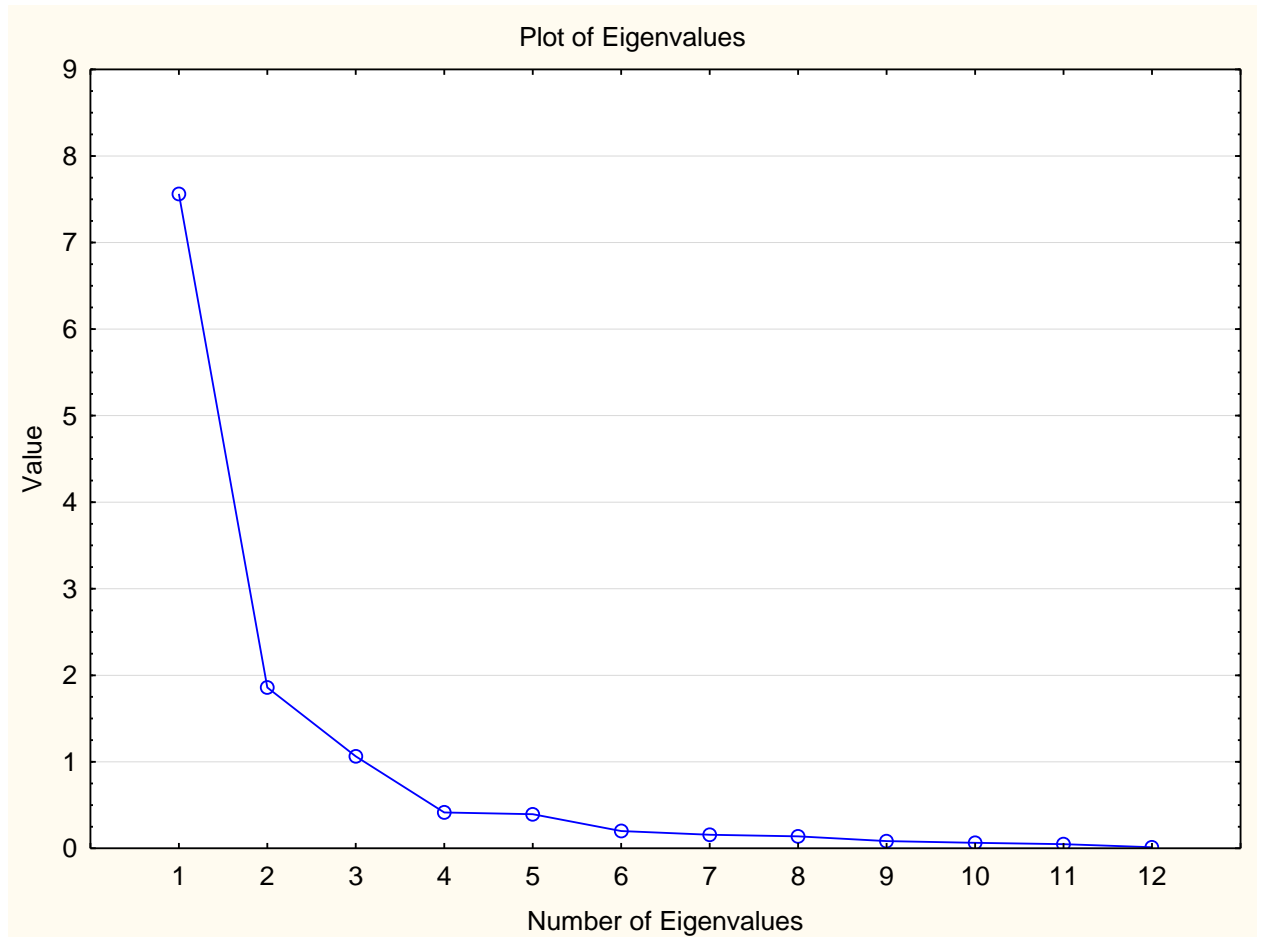

Рис. 2.27. Критерій «кам'янистого осипання»

*Побудовано автором

Таблиця 2.14

Таблиця власних значень факторів*

Дисперсія кожного з факторів				
	Дисперсія фактору	Відсоток від загальної дисперсії для кожного з факторів	Кумулятивна дисперсія факторів	Накопичений відсоток від загальної дисперсії –%
1	7,562788	63,02324	7,56279	63,02324
2	1,859335	15,49446	9,42212	78,51770
3	1,063463	8,86219	10,48559	87,37988

* Розраховано автором

Як видно з табл. 2.17, власне значення для першого фактора дорівнює 7,562788; тобто частка дисперсії, що пояснюється першим фактором, дорівнює приблизно 63%. Другий фактор охоплює близько 15,5% дисперсії, третій фактор – 9%. Інші фактори містять не більше 13% загальної дисперсії. Відповідно, виділені нами фактори охоплюють 87,37% загальної дисперсії, що свідчить про об'єктивність дослідження.

Виділення факторних навантажень (табл. 2.15) допомагає зробити зіставлення та інтерпретацію кореляції між факторами і змінними. Тому вони представляють найбільш важливу інформацію, на якій ґрунтується інтерпретація факторів.

Таблиця 2.15

Факторні навантаження*

Факторні навантаження Головні компоненти (>,700000)				Факторні навантаження Головні компоненти (>,700000)			
	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3		Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3
Субіндекс 1	-0,967	0,104	0,111	Субіндекс 8	-0,707	0,513	-0,303
Субіндекс 2	-0,807	-0,448	-0,080	Субіндекс 9	-0,916	-0,000	0,012
Субіндекс 3	-0,373	0,717	-0,401	Субіндекс 10	-0,230	-0,605	-0,713
Субіндекс 4	-0,737	-0,378	0,414	Субіндекс 11	-0,940	-0,192	-0,133
Субіндекс 5	-0,855	-0,212	0,143	Субіндекс 12	-0,955	-0,111	-0,116
Субіндекс 6	-0,909	0,182	0,176	Загальна дисперсія	7,562	1,859	1,063
Субіндекс 7	-0,736	0,479	0,167	Частка загальної дисперсії	0,630	0,154	0,088

*Розраховано автором

Як видно з табл. 2.15 фактор 1 має високі навантаження за 10 з 12 субіндексами, за винятком субіндексу 3 «Макроекономічне середовище» і субіндексу 10 «Розмір ринку». Але найвищі навантаження характерні для змінних, що належать до субіндексу 1 «Інститути», субіндексу 6 «Ефективність ринку товарів», субіндексу 9 «Технологічна готовність», субіндексу 11 «Конкурентоспроможність компаній», субіндексу 12 «Інновації». Решта субіндексів мають трохи менші навантаження, але знаходяться в межах 0,8.

Фактор 2 має високе навантаження лише за субіндексом 3 «Макроекономічне середовище», всі інші навантаження надто незначні.

Фактор 3 має високе навантаження лише за субіндексом 10 «Розмір ринку», всі інші навантаження надто незначні.

При розрахунку середніх навантажень було отримано результати, трактування яких дозволяє виділити фактор інституційної стабільності, ефективності товарного ринку та інноваційності як такого, що визначає глобальну конкурентоспроможність країни.

Для підвищення об'єктивності факторного аналізу було визначено, які з трьох виділених факторів найбільше виражені в країнах ЄС та Україні (табл. 2.16).

Таблиця 2.16

Факторні навантаження за країнами ЄС та Україною*

Факторні навантаження: головні компоненти			
	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3
Україна	1,48877	-0,42417	-0,02425
Німеччина	-1,24117	-0,55777	-1,73190
Франція	-0,54318	-0,94323	-1,06561
Великобританія	-1,35177	-0,51908	-0,57980
Італія	0,75083	-2,05586	-0,90041
Іспанія	0,33759	-1,70178	-0,61849
Польща	0,66762	0,16104	-0,83825
Румунія	1,36989	1,01294	-1,36160
Нідерланди	-1,50808	-0,55970	-0,16362
Греція	1,18848	-1,34146	0,66802
Бельгія	-1,01874	-0,88672	0,31355
Португалія	0,12847	-1,29268	0,86587
Чехія	0,37149	0,36481	-0,67779
Угорщина	1,05488	0,37557	-0,54629
Швеція	-1,26872	0,68223	-0,87990
Австрія	-0,66615	-0,06536	-0,20019
Болгарія	1,15079	1,09631	-0,30112
Данія	-1,14070	0,71556	-0,30234
Словаччина	1,21539	1,06059	-1,26254
Фінляндія	-1,67283	0,09396	0,43133
Ірландія	-0,80158	-0,56173	1,51245
Хорватія	1,25048	0,13218	-0,00580
Литва	0,27828	0,52455	0,40065
Латвія	0,23628	1,40867	0,71051
Словенія	0,66897	-0,90739	1,63817
Естонія	-0,33722	1,61102	0,86123

продовження таблиці 2.16

Кіпр	0,33456	-0,06535	2,51707
Люксембург	-1,07023	1,82433	0,05575
Мальта	0,12762	0,81854	1,48529

*Розраховано автором

Як видно з табл. 2.16, інституційно-торгівельно-інноваційний фактор 1 має найбільше значення саме для України, а також для Румунії, Греції, Угорщини, Болгарії, Словаччини, Хорватії. Усі ці країни (крім України) є новими членами ЄС та продовжують шлях підвищення своєї конкурентоспроможності.

Фактор макроекономічного середовища 2 є особливо важливим для Румунії, Болгарії, Словаччини, Латвії, Естонії та Люксембургу. Тобто підвищення валових національних заощаджень, зниження інфляції та державного боргу позитивно впливають на конкурентоспроможність цих країн.

Ринковий фактор 3 є особливо важливим для Кіпру, Ірландії, Словенії та Мальти, які потребують розширення обсягів внутрішнього та зовнішнього ринків.

Виходячи з проведеного кластерного і факторного аналізу, можна зробити такі висновки:

- Україна має одну з найнижчих в Європі конкурентоспроможну економіку, випереджаючи лише Грецію та Хорватію;

- серед численних факторів формування глобальної конкурентоспроможності для країн ЄС та України найбільш вагомим є інституційно-торгівельно-інноваційний фактор;

- Україна може підвищити рівень глобальної конкурентоспроможності тільки за умови якісного покращення роботи державних установ та підвищення якості інфраструктури; підтримки якості освіти в країні, підвищення ефективності функціонування товарних ринків, ринку праці, фінансового ринку; максимального розширення інноваційної складової.

Результати проведеного дослідження доводять, що конкурентоспроможність визначається багатьма індикаторами, які характеризують країну за різними сферами життя.

У нашому випадку проведено більш детальне дослідження передумов розвитку потенціалу зовнішньої торгівлі України як одного з чинників конкурентоспроможності.

Дослідження потенціалу зовнішньої торгівлі, на думку автора, є важливим аспектом вивчення особливостей торговельно-економічних відносин між країнами.

Змістовне наповнення та структура потенціалу – одне з найскладніших питань, що дозволяє зробити порівняння країн за досліджуваною ознакою та виявити асиметричність торговельно-економічного співробітництва між Україною та іншими країнами.

За основу розрахунків було обрано індекс сприяння торгівлі та його складові. Індекс сприяння торгівлі порівнює легкість ведення торгівлі в різних країнах світу і розраховується Всесвітнім Економічним Форумом [138;139].

Автори його методології розглядають вільне пересування товарів між країнами як благо, яке сприяє збільшенню добробуту громадян, передачі й поширенню нових технологій, а також підвищенню стандартів якості товарів. Індекс порівнює, наскільки економічна політика країн сприяє або перешкоджає вільному переміщенню товарів між країнами, оцінюючи торговельні перешкоди, що існують у тій або іншій країні. Результати звітів сприяння торгівлі застосуються під час розробки інструментів економічної політики, спрямованих на зменшення або усунення торговельних перешкод. До цих перешкод належать ті, що з'являються під час перетину товаром кордону (експортні та імпорتنі мита), а також ті, які виникають до і після перетину кордону. Індекс сприяння торгівлі складається з 7 складових:

- 1) доступ на внутрішні торговельні ринки;
- 2) доступ на зовнішні торговельні ринки;

- 3) ефективність та прозорість роботи прикордонних служб;
- 4) доступність і якість транспортної інфраструктури;
- 5) доступність і якість транспортних послуг;
- 6) доступність і поширеність інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ);
- 7) регуляторне середовище й безпека.

Ці складові згруповано в чотири субіндекси, що відображають 4 групи торговельних перешкод:

– доступ до ринків: яким чином економічна політика країни «вітає» іноземні товари в економіці й забезпечує доступ на іноземні ринки для власного експорту;

– адміністрування на кордоні: ступінь сприяння прикордонних служб ефективному переміщенню товарів через кордон;

– транспорт і зв'язок: наскільки країна має у розпорядженні транспортну й комунікаційну інфраструктуру, необхідну для переміщення товарів усередині країни й через її кордон;

– бізнес-середовище: ефективність уряду країни, що включає регуляторне середовище й безпеку, які впливають на імпортерів і експортерів.

Значення Індексу знаходяться в інтервалі від 1 до 7 (7 – найкращий показник).

У цій роботі для розрахунку потенціалу зовнішньої торгівлі країн ЄС та України пропонується розрахунок інтегрального індексу (пп. 1.3).

Вихідні дані для розрахунку представлено в табл. 2.17.

Таблиця 2.17

Складові індексу сприяння торгівлі України та країн ЄС*

	1	2	3	4	5	6	7
Україна	5,5	2,7	3,6	3,7	4,2	3,9	3,7
Німеччина	4,9	1,9	5,8	6,3	5,7	5,7	5,4
Франція	4,9	1,9	5,6	6,3	5,4	5,7	4,9
Великобританія	4,9	1,9	6	5,9	5,6	6,4	5,4
Італія	4,9	1,9	4,9	4,8	4,8	4,9	4,2

продовження таблиці 2.17

Іспанія	4,9	1,9	5,6	6,1	5,4	5,3	4,5
Польща	4,9	1,9	5,2	3,3	4,7	4,9	4,4
Румунія	4,9	1,9	4,6	2,7	4,5	4,3	3,9
Нідерланди	4,9	1,9	6,1	6	5,7	6,4	5,5
Греція	4,9	1,9	4,6	3,5	4,3	4,8	4
Бельгія	4,9	1,9	5,6	5,2	5,7	5,4	5,2
Португалія	4,9	1,9	5	4,8	5,2	5	4,6
Чехія	4,9	1,9	5,1	4,5	5	5,2	4,3
Угорщина	4,9	1,9	5,1	3,4	4,7	5,1	4,2
Швеція	4,9	1,9	6,2	4,3	5,7	6,5	5,5
Австрія	4,9	1,9	5,8	5	5,2	5,8	5,3
Болгарія	4,9	1,9	4,7	3,3	4,4	4,7	4
Данія	4,9	1,9	5,9	4,8	5,3	6,4	5,1
Словаччина	4,9	1,9	4,8	3,8	4,6	4,9	4,4
Фінляндія	4,9	1,9	6,2	4,8	5,4	6,4	5,8
Ірландія	4,9	1,9	5,8	4,3	5,3	5,2	5,1
Хорватія	5,2	2,5	4,5	3,8	4,5	5	4,1
Литва	4,9	1,9	5,2	3,6	4,6	5,2	4,4
Латвія	4,9	1,9	5,3	3,3	4,8	5,2	4,5
Словенія	4,9	1,9	5,4	3,9	4,9	5	4,3
Естонія	4,9	1,9	5,9	3,2	4,7	6	5,1
Кіпр	4,9	1,9	5,1	4	4,5	4,5	5
Люксембург	4,9	1,9	5,8	5	5,6	6,1	5,6
Мальта	4,9	1,9	5,2	4,4	4,6	5,4	5

*Складено автором за даними [140]

Результативна матриця одержаних результатів наведена в табл. 2.18

Таблиця 2.18

Результативна матриця розрахунку потенціалу зовнішньої торгівлі
країн ЄС та України*

	1	2	3	4	5	6	7	Потенціал
Україна	1,17	1,38	0,70	0,84	0,84	0,73	0,77	6,43
Німеччина	1,04	0,97	1,13	1,43	1,14	1,06	1,12	7,90
Франція	1,04	0,97	1,10	1,43	1,08	1,06	1,02	7,70
Великобританія	1,04	0,97	1,17	1,34	1,12	1,19	1,12	7,96
Італія	1,04	0,97	0,96	1,09	0,96	0,91	0,87	6,81
Іспанія	1,04	0,97	1,10	1,39	1,08	0,99	0,93	7,50
Польща	1,04	0,97	1,02	0,75	0,94	0,91	0,91	6,55
Румунія	1,04	0,97	0,90	0,61	0,90	0,80	0,81	6,04
Нідерланди	1,04	0,97	1,19	1,36	1,14	1,19	1,14	8,05
Греція	1,04	0,97	0,90	0,80	0,86	0,89	0,83	6,30
Бельгія	1,04	0,97	1,10	1,18	1,14	1,00	1,08	7,52
Португалія	1,04	0,97	0,98	1,09	1,04	0,93	0,96	7,01
Чехія	1,04	0,97	1,00	1,02	1,00	0,97	0,89	6,90

продовження таблиці 2.18

Угорщина	1,04	0,97	1,00	0,77	0,94	0,95	0,87	6,55
Швеція	1,04	0,97	1,21	0,98	1,14	1,21	1,14	7,70
Австрія	1,04	0,97	1,13	1,14	1,04	1,08	1,10	7,51
Болгарія	1,04	0,97	0,92	0,75	0,88	0,87	0,83	6,27
Данія	1,04	0,97	1,15	1,09	1,06	1,19	1,06	7,57
Словаччина	1,04	0,97	0,94	0,86	0,92	0,91	0,91	6,56
Фінляндія	1,04	0,97	1,21	1,09	1,08	1,19	1,20	7,80
Ірландія	1,04	0,97	1,13	0,98	1,06	0,97	1,06	7,21
Хорватія	1,11	1,28	0,88	0,86	0,90	0,93	0,85	6,81
Литва	1,04	0,97	1,02	0,82	0,92	0,97	0,91	6,65
Латвія	1,04	0,97	1,04	0,75	0,96	0,97	0,93	6,66
Словенія	1,04	0,97	1,06	0,89	0,98	0,93	0,89	6,76
Естонія	1,04	0,97	1,15	0,73	0,94	1,12	1,06	7,01
Кіпр	1,04	0,97	1,00	0,91	0,90	0,84	1,04	6,70
Люксембург	1,04	0,97	1,13	1,14	1,12	1,13	1,16	7,71
Мальта	1,04	0,97	1,02	1,00	0,92	1,00	1,04	7,00

* Розраховано автором

Для більшої наочності результати наведено в рис. 2.28 за інтегральним показником торговельного потенціалу країн, що досліджуються.

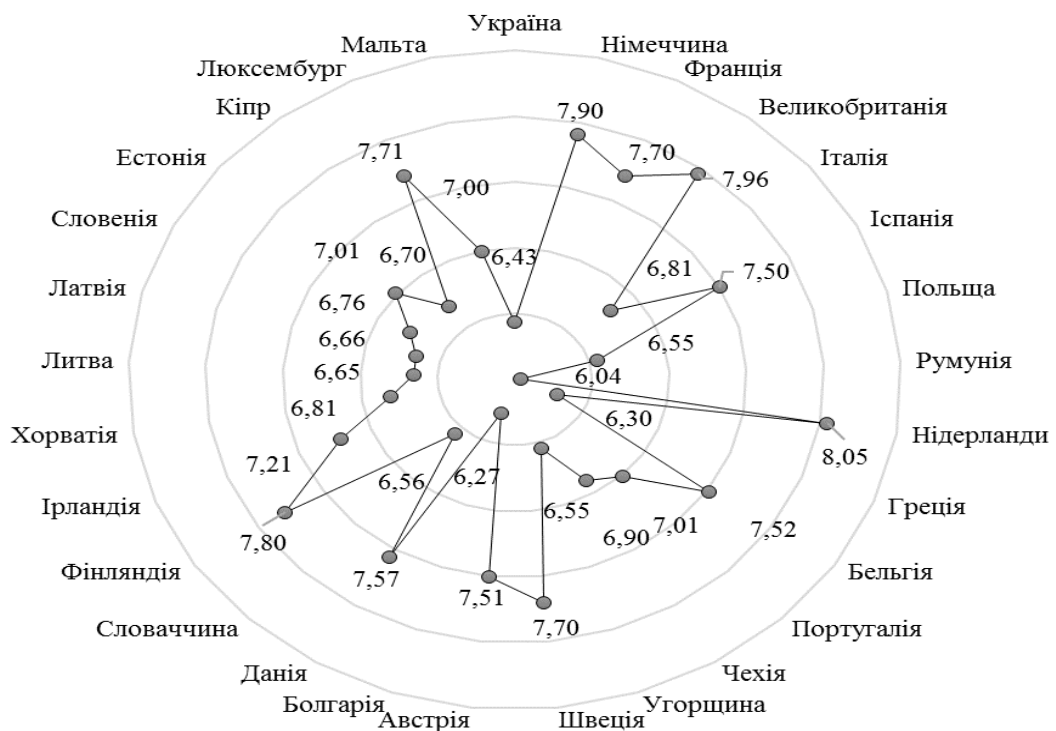

Рис.2.28. Інтегральний показник потенціалу зовнішньої торгівлі країн ЄС та України*

*Розраховано автором

Як видно з рис. 2.28, потенціал зовнішньої торгівлі країн ЄС та України має певне різноманіття, безумовно, його лідерами є такі країни, як Нідерланди (8,05), Італія (7,96), Німеччина (7,9). До країн, що мають на сучасному етапі не найвищі показники розвитку відповідного потенціалу, слід зарахувати Румунію (6,04), Болгарію (6,27), Грецію (6,3) та Україну (6,43).

Аналіз отриманих результатів та вихідних даних, що є складовими індексу сприяння торгівлі, показав:

- найкращий рівень доступу на внутрішні торговельні ринки регіону має Україна (5,5) при максимальному значенні у світі 7;
- кращий рівень доступу на зовнішні торговельні ринки має також Україна (2,7) при максимальному значенні у світі 5,3;
- найбільш ефективну та прозору роботу прикордонних служб має Швеція (6,2) та Фінляндія (6,2) при найкращому рівні у світі 6,3 (Сінгапур);
- найбільш доступна та якісна транспортна інфраструктура характерна для Німеччини (6,3) та Франції (6,3) при найкращому показнику в ОАЕ (6,5);
- найкраща доступність та якість транспортних послуг в регіоні характерна для Німеччини (5,7), Швеції (5,7) та Бельгії (5,7) та є найкращою у світі;
- доступність і поширеність інформаційно-комунікаційних технологій є важливою складовою потенціалу Швеції (6,5) та є найкращим показником у світі;
- найбільш сприятливе регуляторне середовище і безпека притаманні Фінляндії (5,8), що є максимальним показником у світі.

Як видно, всі складові інфраструктури зовнішньої торгівлі в країнах ЄС розвинені на дуже високому рівні і майже не потребують значного посилення.

На рис. 2.29 наведено результати групування країн ЄС та України за рівнем розвитку потенціалу зовнішньої торгівлі.

Рис. 2.29. Групи країн ЄС та України за рівнем розвитку потенціалу зовнішньої торгівлі*

*Складено автором

Як видно, Україна може характеризуватись як країна з середнім рівнем потенціалу зовнішньої торгівлі (6,43). Сильними сторонами її потенціалу можна вважати легкість доступу на внутрішні та зовнішні ринки збуту (найкращі серед досліджуваних країн) та доступність транспортних послуг. Однак відвертими недоліками торговельного потенціалу країни є непрозора робота митних служб, якість транспортної інфраструктури та зв'язку.

Аналіз країн за рівнем їхнього потенціалу зовнішньої торгівлі виявив, що найбільшими проблемами його реалізації в експорті є виявлення потенційних ринків і покупців; незрозумілі правила походження товару за кордоном; тарифні бар'єри за кордоном; фінансування торгівлі; наявність обтяжливих та незрозумілих процедур на кордонах інших держав; наявність імпортом товарів-аналогів за конкурентними цінами; технічні вимоги та стандарти за кордоном; висока вартість міжнародних перевезень.

До найважливіших проблем реалізації потенціалу імпортової продукції можна зарахувати такі: висока вартість та часті затримки в міжнародних та внутрішніх перевезеннях; обтяжливі імпортні процедури; внутрішні технічні вимоги та стандарти; високі тарифи та корупційні схеми на кордонах. Отже,

в кожній країні потрібна подальша робота щодо максимізації потенційного рівня зовнішньої країни та усунення його основних проблем.

Для того, щоб визначити індикатори-локомотиви підвищення торгівельного потенціалу України, необхідно виявити фактори, які мають найбільший вплив на Індекс сприяння торгівлі країни. З цією метою пропонуємо також використання факторного аналізу, а в якості розрахункової матриці – дані за всіма 7 індикаторами Індексу сприяння торгівлі для 28 країн ЄС і України.

Згідно з застосуванням критерію Р.Б. Кеттела (рис. 2.30), слід залишити 2 фактори.

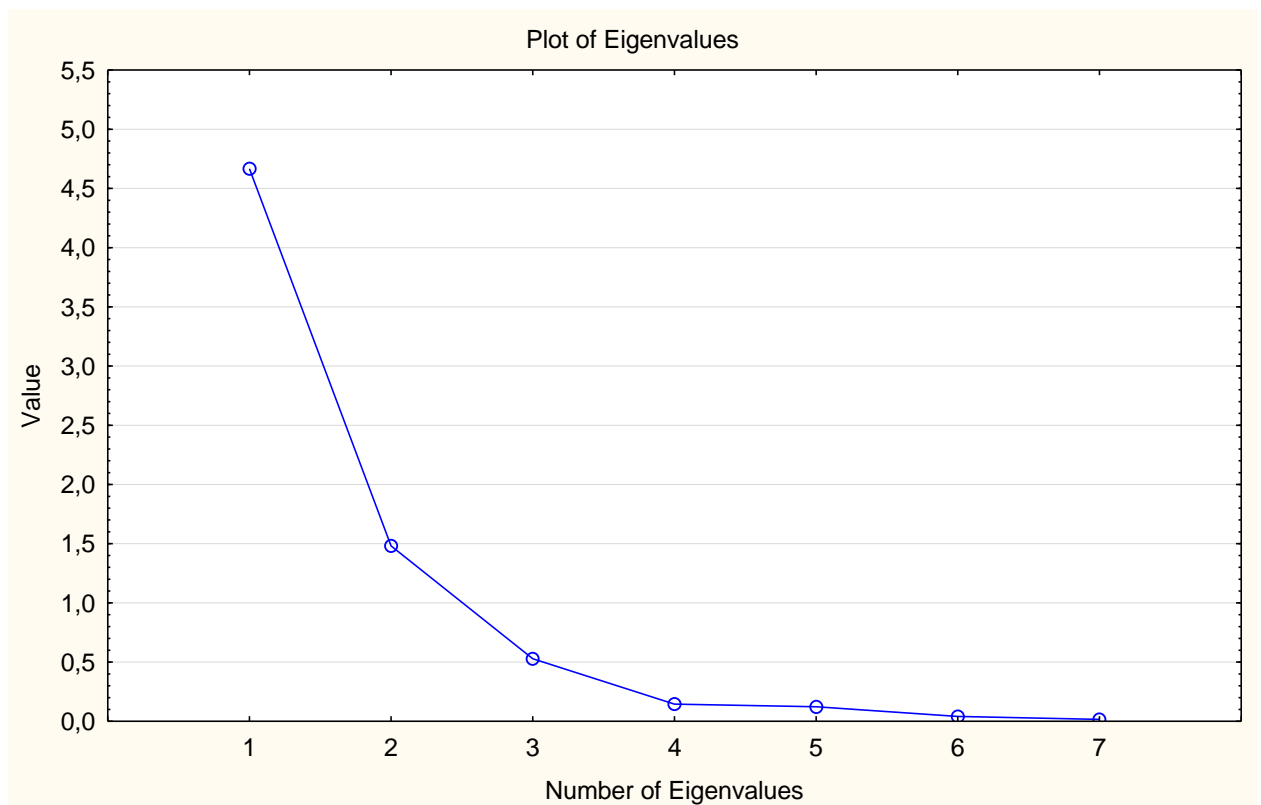

Рис. 2.30. Критерій «кам'янистого осипу»*

*Побудовано автором

При цьому основним визначальним буде лише перший фактор, а другий, як видно на рис. 2.30, у багато разів поступається в силі впливу.

Підтверджує правильність виділення двох факторів табл. 2.19 із власними значеннями, відсотком загальної дисперсії, накопиченими власними значеннями і накопиченими відсотками.

Таблиця 2.19

Таблиця власних значень факторів*

Дисперсія кожного з факторів				
	Дисперсія фактору	Відсоток від загальної дисперсії для кожного з факторів	Кумулятивна дисперсія факторів	Накопичений відсоток від загальної дисперсії –%
1	4,666772	66,66817	4,666772	66,66817
2	1,481154	21,15934	6,147926	87,82751

*Розраховано автором

Як видно з табл. 2.18, власне значення для першого фактора дорівнює 4,666772; тобто частка дисперсії, що пояснюється першим фактором, дорівнює приблизно 66,7%. Другий фактор охоплює близько 21,2% дисперсії. Інші фактори містять не більше 13% загальної дисперсії. Відповідно, виділені нами фактори охоплюють 87,8% загальної дисперсії, що свідчить про об'єктивність дослідження.

Виділення факторних навантажень (табл. 2.20) допомагає зробити зіставлення та інтерпретацію кореляції між факторами й змінними. Тому вони представляють найбільш важливу інформацію, на якій ґрунтується інтерпретація факторів.

Таблиця 2.20

Факторні навантаження*

Факторні навантаження. Головні компоненти (>,700000)		
	Фактор 1	Фактор 2
Складова 1	0,664791	0,731381
Складова 2	0,659687	0,732108
Складова 3	-0,963490	-0,008971
Складова 4	-0,688001	0,475087
Складова 5	-0,892028	0,310334
Складова 6	-0,889603	0,197872
Складова 7	-0,894915	0,221370
Загальна дисперсія	4,666772	1,481154
Частка загальної дисперсії	0,666682	0,211593

*Розраховано автором

Як видно з табл. 2.19, фактор 1 має високі навантаження за 3 з 7 складових – складовою 3 «Ефективність та прозорість роботи прикордонних

служб», складовою 5 «Доступність і якість транспортних послуг», складовою 6 «Доступність і поширеність інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ)», складовою 7 «Регуляторне середовище і безпека».

Фактор 2 має високе навантаження лише за складовими 1 та 2, що характеризують доступ на внутрішні за зовнішні торговельні ринки.

При розрахунку середніх навантажень було отримано результати, трактування яких дозволяє виділити фактор прозорості та безпеки регуляторного середовища, якості роботи торгівельної інфраструктури в умовах доступності якісних інформаційно-комунікаційних технологій в якості такого, що визначає торгівельний потенціал країни.

Для підвищення об'єктивності факторного аналізу було визначено, які з двох виділених факторів найбільш виражені в країнах ЄС та Україні (табл. 2.21).

Таблиця 2.21

Факторні навантаження за країнами ЄС та Україною*

Факторні навантаження: головні компоненти					
	Фактор 1	Фактор 2		Фактор 1	Фактор 2
Україна	3,00007	3,21956	Австрія	-0,70552	0,24158
Німеччина	-1,09682	0,87466	Болгарія	0,96541	-1,17737
Франція	-0,74670	0,61929	Данія	-0,85337	0,28809
Великобританія	-1,26364	0,84054	Словаччина	0,59314	-0,79292
Італія	0,39987	-0,44240	Фінляндія	-1,22342	0,50625
Іспанія	-0,47533	0,37613	Ірландія	-0,41044	-0,10428
Польща	0,48939	-0,91110	Хорватія	1,61775	1,94184
Румунія	1,19151	-1,42602	Литва	0,40150	-0,80107
Нідерланди	-1,38451	0,93994	Латвія	0,29893	-0,78431
Греція	0,98220	-1,13715	Словенія	0,25935	-0,64268
Бельгія	-0,71991	0,42012	Естонія	-0,27135	-0,55590
Португалія	0,04875	-0,14829	Кіпр	0,41813	-0,70263
Чехія	0,17908	-0,36772	Люксембург	-1,04599	0,55060
Угорщина	0,51811	-0,89005	Мальта	0,03410	-0,35724
Швеція	-1,20030	0,42254			

*Розраховано автором

Як видно з табл. 2.20, інституційно-інфраструктурний фактор 1 має найбільше значення саме для України, а також для Румунії та Хорватії.

Фактор доступу на зовнішні та внутрішні ринки 2 є також особливо важливим саме для України, а також Хорватії.

За результатами проведеного факторного аналізу можна зробити висновки:

- Україна має середній за рівнем розвитку торгівельний потенціал у Європі і знаходиться за цим показником в групі з Румунією, Болгарією, Грецією, Польщею, Угорщиною, Словаччиною, Латвією, Словенією, Хорватією, Литвою, Кіпром, Італією, Чехією;
- серед численних факторів формування високого торгівельного потенціалу для країн ЄС та України найбільш вагомим є інституційно-інфраструктурний фактор та фактор доступу на зовнішні та внутрішні ринки;
- Україна може якісно підвищити торгівельний потенціал за умови проведення реформ щодо спрощення процедур, пов'язаних із доступом на зовнішні та внутрішні ринки, побудовою якісної інфраструктури та поширення інформаційно-комунікаційних технологій.

Висновки до другого розділу

1. Сильними сторонами конкурентоспроможності України на сьогодні залишаються: високий загальноосвітній рівень населення; гнучкий та ефективний ринок праці; великий обсяг внутрішнього ринку та зовнішньої торгівлі; висока здатність до інновацій; якість науково-дослідних установ; наявність вчених та інженерів. При подальшому реформуванні економіки України з метою підвищення її конкурентоспроможності слід враховувати, що зазначені чинники мають залишатися основою для майбутнього зростання. Проте основними проблемами міжнародної конкурентоспроможності є проблеми, що пов'язані з доступом до фінансування, високим податковим навантаженням, корупцією, неефективністю державного управління та податкового регулювання.

2. Наявність взаємозв'язку між торговельною системою країни та її глобальною конкурентоспроможністю підтверджена кореляційними розрахунками і свідчить про те, що зовнішня торгівля та її складові є вагомими чинниками глобальної конкурентоспроможності країн. Функціонування зовнішньої торгівлі України знаходиться в умовах поступової переорієнтації ринків експорту українських товаровиробників, складної політичної ситуації, тривалого конфлікту на Сході України та трансформації української зовнішньої торгівлі внаслідок укладання «Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом» та початком її дії. Зовнішня торгівля України на сучасному етапі характеризується поступовою зміною вектора на євроінтеграцію, тому важливим є розрахунок компаративних переваг експортних груп товарів та послуг України. Результати розрахунку коефіцієнта участі України в європейському поділі праці довели, що експортні потоки поступово активізують свою участь на європейських ринках, про що свідчать побудовані тренди розвитку. Експорт послуг поступово знаходить своє місце на європейських ринках.

3. Запропоновано використання як статистичного індикатора збалансованості зовнішньої торгівлі України індексу конкурентності як прояву здатність економічного суб'єкта пристосовуватися до мінливого конкурентного середовища та його схильність до посилення власних конкурентних позицій. Загальна конкурентність експорту товарів України має повільну тенденцію до зростання. Протягом досліджуваного періоду відносні переваги експорту мають 14 груп товарів, переважно сировині, що підтверджує сировинний характер експорту України та відсутність довгострокових перспектив розвитку, оскільки на світових ринках сировини часто змінюється кон'юнктура та присутня значна конкуренція.

4. Загальна конкурентність експорту послуг України, на відміну від конкурентності експорту товарів, має повільну тенденцію до зниження. Протягом досліджуваного періоду відносні переваги експорту послуг мають 7 найменувань послуг. Найбільші конкурентні переваги має група «Послуги з

переробки матеріальних ресурсів» (до яких належать послуги з переробки товарів з метою реалізації у внутрішній економіці та закордоном) – 10,73. Також вагому конкурентність мають групи: «Послуги приватним особам, культурні та рекреаційні»; «Державні та урядові послуги»; «Послуги з будівництва». Сучасний стан конкурентності експорту послуг України пов'язаний із досить стабільним обсягом експортно-імпортних потоків і конкурентністю комп'ютерних та інформаційних послуг, послуг досліджень та розробок (R&D), наукових і технічних послуг. Попри високі обсяги експорту транспортних послуг, Україна втрачає свої позиції на ринку міжнародних перевезень: індекс конкурентності транспортних послуг зменшився з 0,85 в 2011 р. до 0,79 у 2017 р. Не витримують міжнародної конкуренції послуги, пов'язані з подорожами. Незначна конкурентність за категорією «Роялті та інтелектуальна власність» зумовлена невисоким рівнем інноваційної діяльності підприємств України та недосконалою системою захисту прав інтелектуальної власності. Основною детермінантою незбалансованості й низької конкурентності послуг, пов'язаних з фінансовою діяльністю і страхуванням, є слабкість фінансової систем України.

6. Результати розрахунку показника компаративної переваги для України за основними групами товарів та послуг у 2010-2017 рр. підтвердили сировинний характер експорту України, тому що найбільшу компаративність мають: 1) серед груп товарів: продукти рослинного походження; жири та олії тваринного або рослинного походження; деревина і вироби з деревини; недорогоцінні метали та вироби з них; 2) серед груп послуг: послуги з переробки матеріальних ресурсів; транспортні послуги; послуги з ремонту та технічного обслуговування. Для підвищення конкурентності зовнішньої торгівлі України на світових ринках та зацікавленості зарубіжних партнерів у співробітництві необхідно змінювати структуру експорту в напрямку наукомістких видів товарів та послуг, що вимагає підвищення рівня фінансування НДДКР, створення механізму ефективною капіталізації інтелектуального потенціалу та формування інститутів інноваційної

економіки; надавати пріоритет розвитку тим сегментам ринку товарів та послуг, які мають істотний вплив на процес формування конкурентоспроможної національної економіки: IT-індустрія, послуги аутсорсингу, послуги із наукових досліджень та розробок.

7. За результатами проведених багатофакторних кластерного і факторного аналізу можна зробити висновки:

– Україна має одну з найнижчих в Європі конкурентоспроможну економіку, випереджаючи лише Грецію та Хорватію, та знаходиться в одному кластері з країнами Східної Європи (Хорватія, Угорщина, Болгарія, Словаччина, Румунія, Чехія, Польща), які увійшли до складу Євросоюзу одними з останніх і ще не повною мірою змогли адаптувати свої економіки до рівня конкурентоспроможності таких країн, як Німеччина, Великобританія, Фінляндія. Аналіз довів необхідність виділення точок зростання національної економіки з подальшою розробкою і впровадженням відповідних програм.

– серед численних факторів формування глобальної конкурентоспроможності для країн ЄС та України найбільш вагомим є інституційно-торгівельно-інноваційний фактор;

– Україна може підвищити рівень глобальної конкурентоспроможності тільки за умови якісного покращення роботи державних установ та підвищення якості інфраструктури; підтримки якості освіти в країні, підвищення ефективності функціонування товарних ринків, ринку праці, фінансового ринку; максимального розширення інноваційної складової.

Основні результати розділу висвітлено у наукових працях автора: [141], [142].

РОЗДІЛ 3

ІНТЕГРАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНИ

3.1 Трансформація макро- та мікросередовища України як передумова покращення її конкурентних позицій на європейських ринках

В умовах поточної кризи завдяки своєму географічному положенню, багатим природним ресурсам і людському капіталу, Україна однак має в своєму розпорядженні оптимальні можливості для використання переваг певного етапу глобалізації. Проте, як показали результати проведеного аналізу, недоліки інституційних структур на тлі відсутності довгострокової стратегії розвитку товарних ринків, якісних змін стану інфраструктури, недостатньої уваги щодо розвитку інформаційно-комунікативних технологій, технологічного оновлення економіки істотно обмежують темпи й масштаби підвищення конкурентоспроможності країни та залучення її до глобального простору.

На тлі зниження попиту на деякі види продукції, що традиційно експортуються Україною, і переходу на більше внутрішнє споживання слід корегувати свої позиції на глобальних ринках і переоснастити економіку з урахуванням такого роду перетворень. Усі галузі економіки потребують припливу значних інвестицій для підвищення рівня продуктивності й впровадження технологій, що, у свою чергу, вимагає підтримки з боку різних установ і конкурентоспроможного ринкового середовища. Україна як одна з найбільш енергоємних економік світу значною мірою залежить від імпорту енергоносіїв, тому в найкоротші терміни треба приділити особливу увагу реформуванню цієї складової економіки.

На початку 2000-х рр. економічне зростання України переважно забезпечувалось за рахунок стрімкого підвищення цін на сталь на світових

ринках. Країна займала шосте місце у світі за обсягом експорту залізної руди й восьме місце за обсягом експорту сталі [143]. Протягом практично всього останнього десятиліття (2005-2015 рр.) провідне за темпами зростання становище в українській економіці займала металургія. Поряд з поступовим збільшенням в експортному асортименті продукції частки інших галузей (сільськогосподарське виробництво і харчова промисловість) в цілому економічна структура України орієнтована на світову економіку, в якій споживаються значні обсяги сировини. З огляду на відчутну ймовірність довгострокового зниження темпів зростання на світових ринках, трансформації китайської економіки, зростаючої серйозності проблеми викидів вуглецю, така модель є все більш непопулярною у світовій економіці [143].

На рис. 3.1 наведено основні чинники впливу на міжнародну конкурентоспроможність України.

Рис. 3.1. Чинники впливу на міжнародну конкурентоспроможність України*

*Складено автором

Розглянемо кожен із цих чинників більш докладно.

1. Завершення періоду отримання сировинних супердоходів.

Умови для росту сировинної економіки України в першу чергу створював Китай, який споживає непропорційно високу частку світових базових ресурсів, його ринкова частка попиту на сталь збільшилась із 16,4% в 2001 р. до 47,5 в 2012 р. Ціни на сировину того часу сягнули рекордно високого рівня. Хоча цей період забезпечив металургійному сектору України великі доходи, одночасно з цим світове виробництво сталі адаптувалася до нового рівня попиту, і Україні не вдалося отримати нову значну частку ринку. На сьогодні Китай випускає більше половини всього обсягу виробленої у світі сталеливарної продукції, і навіть на традиційних експортних ринках України, в державах Близького Сходу відбувається процес зміцнення власної сталеливарної промисловості.

Усе це істотно підвищує конкурентний тиск на металургійний сектор України, особливо в сегменті з відносно низькою доданою вартістю, в якому змагаються українські виробники. На сьогодні спектр металургійної продукції представлений чорними металами й сталлю низької якості, які в основному використовуються в будівництві і при прокладці трубопроводів. На жаль, виробники продукції та інвестори не скористалися періодом економічного буму для виведення української промисловості на більш високий рівень створення доданої вартості. Оскільки внутрішнє використання виробленої в країні металургійної продукції обмежена (через уповільнену економічну активність і нечіткі перспективи зростання), Україна практично повністю залежить від зовнішнього попиту, що робить її вразливою в умовах зростаючої ринкової конкуренції.

Конкурентний тиск на металургійну галузь України посилюється у зв'язку з тим, що в Китаї знижується попит на базову сировину: ця країна переходить від зростання за рахунок інвестицій до зростання за рахунок споживання. Досягнувши історичного максимуму в липні 2008 р., через 10 місяців, що припали на пік світової фінансової кризи, загальносвітові середні

ціни на сталь знизилися більш ніж на 50%, і незважаючи на відносно швидкі темпи відновлення, ринки металів і раніше залишаються вкрай нестійкими. У ситуації, коли обсяги випуску сталеливарної продукції перевищують споживання, переважання надлишкових виробничих потужностей характерно не тільки для Китаю, але і для всіх основних експортних ринків України [143].

2. Розвиток споживчих ринків.

Незважаючи на ймовірність подальшого скорочення попиту на базову сировину, економічні перетворення в Китаї і в інших країнах з високим зростанням ВВП відкривають нові перспективи для експорту послуг і товарів споживчого призначення. Здатність України скорегувати свої позиції на глобальних ринках і переоснастити економіку з урахуванням такого роду змін визначає можливості країни в забезпеченні сталого добробуту для наступних поколінь.

Якщо кілька десятиліть тому країни Азії розглядалися виключно як дешева світова майстерня, то в найближче десятиліття цей регіон буде стрімкими темпами перетворюватися на світовій споживчий ринок.

Оскільки Україна має в своєму розпорядженні дуже родючі ґрунти, а ринок сільськогосподарської продукції відрізняється значним потенціалом для підвищення продуктивності та обсягів землекористування, вона може отримати істотну вигоду з якісних зрушень, які зачіпають глобальні схеми споживання. Додаткові перспективи для України можуть бути відкритими за рахунок масштабних перетворень у загальносвітовій харчовій та сільськогосподарської промисловості: використання нових технологій, зміна структур підприємств, характеристик продукції, ланцюжків поставок і циклів переробки [143].

3. Нові торговельні зв'язки.

Нові центри зростання, розташовані за межами ЄС і Росії – традиційних торгових партнерів України, на частку яких припадає понад 50% експорту країни, можна охарактеризувати як ринки, що забезпечують

можливість легкого доступу і подальшого розширення діяльності. Економічне й демографічне зростання, що притаманно швидким за розвитком ринкам Азії, Близького Сходу й Африки. Тому закріплення ринкових позицій в цих регіонах є важливим завданням, але для його виконання потрібна розробка довгострокової стратегії, реалізація якої повинна спиратися на нові інструменти для попереджувального стимулювання торгівлі та для фінансування експорту.

Слід зазначити, що додатковою, але не менш важливою умовою успішного освоєння нових ринків є підвищення якості пропонованих Україною товарів. У короткостроковій перспективі кроки в цьому напрямку пов'язані з чималими витратами, але вони є дуже важливими для зміцнення наявного в країні потенціалу, що позитивно впливатиме на становище країни на світових торгівельних ринках. Це набуває особливої актуальності в ситуації, коли геополітична напруженість може створити нові бар'єри для ведення торгівлі.

Можливості, обумовлені такого роду зміною глобального контексту, видаються досить чітко. Україна може зайняти центральне місце в ланцюжку створення доданої вартості на світовому споживчому ринку й опинитися у виграшному положенні на черговому етапі глобалізації. Проте це залежить не тільки від використання існуючих факторів виробництва, якими Україна володіє сповна. Однією з умов для підвищення рівня продуктивності та оптимізації використання наявних коштів, з опорою на потужний людський капітал, є впровадження передового наукового досвіду, технологій та інновацій [143].

Тим часом слабка інституційна база і несприятливий інвестиційний клімат обмежують можливості країни у всіх галузях економіки.

Отже, одним із ключових завдань економічної політики України є підвищення її конкурентоспроможності й створення для цього відповідних умов.

Для аналізу торговельної складової конкурентоспроможності автором було використано Індекс сприяння торгівлі та його складові за три роки – 2010, 2014, 2016 рр. [144; 145; 146], табл. 3.1.

Для порівняльного аналізу нами обрано Польщу, яка має однаковий тип економіки, – індустріально-аграрний, та схожість загальної структури економіки, в якій основними галузями промисловості є машинобудування, металургійна, гірнична (вугільна, сірчана та ін.), хімічна, кораблебудування, харчова, текстильна та легка промисловість. Серед видів транспорту переважають залізничний, автомобільний, морський, трубопровідний, повітряний. Також Польща є членом Європейського Союзу, що є пріоритетом для інтеграційних спрямувань України.

Таблиця 3.1

Динаміка індексу сприяння торгівлі та його складових
України та Польщі*

	Україна			Польща		
	2010	2014	2016	2010	2014	2016
Загальний індекс сприяння торгівлі	3,8	3,8	4,0	4,2	4,3	5,0
1. Доступність внутрішніх ринків	н/д	5,5	5,5	н/д	4,9	5,3
2. Доступність зовнішніх ринків	н/д	2,7	3,3	н/д	1,9	4,6
3. Ефективність та прозорість митної адміністрації	2,7	3,6	4,1	4,4	5,2	5,7
4. Доступність та якість транспортної інфраструктури	4,1	3,7	3,4	3,6	3,3	3,9
5. Доступність та якість транспортних послуг	4,1	3,7	4,0	4,4	4,7	4,8
6. Доступність та використання ІКТ	3,4	3,9	4,4	4	4,9	5,3
7. Регуляторне середовище	2,9	3,7	3,5	3,8	4,4	4,5

*Складено автором за даними [144; 145; 146]

Як видно з наведеної табл. 3.1, Польща, яка мала близькі до України показники за більшістю складових Індексу сприяння торгівлі у 2010 р. за досліджуваний період, змогла значно покращити своє місце в рейтингу країн, на відміну від України.

4. Зміцнення економічних переваг.

У металургійній галузі можливості підвищення обсягів виробництва і рівня конкурентоспроможності серйозно залежать від інвестицій, головним чином в енергозберігаючі технології.

У сталеплавильному секторі України переважно використовується застаріла, неефективна виробнича модель, успадкована від СРСР. Інвестиції в оновлення промислових технологій можуть сприяти значному зменшенню енерговитрат і підвищенню продуктивності. Крім того, технологічна модернізація дозволить українським виробникам перейти від виготовлення напівфабрикатів до випуску продукції з більш високою доданою вартістю і таким чином підключитися до менш нестійких і більш прибуткових ринкових сегментів. За оцінками фахівців [143], за продуктивністю праці ефективність сталеливарної промисловості України на новобудові на 80% нижче, ніж в США. Тому для збереження конкурентоспроможності необхідно абсолютно зміцнити ланцюжок створення доданої вартості і підвищити рівень продуктивності.

Аналогічні проблеми існують і в агропродовольчій галузі. Здатність країни в повному обсязі використовувати наявні у неї унікальні ресурси знижується внаслідок низької продуктивності, складного порядку сертифікації та непрозорого режиму нормативно-правового регулювання. Обмежувальний характер законодавства про власність на землю і минулий досвід приватизації державного майна не сприяють зміцненню довіри з боку інвесторів і в остаточному підсумку допомагають захищати пов'язані з політикою підприємства від реальної конкуренції.

У незадовільному функціонуванні агропродовольчої галузі значною мірою винна сама галузь; проблему можна вирішити за рахунок застосування обмежених, але узгоджених стратегічних заходів. Істотний обсяг інвестицій потрібен для вдосконалення транспортної інфраструктури та системи зберігання, які є найважливішими ланками в сучасних ланцюжках поставок продовольства. Земельні реформи й модернізація інфраструктури в поєднанні з більш широким використанням високоякісних добрив і послідовним

впровадженням високотехнологічного машинного обладнання дозволять Україні підвищити якість і обсяг продукції, що випускається, а також зміцнити рентабельність.

5. Необхідність створення сильних інституцій.

Без припливу нових великих інвестицій в інфраструктуру машинне обладнання та технології, без модернізації освітньої системи, покликаної збільшувати резерв талановитих фахівців і підтримувати впровадження технологій, країні важко зберігати конкурентоспроможність і забезпечувати довгострокове економічне процвітання.

У зв'язку з цим пріоритетним завданням є залучення прямих іноземних інвестицій і розвиток партнерських відносин із мультинаціональними компаніями, що забезпечить можливість передачі технологій. Разом із тим недоліки в сфері правопорядку, а також слабкий рівень захисту прав на інтелектуальну власність гальмують багатьох потенційних інвесторів від участі в розвитку техноємних секторів економіки.

Загальний обсяг наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами наукових організацій в Україні у 2016 р., становив 11530,7 млн. грн., зокрема фундаментальних наукових досліджень – 2225,7 млн. грн., прикладних наукових досліджень – 2561,2 млн. грн., науково-технічних (експериментальних) розробок – 6743,8 млн. грн. Його питома вага у ВВП становила 0,48%.

Високими темпами зростають показники впровадження інноваційної діяльності. В порівнянні с докризовим 2013 роком, в 2016 році кількість впроваджених нових технологічних процесів та виробництво інноваційних видів продукцію зросла на 2914 од. (61,1%). Із загальної кількості впроваджених інновацій в 2016 році, 54,2% спрямовано на створення нових видів виробів, 31,5% яких – нові види техніки; 45,7% – на створення нових технологій, 21,4% яких – маловідходні та ресурсозберігаючі. Питома вага підприємств, що впроваджували інновації зросла в 2016 році до 16,6% (в 2013 році – 13,3%). Проте стрімко падає питома вага реалізованої

інноваційної продукції в обсязі промисловості (в 2013 році – 3,3%, в 2014 – 2,5%, в 2015 – 1,4%), що свідчить про загальну неефективність кінцевого результату впровадження інновацій на вітчизняних підприємствах (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Впровадження інновацій на промислових підприємствах України за
напрямами*

	2016	2013
Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, %	16,6	13,6
Впроваджено нових технологічних процесів, од.	3489	1576
з них ресурсозберігаючих	748	502
Впроваджено виробництво інноваційних видів продукції, од.	4139	3138
з них нові види техніки	1305	809
Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %	н/д	3,3

*Складено автором за даними [147]

Упродовж 2016 р., в Україні зросла питома вага підприємств, що займаються інноваціями в порівнянні з 2013 роком на 2,1%. Загальна сума витрат стрімко зросла на 143,2%. Доля витрат на дослідження та розробки склала в 2016 році 10,6% (17,1% в 2013 р.); придбання машин обладнання та програмного забезпечення – 85,3% (зросла в порівнянні з 2013 р. на 257,5%); інші витрати – 3,8% (табл. 3.3). Це свідчить про стійке та масштабне нарощування інвестицій в інноваційне виробництво, особливо в галузі придбання нових машин, обладнання для виробництва, а також продукції інтелектуального напрямку.

Таблиця 3.3

Інноваційна активність в Україні, млн. грн.*

	2016	2013
Питома вага підприємств, що займалися інноваціями	18,9	16,8
Загальна сума витрат, з них:	23229,5	9562,6
дослідження і розробки, у тому числі	2457,8	1638,5
внутрішні НДР	2063,8	1312,1
зовнішні НДР	394,0	326,4
придбання інших зовнішніх знань	64,2	87,0

продовження таблиці 3.3

придбання машин обладнання та програмного забезпечення	19829,0	5546,3
інші витрати	878,4	2290,9

*Складено автором за даними [147]

Щодо джерел фінансування інноваційної діяльності й науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт в Україні, в цьому напрямку за період 2014-2016 рр. стрімко зросла частка фінансування за рахунок власних коштів підприємств з 72,9% в 2013 році до 94,9% в 2016 році. Частка державного фінансування залишається на рівні менше 1%, частка іноземного інвестування впала до критичних 0,1% (в 2010 році складала 29,9%) [147]. Все це свідчить про те, що незважаючи на загальне зростання витрат та впровадження інновацій й результатів науково-технічних робіт, українські підприємства вимушені фінансувати цей сегмент з власних коштів. В Україні практично відсутня реальна програма державної підтримки інноваційного розвитку, а закордонні інвестори не бачать перспектив інвестування в інноваційний потенціал України. Перш за все, це викликано неефективним механізмом захисту прав інтелектуальної власності, а також непрозорим загальним регулюванням цієї специфічної сфери.

На сучасному етапі економічного розвитку забезпечення конкурентоспроможності країни є найважливішою проблемою, що характеризує не тільки положення країни на світовому ринку, а й визначає значною мірою її національну безпеку.

Як було показано автором у пп. 2.3, в результаті застосування кластерного аналізу якісний рівень міжнародної конкурентоспроможності в країнах Європи дуже різний (рис. 2.26 та табл. 2.13), що свідчить про наявність асиметричності ступенів розвитку основних компонентів конкурентоспроможності по країнах.

Оскільки інноваційні та технологічні компоненти є ваговою складовою конкурентоспроможності країн, автором розраховано кореляційний зв'язок між загальною конкурентоспроможністю та інноваційно-технологічною конкурентоспроможністю країн Європейського Союзу та України (рис. 3.2).

Як видно з рис. 3.2, лінії загальної конкурентоспроможності та інноваційно-технологічної конкурентоспроможності майже повністю збігаються. Наявність тісного зв'язку також підтверджується й кореляційними розрахунками (коефіцієнт кореляції дорівнює 0,95). Це свідчить про те, що інноваційно-технологічний компонент є ваговою складовою глобальної конкурентоспроможності країн. Слід також зазначити, що середній показник по конкурентоспроможності у країнах ЄС складає 4,74, а за інноваційно-технологічною складовою – 4,72. Україна має відповідні показники на рівні 4,14 та 3,33, що свідчить про негативну ситуацію в країні відповідно до загального рівня конкурентоспроможності та її компонентів.

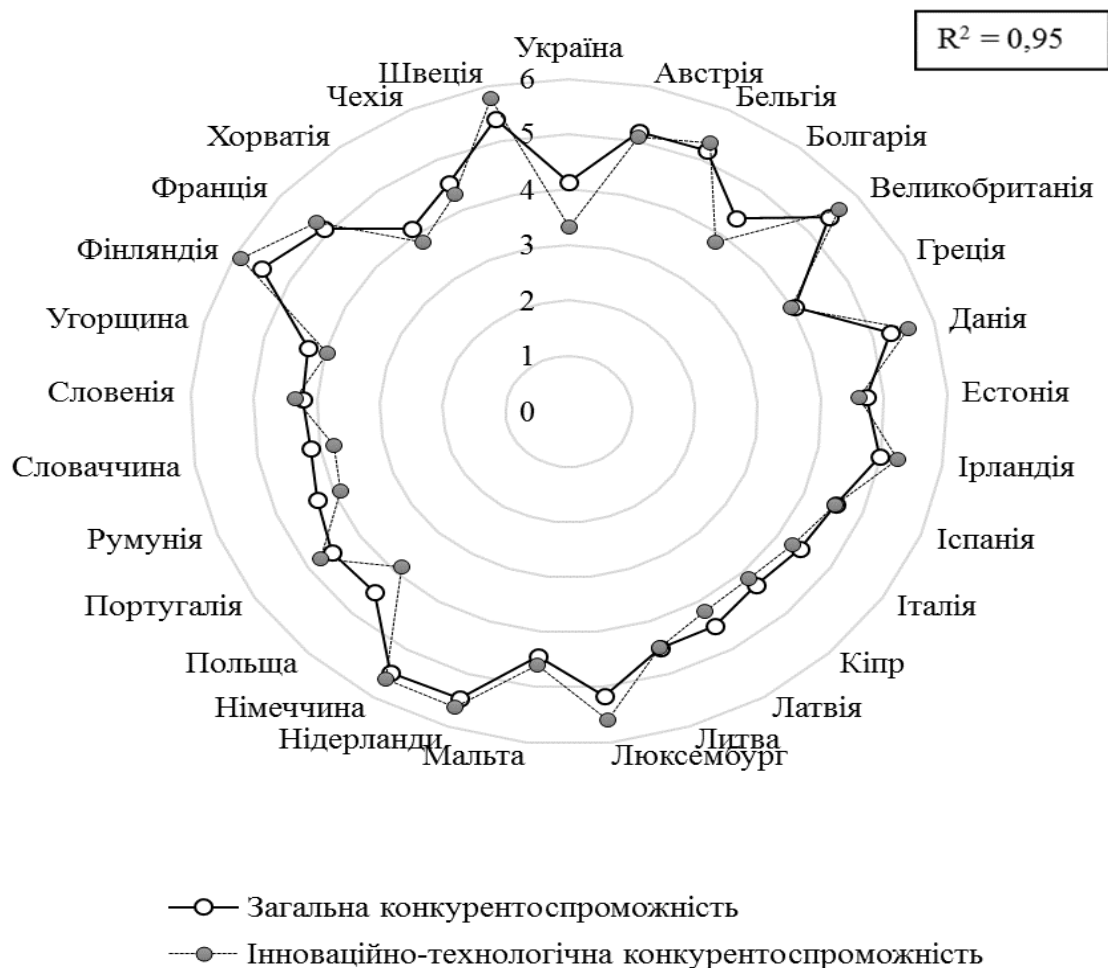

Рис. 3.2. Взаємозв'язок загальної та інноваційно-технологічної конкурентоспроможності країн ЄС та України (2016 р.), бали

*Розраховано та побудовано автором за даними [143]

Результати проведеного кластерного аналізу для оцінки конкурентоспроможності України та країн ЄС в інноваційно-технологічній сферах наведено в табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Групування країн ЄС та України за рівнем розвитку інноваційно-технологічної складової конкурентоспроможності*

№ кластеру	Країни
1	Бельгія; Великобританія; Ірландія; Люксембург; Франція
2	Австрія
3	Болгарія; Греція; Естонія; Іспанія; Кіпр; Латвія; Литва; Мальта; Польща; Португалія; Румунія; Словаччина; Угорщина; Україна; Чехія; Хорватія
4	Італія; Словенія
5	Данія; Нідерланди; Німеччина
6	Швеція
7	Фінляндія

*Складено автором за матеріалами [143]

Проведена типологізація країн ЄС та України дала змогу довести наявність сильного взаємозв'язку між міжнародною конкурентоспроможністю та її інноваційно-технологічною складовою та об'єктивну необхідність для України щодо реформування інноваційно-технологічної сфери.

6. Конкуренція за інноваціями.

Крім офіційних державних установ, країні не вистачає системного підходу до економічної модернізації, що враховує специфіку ринку інновацій. Малі та середні підприємства (МСП) відіграють важливу роль не тільки в створенні нових робочих місць, але в освоєнні інновацій і технологій.

В Україні МСП працюють в надзвичайно складних умовах, що призводить до значних перешкод для малого бізнесу, Україна як і раніше належить до найвідсталіших країн у світі й займає, відповідно, 87 місце з 189 країн в складеному Всесвітнім Банком Індексі легкості ведення бізнесу [143]. У першу чергу це відчувається в секторі ІТ, який може стати реальною

опорою для подальшого розвитку української економіки. Хоча країна має в своєму розпорядженні висококваліфікованих програмістів, багато хто з них продовжують працювати в секторі тіньової економіки і надають послуги іноземним компаніям.

Аутсорсинг генерує ІТ ринок України. На сьогодні це найбільш розвинена сфера, порівняно з іншими сегментами.

За різними оцінками в Україні налічується до 4000 ІТ-компаній. 85% компаній – це малі та середні компанії, кількістю персоналу менше 80 осіб. Основна частина компаній розташована у великих містах України: Києві (44,9%), Харкові (18,7%), Львові (9,3%), Дніпропетровську (8,2%) та Одесі (5,5%) [148]. Більше 80% всіх аутсорсингових ІТ-компаній України працюють на зовнішні ринки. Більшість клієнтів компаній виходять на українських розробників з Європи 67,7% і Північної Америки та Австралії – 56,7% [148].

На рис. 3.3 наведено структуру глобального ринку ІТ-аутсорсингу, що свідчить про його високу капіталоємність та перспективи подальшого росту.

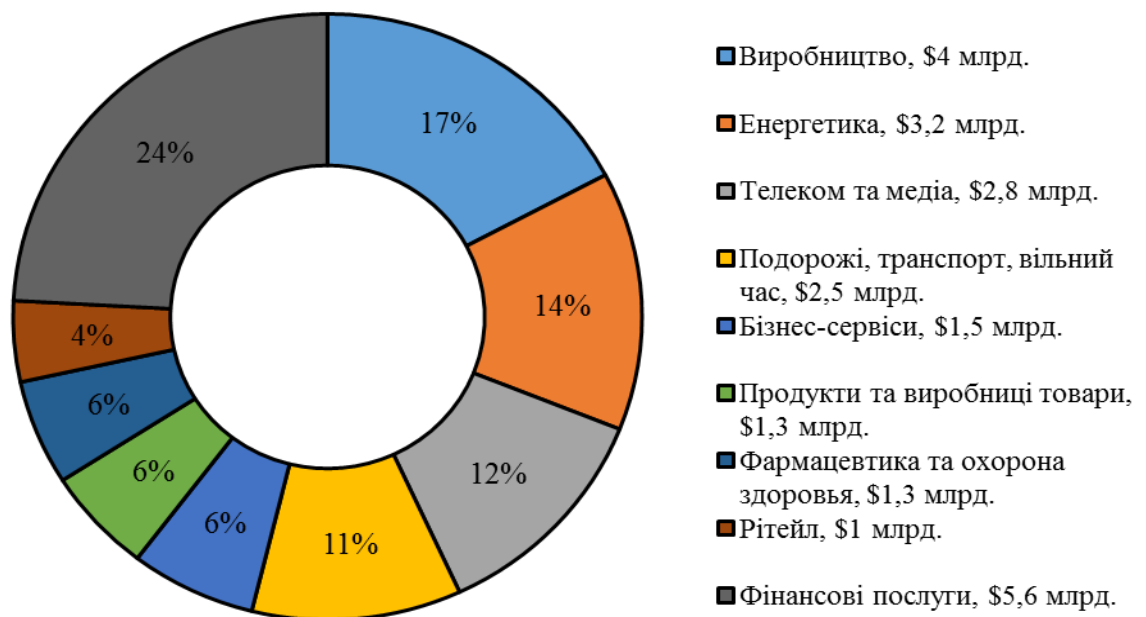

Рис. 3.3. Основні сфери глобального ринку ІТ-аутсорсингу*

*Складено автором за матеріалами [149]

Україна з 2014 р. піднялася із 41-го на 24-те місце в глобальному рейтингу аутсорсингової привабливості (Global Services Location Index, GSLI), що включає 55 країн, про це йдеться у звіті американської консалтингової компанії A.T. Kearney [150].

У дослідженні сказано, що збільшення політичних ризиків в Україні, які також впливають на позицію країни в рейтингу GSLI, було частково компенсовано за рахунок впровадження урядом реформ, які підвищили конкурентоспроможність країни. На сучасному етапі українська IT-індустрія налічує понад 500 аутсорсингових компаній і 100 глобальних науково-дослідних центрів, на які працюють понад 50 тисяч інженерів [150].

Країна піднялася на 17 позицій у рейтингу GSLI, оскільки знецінення валюти привело до значного поліпшення її позицій у показнику компенсаційних витрат. Також підвищилася конкурентоспроможність країни за показниками податкових і адміністративних витрат.

Україна стала третьою країною за найбільшим зростанням у рейтингу після Колумбії, яка піднялась одразу на 23 позиції й посіла 20-те місце, та Туреччини, яка посіла 21-й рядок у рейтингу (+18) [150].

Незважаючи на політичну турбулентність в Україні останнім часом, щорічні темпи зростання в секторі IT, досліджень і розробок в області ПО обчислюються двозначними числами. Більше сотні провідних світових технологічних компаній підприємств, від Cisco до Oracle, Rakuten і Samsung, займаються в Україні науково-дослідною діяльністю з розробки ПЗ, а велика кількість місцевих IT-аутсорсингових компаній всіх типів і розмірів обслуговують клієнтів по всьому світу.

Українські розробники часто працюють над проектами зі створення ПЗ, мобільних, корпоративних і веб-додатків. Ряд постачальників послуг заробили високу репутацію на вирішенні складних інженерних завдань. В Україні також можна знайти відмінні ресурси для проведення передпроектних робіт, виконання UI / UX дизайну, проведення контролю якості (QA) і здійснення інших завдань.

Обсяг експорту української індустрії розробки програмного забезпечення в 2015 р. досяг не менше 2,5 млрд. дол. США (3 місце в загальному обсязі експорту). Це лише незначна частина потенціалу країни, якщо врахувати наявність великої кількості кваліфікованих трудових ресурсів [151].

Крім повного набору даних, включаючи детальний аналіз галузі за сегментами і регіонами, у звіті наведені приголомшливі випадки міжнародного співробітництва в галузі досліджень і розробок ПЗ. Наприклад, про те, як відносно невелика компанія зі східної України представила блискуче рішення для задач мобільного віртуалізації, поставлені дослідним інститутом з Південної Кореї, а інноваційні («проривні») фінансові та медико-технологічні стартапи з Великобританії знайшли необхідні промислові та технологічні знання (експертизу) в компанії з західної України.

У більш широкому сенсі на внутрішньому ринку відчувається дефіцит конкуренції і, отже, стимулів до впровадження інновацій. У процесі переходу, після здобуття незалежності, до формування ринкових структур, услід за чим почався етап бурхливого економічного зростання 2000-х рр., в українській економіці встановився несприятливий баланс, який характеризується наявністю бар'єрів для виходу на ринок нових зовнішніх учасників, обмеженими стимулами для освоєння технологій і занадто великою увагою до основних сировинних товарів. Такі тенденції можна подолати тільки за рахунок розвитку конкуренції на всіх рівнях, і тут велику роль відіграють саме МСП.

Крім того, активізація на внутрішньому рівні процесу створення доданої вартості також забезпечить опору для зростаючого середнього класу, за рахунок зміцнення вітчизняного ринку і зниження його залежності від зовнішніх факторів. Хоча динаміка глобальних сировинних ринків повільно відновлюється, навіть потужні галузі, зокрема сталеливарна промисловість, працюють в умовах зростаючої конкуренції й збільшення вартісного тиску: в

міру того, як ринки, що розвиваються, нарощують свій потенціал, втрачаються переваги, пов'язані з використанням дешевих енергоносіїв.

З цього можна зробити висновок, що завдання формування умов для підвищення ефективності економіки можна вирішити лише в результаті модернізації, яка успішно здійснюється тільки при наявності підтримуючого її інституційного середовища.

Поряд з тим, що економічна система України є однією з найбільш енергоємних у світі, країна дуже залежить від імпорту газу. Питоме енергоспоживання більш ніж у п'ять разів вище, ніж в Катарі, який займає третє місце у світі за обсягом запасів природного газу. Приблизно половина всієї продукції, що випускається в Україні, припадає на основні газоспоживачі сектори економіки, такі, як металургія, виробництво добрив і електроенергії. Частка галузей промисловості, що залежать від цін на газ, становить 60% від ВВП, вони також забезпечують половину загального обсягу експортних надходжень.

Непрозорий енергетичний ринок і штучно занижені ціни для місцевих виробників є бар'єром для розвитку в країні енергетичного сектора. Ця проблема очевидна, але вирішити її складно, тому що перегляд системи ціноутворення в енергетиці порушить своєрідний статус-кво, який потрібен певним особам. Але при цьому такі заходи повинні забезпечити приплив інвестицій [143].

7. Нереалізований потенціал.

Хоча в короткостроковій перспективі конфліктна ситуація з Росією впливає на ситуацію у сфері енергетики, зміна кон'юнктури на міжнародному енергетичному ринку відкриває перед Україною нові можливості у диверсифікації енергопостачань. На світових газових ринках уже відчувається тиск американської «сланцевої революції». Можливість вибору нових регіонів, від Центральної Азії до Ірану, а також ймовірне зниження напруженості на Близькому Сході – все це буде сприяти подальшому падінню цін на енергоносії.

У цій ситуації Україна почала аналізувати можливості створення на узбережжі Чорного моря терміналу скрапленого природного газу (СПГ), який дозволить налагодити поставки з Перської затоки та Південного Кавказу. Також, попередньою умовою для здійснення інвестицій, необхідних для реалізації таких масштабних проєктів, є вдосконалення інституційної бази.

Оскільки на приведення до оптимальної роботи такої складної інфраструктури, як термінал СПГ, потрібно чимало часу, не слід очікувати значної диверсифікації поставок газу у короткостроковій перспективі.

Хоча вступ України 01.02.2011 р. до Європейського енергетичного співтовариства ще не спричинив за собою істотних перетворень на українському енергетичному ринку, – внаслідок повільного здійснення відповідних заходів, – більш тісна інтеграція в загальноєвропейський ринок енергоносіїв може забезпечити Україні значний потенціал. Ухвалення європейського законодавства про ринкове регулювання може також надати позитивний вплив на інвестиційні рішення та діяльність на території держави іноземних енергетичних компаній.

Найбільш перспективним з точки зору забезпечення енергетичної безпеки України є використання внутрішнього енергетичного потенціалу і у виробництві, і в скороченні обсягів енергоспоживання. За оцінками фахівців [143], якщо в країні будуть реалізовані належні заходи і створено сприятливий інвестиційний клімат, всього за кілька років Україна зможе подвоїти обсяги виробництва природного або сланцевого газу. Навіть якщо нинішнє економічне становище може звести нанівець деякі вихідні передумови, при прогнозуванні потенційної здобичі сланцевого газу Україну розглядають як одного з найперспективніших європейських ринків.

Єдиним, відносно універсальним та співставним для міжнародних та регіональних порівнянь показником енергоефективності є енергоємність ВВП з врахуванням паритету купівельної спроможності (ПКС). Дані, за країнами та регіонами світу за показником енергоємності ВВП (ПКС) наведені на рис. 3.4 [152].

Аналізуючи дані щодо рівнів енергоемності ВВП провідних країн світу та України, слід зазначити значне відставання за рівнем ефективності використання енергоресурсів в Україні порівняно з іншими країнами та регіонами світу.

Крім викопних видів палива, країна має великий творчий потенціал щодо розвитку відновлюваних джерел енергії – вітряної, сонячної та одержуваної при спалюванні біомаси. Хоча інвестори вже приступили до розробки цих альтернативних джерел, як і в інших галузях, бар'єри для виходу на ринок є занадто високими та непереборними для малих і середніх підприємств, що знаходяться в авангарді європейської «зеленої енергетики».

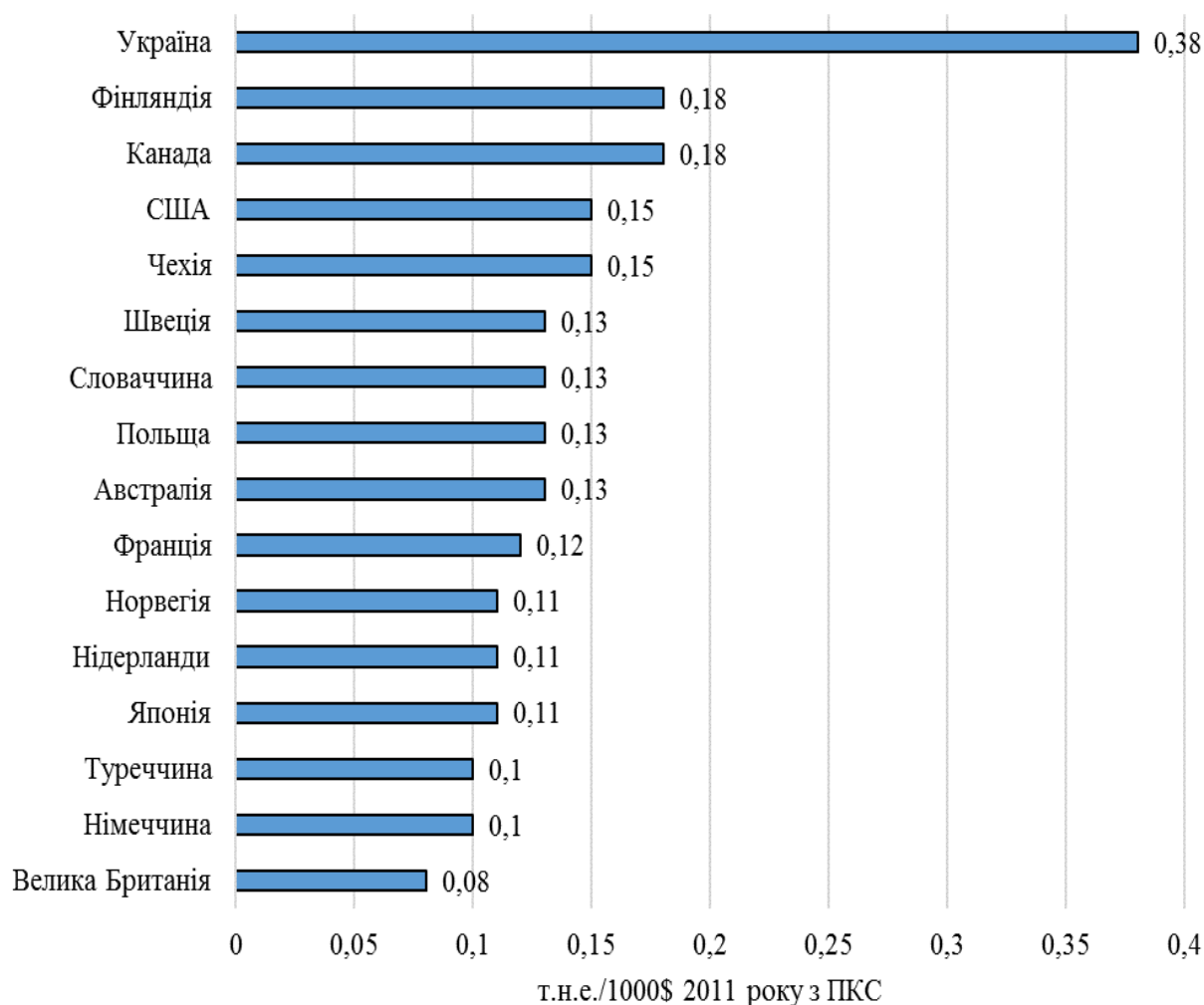

Рис. 3.4. Динаміка зміни енергоемності ВВП провідних країн світу та України (т.н.е./1000\$ 2011 року з ПКС)*

*Складено автором за даними [152]

8. Створення стимулів для підвищення ефективності.

Ключем до модернізації українського енергетичного сектору є реформування ціноутворення на енергоносії. Незважаючи на політичні ризики, пов'язані з переглядом чинного порядку субсидування в енергетичній сфері, підвищення ефективності енерговикористання та збільшення обсягів внутрішнього виробництва енергії будуть реально досяжні тільки в умовах прозорої системи, заснованої на ринкових механізмах ціноутворення.

Хоча в останні роки не раз оголошувалося про плани здійснення офіційної стратегії, покликаної вирішити наявні в країні проблеми енергоефективності та внутрішнього енерговиробництва, їх реалізація найчастіше провалилася. В силу своєї специфіки реформа енергетичного сектору насамперед зводиться до базової задачі побудови ефективних і орієнтованих на результат державних інститутів [143].

9. Удосконалення інститутів.

Об'єднавши весь спектр альтернативних джерел енергопостачань з заходами щодо розвитку більш ефективного енергоспоживання, Україна, безсумнівно, може стати більш процвітаючою країною й одночасно скоротити ступінь залежності від єдиного джерела енергопостачання та імпорту. До теперішнього часу витрати на сектор енергетики поглинали значну частку бюджетних ресурсів України, які можна було б направити у сфери, що приносять набагато більшу суспільну користь, наприклад, на підтримку підприємницької діяльності, впровадження інновацій та модернізацію економіки. По суті, більшість заходів, реалізація яких може забезпечити більш раціональне використання енергії та залучити в енергетику інвестиції, нададуть також істотний позитивний вплив і на інші галузі економіки.

Створення в енергетичному секторі прозорих ринкових структур вселяють довіру та формують умови для інвестування, що дійсно дозволить перейти до більш радикальних перетворень в українській економіці.

Центральним елементом трьох найважливіших чинників, що перелічені вище, є взаємозв'язок між зовнішньоекономічною ситуацією, яка значною мірою визначається динамікою світової економіки, і внутрішнім інституціональним середовищем, залежить від дій і ефективної співпраці всіх активних суб'єктів суспільства України.

Отже, аналіз чинників підвищення міжнародної конкурентоспроможності України дає змогу зробити наступні спостереження [143]:

- незважаючи на кризові умови, високий рівень освіти й підготовки, разом з ємністю ринку залишають за Україною можливість подальшого розвитку;
- головною проблемою країни залишається слабе інституційне середовище та відсутність макроекономічної стабільності;
- країна практично не змінює рівень своєї інфраструктури, не розширює та не залучає нові інновації.

Усі ці данні свідчать про те, що рівень міжнародної конкурентоспроможності України не набирає стабільного стану, а різко змінюється майже кожного року. Важливим є усвідомити, як сучасний стан та діючі фактори вплинуть на розвиток країни в коротко- та середньостроковому періоді.

Прогнозування подальшого розвитку економіки України, перш за все через гостру кризу всередині країни й геополітичному середовищі, є складним. Разом з тим ряд авторитетних інститутів вивчення економічних процесів сьогодні роблять спроби спрогнозувати основні тренди розвитку України та її економіки. Важливим є визначення ролі міжнародної конкурентоспроможності української економіки, що має 3 сценарії майбутнього розвитку.

Загальною тенденцією безлічі оцінок і прогнозів є те що, довгострокові соціально-економічні перспективи України в реальності тільки частково залежать від геополітичних проблем: доля країни залежить від внутрішніх

факторів, а саме інститутів влади і бізнес-середовища, яким належить вибрати актуальну й ефективну модель розвитку. Такого висновку дотримується група аналітиків Світового Економічного Форуму, які використовували комплексний підхід до прогнозування ситуації в Україні.

Аналізуючи поточні політичні та економічні умови, експерти вивели три можливих сценарії розвитку України:

- позитивний («замкнуте коло розвитку»);
- зважений («назад у майбутнє»);
- катастрофічний («животіння в стагнації») [143].

Незважаючи на кардинально різні наслідки всіх сценаріїв, стан конкурентоспроможності українських підприємств займає в ньому центральне місце. У разі позитивних сценаріїв відбудеться прискорення процесу трансформації й переходу до конкурентостійкості в економіці. При нормалізації ситуації зберігається платформа для переходу економіки в стадію зростання й розвитку. У негативній ситуації, конкурентоспроможність українських товарів і послуг буде перманентно знижуватися як всередині країни, так і на зовнішніх ринках.

1. Передумови для розвитку подій за позитивним для України сценарієм можуть виникнути при поєднанні декількох чинників. Перш за все це нормалізація політичної обстановки, інтенсифікація внутрішньорегіональної торгівлі та корінні антикорупційні реформи. Це може привести до зростання іноземних інвестицій, навіть незважаючи на те, що інвестори зараз переорієнтуються на розвинені ринки. «Перспектива нової, більш відкритої й вільної соціальної системи розкриє підприємницький дух і інноваційний потенціал», – вважають автори доповіді ВЕФ [143]. Державі необхідно стимулювати надходження інвестицій, коли іноземні суб'єкти будуть впевнені в надійності й прибутковості своїх капіталовкладень, а участь держави в розробки інноваційних та перспективних кластерів буде служити певним індикатором для приватних інвесторів здійснювати вкладення.

Крім очікуваного прогресу в ряді сегментів, аналітики форуму вважають, що драйвером української економіки може стати сільське господарство. Мається на увазі зростання виробництва хімікатів та добрив, збільшення доходів малих і середніх фермерських господарств. Покращення макроекономічної й політичної стабільності приверне в країну не тільки прямі іноземні інвестиції, а й інновації та ноу-хау. Це призведе до подальшого розвитку економіки України. При цьому держава буде контролювати цей процес, але не буде бар'єром для приватних вкладень, а стане певним регулятором модернізації з урахуванням державних, приватних та громадських інтересів [143].

2. Наступний сценарій характеризується збереженням поточної економічної ситуації. Світова економіка хоч і показує стійке посткризове зростання, але перевиробництво в сталеливарній промисловості і торгові конфлікти підривають стабільність української економіки. При цьому стабільно високий приріст світового населення поступово перетворює сільське господарство на стратегічний сектор економіки. Зростаюча роль сільського господарства приведе до того, що ця галузь стане головним одержувачем інвестицій центрального уряду. Але прискорений розвиток аграрного сектору відбудеться не в результаті серії продуманих реформ, а через необхідність якомога швидше «залатати бюджетні діри». У цілому ж соціально-економічна структура залишиться такою ж, якою й була всі 25 років української незалежності. У першу чергу це стосується високого рівня корупції [143].

3. Якщо ціна на енергоносії залишиться високою, а попит на стратегічне товари – низьким, якщо геополітична напруженість збережеться, а модернізація виробництв не відбудеться, Україну очікує третій, найменш сприятливий сценарій. ВЕФ прогнозує, що в таких умовах кредитний рейтинг України може бути знову знижений, проте влада не зверне на це уваги, бо буде зайнята боротьбою всередині владних структур. В умовах втрачених можливостей і постійно мінливої регуляторної політики слід

очікувати відтік капіталу і відтік висококваліфікованої робочої сили в більш стабільні країни, які навіть мають менший потенціал зростання. Несприятливий діловий клімат призведе до застою навіть в тих галузях, у яких позиції України є сильними. У першу чергу це сільське господарство і IT-індустрія. Розвал інфраструктури та складні митні правила зроблять розмір експортних доходів ще нижчим. Як результат, економіка країни не пройде диверсифікацію, а прагнення вибратися з боргової ями лише буде спонукати брати ще більше кредитів. На межі банкрутства опиняться й держкорпорації, особливо в енергетичному секторі. Старіння населення почне надавати все більшого навантаження на пенсійну систему зокрема і на економіку в цілому [143].

3.2 Напрямки підвищення міжнародної конкурентоспроможності України у контексті пріоритетів її інтеграційної політики

З метою усунення негативних чинників формування міжнародної конкурентоспроможності України й формування дієвого та ефективного механізму її підвищення важливо виявити зовнішні й внутрішні чинники та фактори, які визначають цей процес та мають найсуттєвіший вплив на обсяги зовнішньоекономічної діяльності України.

Дослідження факторів макросередовища зовнішньоекономічної діяльності України дозволяють провести своєрідний PESTEL-аналіз, в якому політико-правові, економічні, соціально-екологічні та технологічні фактори стають складовими комплексного інструменту оцінювання зовнішнього впливу на конкурентоспроможність економіки України (рис. 3.5).

Рис. 3.5. PESTEL-аналіз факторів зовнішнього впливу на конкурентоспроможність України*

*Складено автором

Отже, результати проведеного аналізу, насамперед засвідчили не тільки наявність проблемних аспектів, а й перспектив щодо розвитку конкурентоспроможності України.

1. Політичний. Поточна ситуація є напруженою. Через недавні події Уряд є нестійким. Урядовці не в змозі зрозуміти рівень нерегульованості всередині країни й серед населення. Порушення недоторканості державних кордонів та глибока політична криза у відносинах з Росією, яка є найближчим та одним з найважливіших торговельних партнерів України. Відсутність дієвих реформ майже за всіма напрямками.

2. Економічний. Економічне зростання було зупинено на невизначений термін, що також підтверджує вагомість російського ринку для економічного розвитку країни. Багато підприємств припинили торговельні відносини.

Рівень розвитку інфраструктури не відповідає сучасним світовим вимогам. Значна зовнішня заборгованість. Сировинний характер експорту, висока залежність від імпорту енергоносіїв та високоточного машинобудування. Поступова втрата переваг транзитного положення, що впливає на зниження обсягів експорту послуг, значну частку яких мають транспортні послуги.

3. Соціальний. Соціальний рівень в середині України відносно стабільний, але невисокий без дійсних тенденцій зростання. Значне розшарування суспільства з перевагою прошарку населення, що має середній дохід нижче за середній. Нестійкість дохід серед груп населення, яке належить до середнього класу.

4. Технологічний. Україна є країною, що розвивається. Рівень технологічного розвитку в межах країни можна класифікувати як середній, однак без вагомих та дієвих реформ за останні 25 років поступово знижується. Відсутність інвестування в технологічне переозброєння. Розвиток має лише ІТ-індустрія.

5. Правовий. Юридична справа в Україні досить стабільна, однак головною проблемою є відсутність багатьох законів, їх довга імплементація та неточне виконання. Значний рівень корупції.

6. Екологічний. Україна намагається бути екологічно чистою країною шляхом регулювання її відходів, запровадження стандартів, які відповідають сучасним стандартам екологічності. Є вагомий фактор радіоактивного забруднення певної площі внаслідок аварії на ЧАЕС, висока енергоємність економіки, відсутність екологічних технологій у найбільш агресивних до екології виробництвах. Основні виробництва стратегічних підприємств України були засновані ще за часів СРСР, таким чином не підпадають під європейські екологічні стандарти масового індустріального виробництва.

Оцінювання мікросередовища передумов зростання конкурентоспроможності України здійснено на основі SWOT-аналізу (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

SWOT-аналіз факторів внутрішнього впливу на конкурентоспроможність
України*

СИЛЬНІ СТОРОНИ	СЛАБКІ СТОРОНИ
Територіальне положення, природні та трудові ресурси	Економіка, корупція, система освіти, технології
МОЖЛИВОСТІ	ЗАГРОЗИ
Реформи, малий бізнес, зміна структури економіки, інфраструктура, послуги, споживчий ринок	Еміграція освіченої частки населення, мілітаризація суспільства, збільшення держборгу, технологічні та екологічні проблеми

*Складено автором

Результати проведеного аналізу внутрішніх чинників впливу на конкурентоспроможність України є такими:

1. Сильні сторони.

- унікальне географічне й геополітичне положення (географічний центр Європи), найбільша за площею країна Європи;
- Україна – одна з найбагатших країн світу з природних ресурсів (нафта, газ, кам'яне вугілля, залізні руди, марганець, нікель, уран, титан, сірка, ртутні руди і тощо), оцінка запасів у сучасних цінах оцінюється більш ніж 15 трлн. дол. [152];
- чисельність населення більше 40 млн. осіб, переважна більшість яких освічені та працездатні. Вищу освіту мають понад 50% населення [153];
- поява прогресивно, цивілізаційно налаштованої частини українського суспільства;
- потенціал економіки більш 500 млрд. дол. [153];
- значний економічний потенціал внутрішньоукраїнського споживчого ринку;
- високий потенціал переробної промисловості;
- членство в СОТ та інших міжнародних та регіональних організаціях, що дають можливість отримати доступ до ринків, технологій і стандартів

державного управління, які є найбільш розвиненими і перспективними на сьогодні.

2. Слабкі сторони.

- продовжує діяти сформована раніше антисоціальна олігархічна формація суспільних відносин, що руйнує економіку й штучно занижує соціальні стандарти;
- економіка України – одна з найслабших економік світу (ВВП у 2016 р. становило близько 93 млрд. дол.) [153];
- жителі України найбільш бідніші, найменш платоспроможні покупці серед жителів Європейських країн (наявний річний дохід середньостатистичного українця близько 34 тис. грн. в 2016 р.) [153];
- корупція блокує ефективне соціально-економічний розвиток;
- українська економіка є низькотехнологічною, сировинною, малорентабельною, монополізованою та неконкурентною, яка характеризується високим ступенем зношування основних фондів (амортизація) і вкрай низькою продуктивністю праці;
- Україна поступово перетворюється на сировинну державу, продаючи обмежені природні копалини;
- різко скоротилася частка малого та середнього бізнесу в структурі ВВП України;
- значне зменшення в українському суспільстві людей, що зараховують себе до середнього класу (10% менше від усього населення України), – що є в розвинених країнах найбільш платоспроможної частиною населення й гарантом демократичного розвитку;
- висока патерналістська залежність значної частини українського суспільства на свою можливість впливати на зміни в країні;
- відсутність в Україні сучасного Цивільного суспільства;
- відсутність в системі державного управління сучасної концепції й довгостроковій стратегічній програмі розвитку України, чітко, повно і

комплексно описують шлях досягнення генеральних економічних, соціальних і політичних цілей;

- високий рівень субординованого державного зовнішнього боргу України (понад 70% від розміру ВВП) при дуже слабкій економіці та відсутності ресурсів для обслуговування боргу [153];
- слабка роль України в геополітичних розкладах і висока залежність від зовнішніх політичних і економічних гравців, які можуть впливати на вибір Україною свого шляху розвитку;
- відстала система середньої та вищої освіти в країні, що не корелюється з сучасними вимогами економіки до спеціалізації та якості;
- розвал наукових шкіл в Україні, наукових досліджень і розробок;
- високий рівень прихованого безробіття;
- високий рівень тіньової економіки.

3. Можливості.

- еволюційна заміна олігархічної формації суспільних відносин на сучасну систему суспільних відносин реального народовладдя (демократія);
- формування Громадянського суспільства і його перетворення на повноправного суб'єкта державного управління;
- розробка Концепції та Стратегічної Програми довгострокового розвитку України, їх всенародне затвердження та імплементація в систему державного управління;
- щорічне, динамічне зростання економіки України відповідно до щорічних планів Програми Стратегічного розвитку, що забезпечує щорічне підвищення доходів українського населення і, відповідно, підвищення рівня і якості їх життя;
- перетворення економіки України на економіку «відкритого» типу, що дає можливість Україні інтегруватися у світову систему руху капіталу, технологій, трудових ресурсів. І дозволяє отримати вже сьогодні світовий досвід і технології;

- поява нових, високотехнологічних, високорентабельних бюджетоутворюючих галузей української економіки, що можуть стати провідними в її структурі, формувати значну частину її сукупного продукту, і забезпечувати стабільний приплив іноземної валюти: відновлювана енергетика; оборонно-промисловий комплекс; міжнародна і внутрішня транспортна інфраструктура; інформаційно-комунікаційна галузь; туристична галузь;
- інтенсивний розвиток внутрішньоукраїнського споживчого ринку, здатного (за аналогією з Китаєм, Японією і деякими країнами Латинської Америки) на десятиліття стати основним драйвером економічного зростання;
- розвиток споживчого ринку в Україні і створення необхідного комплексу умов, що дозволять забезпечити зростаючий потік іноземних інвестицій в економіку України, що знижує залежність від зовнішніх позикових ресурсів і підвищує потенціал української економіки;
- розвиток малого й середнього бізнесу, здатного збільшити свою частку до 50% в структурі українського ВВП;
- розвиток середнього класу як локомотива економічного розвитку й майбутнього гаранта соціальної стабільності і справедливості в державі.

4. Загрози.

- зміцнення олігархічної системи суспільних відносин в Україні та олігархічно-чиновницької моделі управління;
- наростання соціальних конфліктів в країні, ініційованих частиною суспільства, незадоволених своїм соціальним становищем, рівнем життя, і відсутністю перспектив у соціально-економічному розвитку;
- тривале падіння економіки України, що загрожує довести країну до зовнішнього й внутрішнього дефолту;
- продовження падіння рівня життя переважної більшості українського населення, що ще більше посилить кризу української економіки;

- високий рівень мілітаризації частини населення України, що може привести до непередбачуваних наслідків;
- ймовірність збільшення еміграції з країни молоді та кваліфікованих працівників;
- постійне зростання зовнішнього держборгу;
- глибока самоамортизованість основних фондів держави, їх технічний стан, який може спровокувати техногенну катастрофу;
- екологічні проблеми в Україні, що загрожують перерости в екологічну катастрофу.

Проведений аналіз конкурентоспроможності України на сучасному етапі (розділ 2) та факторів зовнішнього та внутрішнього впливу на конкурентоспроможність України дозволили виокремити переваги економіки, які слід вважати внутрішніми чинниками позитивного впливу на нарощення конкурентоспроможності:

- організаційно-правові засади функціонування: діюча законодавча база; реформування та відповідальні інститути влади;
- організаційно-економічні засади розвитку: багатогалузевий характер економіки; традиційні внутрішньогосподарські зв'язки; власна сировинна і товарна база; великий споживчий ринок; конкурентні позиції на певні види товарів;
- власна інфраструктура функціонування: сформована матеріально-технічна база; диференційованість підприємств та ієрархічність системи в цілому;
- власна багаторівнева система підготовки кадрів: кваліфікований кадровий персонал та науковий потенціал.

Отже, на основі проведеного комплексного аналізу міжнародної конкурентоспроможності економіки України та її зовнішньої торгівлі необхідним є визначення напрямів підвищення міжнародної конкурентоспроможності України у контексті пріоритетів її інтеграційної

політики, що спрямовані на нейтралізацію її основних обмежувальних чинників, зокрема рівень експортної пропозиції товарів та послуг; якість підприємницького середовища, умов виходу на ринок і розвиваючого впливу торгівлі, який є важливим для стабільності економіки.

Найбільш вагомим, на думку автора, стратегічним напрямом є розвиток наукомісткої інноваційної продукції та зростання її частки в загальному експорті України.

Для реалізації цього напрямку визначимо основні орієнтири:

1. Створення сприятливих умов, що стимулюють торгівлю та інновації для диверсифікації експорту. Існуючі наразі умови здійснення підприємництва недостатньо стимулюють підприємства до інноваційної діяльності та диверсифікації економіки. Унаслідок цього не використовуються повною мірою талановиті кадри та потенційні можливості економіки, а експортний кошик складається з незначної кількості товарів відносно низької доданої вартості.

Для досягнення орієнтиру вагомими завданнями є:

- зміцнення комплексної інституційної основи для стимулювання інновацій. Це стосується стимулювання пропозиції інновацій. Навчальні заклади, науково-дослідні центри та інші інституції з підтримки торгівлі повинні відігравати важливу роль у забезпеченні технічних та інтелектуальних ресурсів, необхідних для інновацій;
- посилення інноваційного потенціалу підприємств. Це стосується попиту на інновації. Важливим є забезпечення можливості трансформації інновацій в нові (або якісніші) товари/послуги, цільові ринки;
- поліпшення політико-економічних умов для здійснення торгівлі, а саме вирішення ключових питань торговельної політики та спрощення процедур торгівлі, сприяння електронній комерції, зміцнення потенціалу торговельних переговорів, підвищення прозорості та спрощенню митних процедур.

2. Розвиток послуг з підтримки бізнесу та торгівлі, здатних підвищити конкурентоспроможність підприємств. На сьогодні підприємства наражаються на серйозні перешкоди в бізнес-середовищі, у якому їм доводиться працювати.

Для досягнення цього орієнтиру важливими завданнями є:

- вдосконалення координації діяльності інституцій з підтримки торгівлі, залучених до реалізації торговельної політики та розвитку експорту;
- зміцнення мережі послуг з підтримки бізнесу та торгівлі, що надаються експортерам.

З огляду на обмеженість ресурсів для розвитку експорту України при визначенні пріоритетних секторів необхідно передбачити відповідний і реалістичний розподіл ресурсів для розвитку експорту. Для максимальної ефективності у забезпеченні міжнародної конкурентоспроможності України визначимо сектори, які, з одного боку сприяють інноваціям, модернізації й створенню високої доданої вартості (хімічна промисловість, освітні послуги, тверде паливо, фармацевтична промисловість, вироби з титану, авіаційно-космічна промисловість, харчова промисловість, машинобудування, інформаційні та комунікаційні технології), а з другого – користуються високим попитом на світових ринках (хімічна промисловість, тверде паливо, фармацевтична промисловість, авіаційно-космічна промисловість, харчова промисловість, легка промисловість, машинобудування, транспортні та логістичні послуги, інформаційні та комунікаційні технології).

На нашу думку, пріоритетними галузями розвитку та формування міжнародної конкурентоспроможності України є:

1. Інформаційні та комунікаційні технології (ІКТ).
2. Технічне обслуговування, ремонт, виробництво запасних частин та комплектуючих виробів для аерокосмічної та авіаційної промисловості.
3. Машинобудування, зокрема виробництво турбогвинтових та газотурбінних двигунів, насосів, ізольованих проводів та кабелів,

транспортних засобів, залізничних і трамвайних локомотивів, частин та комплектуючих до них.

4. Харчова промисловість, що охоплює харчові інгредієнти, готові харчові продукти та органічну продукцію. Сектор володіє величезною ресурсною базою, людським капіталом, має налагоджене виробництво і досвід роботи.

Запропоновані галузі можуть бути класифіковані за двома типами, залежно від рівня розвитку на певний момент та зрілості, а також типу підтримки, необхідної галузі:

- галузі, які на сьогоднішній день перебувають у стані занепаду, чий темпи розвитку уповільнилися та потребують залучення значних обсягів інвестицій та інновацій. До них належать авіаційна промисловість і важке машинобудування;
- галузі, які на сьогодні перебувають на стадії істотного зростання. До них належать ІКТ і харчова промисловість. Загалом ці галузі можуть широко використовувати існуючі можливості на міжнародних ринках та інтегруватись у вищі ланки глобальних ланцюгів доданої вартості.

Отже, нами було виокремлено два основних напрями розвитку міжнародної конкурентоспроможності економіки України: створення сприятливих умов, що стимулюють торгівлю та інновації для диверсифікації експорту; розвиток послуг із підтримки бізнесу та торгівлі, здатних підвищити конкурентоспроможність підприємств. Визначено перспективні галузі економіки з високим потенціалом розвитку та здатністю опосередковано забезпечити позитивний вплив на інші сектори економіки: інформаційні та комунікаційні технології (ІКТ); технічне обслуговування, ремонт, виробництво запасних частин та комплектуючих виробів для аерокосмічної та авіаційної промисловості; машинобудування; харчова промисловість, що охоплює харчові інгредієнти, готові харчові продукти та органічну продукцію.

3.3 Організаційно-економічний механізм забезпечення міжнародної конкурентоспроможності економіки України шляхом оптимізації структури її зовнішньої торгівлі

Отже, проведене дослідження довело, що в умовах кризових явищ, які спостерігаються в економіці України протягом останніх років, ефективність функціонування країни та її конкурентоспроможності значно знизилася. У зв'язку з цим актуальним аспектом стає забезпечення розвитку країни, підвищення якого сприятиме підвищенню конкурентоспроможності та ефективності її функціонування в ринковому оточенні. Цього можна досягнути за допомогою формування науково-обґрунтованого економічного механізму, який визначає сукупність дій, спрямованих на поліпшення конкурентоспроможності України.

Таким чином, під організаційно-економічним механізмом розуміємо цілісну систему економічних методів, способів і важелів, які реалізують вплив системи на конкурентоспроможність України з метою переходу останньої у новий, більш якісний стан, внаслідок чого підвищується ефективність функціонування країни в цілому.

На рис. 3.6 наведено авторське бачення основних засобів і важелів підвищення міжнародної конкурентоспроможності України у вигляді організаційно-економічного механізму забезпечення міжнародної конкурентоспроможності економіки України.

Механізм передбачає удосконалення трьох основних факторів впливу (пп. 2.3): інфраструктура, зовнішня торгівля, технології та інновації.

Відповідальними інституціями, що мають координувати дії, які спрямовані на підвищення конкурентоспроможності економіки України, є Кабінет Міністрів України, Міністерство інфраструктури України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Міністерство освіти і науки України.

Рис. 3.6. Механізм підвищення міжнародної конкурентоспроможності України*

*Складено автором

Міністерство інфраструктури України, зокрема, сприяє формуванню та реалізації державної політики у сферах усіх видів транспорту України.

Основними завданнями Міністерства є:

- формування та забезпечення реалізації державної політики у сферах транспорту, використання повітряного простору України, дорожнього господарства, надання послуг поштового зв'язку;
- формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері безпеки руху, навігаційно-гідрографічного забезпечення судноплавства, торговельного мореплавства;
- участь у межах своїх повноважень у формуванні та забезпеченні реалізації державної тарифної політики та політики державних закупівель у сфері надання послуг поштового зв'язку.
- переведення транспортної галузі, інфраструктури на європейський рівень;
- зменшення ролі держави в роботі державних монополій;
- децентралізація функцій Міністерства;
- акціонування бюджетоутворюючих компаній.

Міністерство економічного розвитку і торгівлі України спрямовує свою діяльність перш за все на такі аспекти, як:

- стратегічне планування та реформування економіки;
- економічна ситуація та макроекономічне прогнозування;
- державна політика в секторах економіки;
- державно-приватне партнерство;
- економіка оборони й безпеки;
- розвиток торгівлі та торговельний захист;
- державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції;
- інвестиційно-інноваційна політика;
- розвиток регіонів;
- зовнішньоекономічна діяльність та розвиток експорту;

- співробітництво зі Світовою Організацією Торгівлі, між Україною та Європейським Союзом, з міжнародними фінансовими організаціями та залучення міжнародної технічної допомоги;
- регуляторна політика та розвиток підприємництва, регулювання товарного біржового ринку, технічне регулювання;
- виставково-ярмаркова діяльність;
- публічні закупівлі;
- реєстр адміністративних послуг;
- туризм.

Міністерство освіти і науки України забезпечує формування та реалізацію державної політики у сферах освіти і науки, наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, інформатизації, формування і використання національних електронних інформаційних ресурсів, створення умов для розвитку інформаційного суспільства.

Кабінет Міністрів України як вищий орган виконавчої влади виконує різні функції, однак найвагомішою для функціонування запропонованого організаційно-економічного механізму є економічна функція, що полягає в забезпеченні проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики, розробці і здійсненні загальнодержавних програм економічного розвитку України. Реалізуючи економічну функцію, Кабінет Міністрів України перш за все: 1) організовує підготовку прогнозів та програм економічного й соціального розвитку України; 2) забезпечує та контролює виконання Державної програми економічного і соціального розвитку України та програм розвитку окремих галузей економіки; 3) забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності; здійснює управління об'єктами державної власності; 4) сприяє розвитку підприємництва тощо.

Безумовно, Україна потребує реформування за всіма аспектами функціонування, однак, на нашу думку, для забезпечення міжнародної конкурентоспроможності економіки України та нівелювання виявлених нами негативних чинників впливу найбільш вагомими є реформа децентралізації,

оновлення влади, розвиток підприємства, податкова, енергонезалежності, сільського господарства, фінансового сектору, закупівель, освіти.

Кінцевою метою реформи децентралізації має бути створення й підтримка повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад.

Основною метою антикорупційної реформи є суттєве зменшення корупції в Україні, зменшення втрат державного бюджету та бізнесу через корупційну діяльність, а також підвищення позицій України в міжнародних рейтингах, що оцінюють рівень корупції. Це може бути досягнуто завдяки належній реалізації антикорупційної стратегії та успішному провадженню нових антикорупційних механізмів. Серед них – декларування майнового стану публічних службовців, запобігання та врегулювання конфліктів інтересів, перевірка доброчесності службовців та моніторинг їхнього способу життя. Подоланням політичної корупції вимагає докорінної реформи системи політичного фінансування. Важливим є використання новітніх технологій, зокрема для забезпечення державою доступу до інформації у формі «відкритих даних».

Головним результатом реформи дерегуляції має бути створення комфортного бізнес-клімату через усунення надмірного регуляторного тиску держави на бізнес та ліквідацію надмірного контролю підприємницької діяльності шляхом спрощення процедур, зменшення частоти перевірок та зменшення кількості контролюючих органів, скасування зайвих дозволів та ліцензій, побудова ефективної та зручної в адмініструванні регуляції в тих сферах, де вона необхідна. Головними завданнями реформи є:

- зменшення регуляторного тиску на малий і середній бізнес і, відповідно, створення умов для роботи та зменшення вартості адміністрування бізнесу;

- створення сприятливого середовища для внутрішніх та іноземних інвестицій;
- створення здорової конкуренції на ринку, через знищення штучних бар'єрів;
- гармонізація, узгодження системи державного регулювання та контролю із європейськими стандартами для повної інтеграції України у Зону вільної торгівлі з ЄС та виконання обов'язків згідно з Угодою про асоціацію.

Серед основних принципів податкової реформи мають бути:

- системність – податкові реформи мають бути комплексними та охоплювати фундаментальні зміни в правилах та структурі оподаткування з тим, аби знайти правильний баланс між інтересами держави та бізнесу;
- нейтральність – реформа податкового законодавства має забезпечити нейтральність для всіх галузей та уникати спеціальних податкових привілеїв або пільг, а також спеціальних вузькогалузевих податкових режимів, які ставлять у нерівні умови інші галузі;
- простота – система оподаткування має охоплювати лише мінімально необхідні податки, ставки, режими та якомога меншу кількість винятків та спеціальних режимів;
- платоспроможність – оподаткування має виходити з об'єктивної спроможності платників платити податки;
- інвестиційна привабливість – реформа податкового законодавства має запровадити такі ставки оподаткування, які б забезпечили сприятливі умови для ведення бізнесу в умовах світової економіки, залучення іноземних інвестицій, приріст капіталу для інвестування та створення нових робочих місць в Україні;

- відповідальність – платник податку відповідальний за сплату податків, що дає можливість державі виконувати свої функції належним чином; держава відповідальна перед платниками податків за свої дії;
- ефективність – податкова система має стимулювати діяльність, інвестиції, роботу, створення робочих місць, конкурентоспроможність та економічне зростання, але не за рахунок окремих пільг та викривлень, а за рахунок створення системних умов для всього середовища.

Реформа енергонезалежності перш за все спрямована на:

- реорганізацію ринків енергії та імплементацію європейського законодавства у сфері енергетики відповідно до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства;
- поетапну ліквідацію перехресного субсидювання та вирівнювання цін на природний газ та електричну енергію;
- забезпечення прозорості енергоринків та підвищення їх ефективності;
- приведення податкового навантаження на нафтогазовидобувну галузь у відповідність до рівня, що відповідає кращій світовій практиці;
- удосконалення законодавства та регуляторного середовища для залучення приватних інвестицій в енергетичну галузь;
- диверсифікацію джерел постачання імпортованих первинних джерел енергії та палива для атомних електростанцій;
- стимулювання енергоефективності, скорочення енергоемності ВВП;
- законодавче запровадження захищених ринкових механізмів інвестування в енергомодернізацію.

Реформа у сільському господарстві України має на меті:

- забезпечення продовольчої безпеки країни та конкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому ринку;
- утвердження лідерства на світовому ринку продовольства та сільськогосподарської продукції;
- забезпечення прозорості та прогнозованості аграрної політики.

Реформування фінансового сектору може забезпечити умови ефективного функціонування та розвитку фінансового сектору на основі розбудови повноцінного ринкового конкурентного середовища згідно із стандартами Європейського Союзу. Це дасть можливість у подальшому за рахунок залучення інвестиційних ресурсів забезпечити сталий розвиток економіки та, зберігаючи внутрішню цілісність фінансового ринку України, інтегруватися до європейського фінансового простору.

До основних напрямів реформи державних закупівель можна віднести:

- електронізацію закупівель (прозорість, вища якість даних, географічна рівність);
- спрощення участі для бізнесу (зменшення кількості довідок, посткваліфікація, інтеграція з реєстрами);
- зовнішній моніторинг (створення і розвиток ВІ, популяризація інструментів бізнес-аналітики серед НДО);
- інституційну реформу (розвиток оскарження, зменшення впливу контролюючих органів);
- професійну освіту (запровадження та розвиток професії закупівельника у вищій освіті).

Що стосується реформування освіти, основною метою має бути перетворення освіти на інноваційне середовище, в якому учні й студенти отримують навички і вміння самостійно здобувати та застосовувати знання в практичній діяльності. Освіта має продукувати індивідів, здатних забезпечити прискорене економічне зростання й культурний розвиток країни,

суспільно активних громадян, конкурентоспроможних на європейському і світових ринках праці.

Основними складовими запропонованого механізму є інституційна, інвестиційна та економічна складові.

Інституційна складова є сукупністю інституційних важелів, стимулів і заходів, спрямованих на забезпечення ефективного розвитку конкурентоспроможності, які ґрунтуються на поєднанні чинників мікро- та макроекономічного середовища з урахуванням елементів як державного, так і ринкового регулювання.

Функціонування інституційної складової приводить до інституціоналізації середовища через інституційні зміни. Так, інституційна зміна є реакцією умов забезпечення функціонування суб'єктів господарювання на процес вдосконалення чи появу нових правил, норм взаємодії агентів ринку між собою. Інституційна складова включає такі фази:

1. Формування окремих інституцій.
2. Побудова інституційної матриці (структура базових інституцій у взаємозв'язках і взаємодії).
3. Формування інституційного середовища.
4. Інституційне забезпечення факторів конкурентоспроможності країни.
5. Підготовка інституцій чи інституційного середовища в цілому до трансформації – інституційна динаміка.

Інвестиційна складова є взаємодіючою сукупністю методів і форм, джерел інвестицій, інструментів і важелів впливу на відтворювальний процес конкурентоспроможності України на макро- і мікрорівнях в інтересах розширення та підвищення.

На інвестиційну складову запропонованого механізму впливають такі фактори макросередовища: природні; демографічні; науково-технічні; економічні; політичні; міжнародні.

Мета функціонування економічної складової – створити умови для досягнення цілей підвищення конкурентоспроможності України

економічними методами, які, у свою чергу, складаються із відповідних важелів впливу. Таким чином, економічна складова має специфічні економічні методи впливу через врахування економічних інтересів людей. Ефективність функціонування організаційно-економічного механізму забезпечення міжнародної конкурентоспроможності економіки України зумовлюється впливом всіх складових.

Отже, упровадження механізму підвищення міжнародної конкурентоспроможності України в європейському конкурентному просторі дозволить, у першу чергу, завдяки виокремленим автором факторам впливу краще підготувати економіку України до актуальних трендів розвитку європейських країн на сучасному етапі розвитку – «цифрової економіки» та «зеленої економіки». Фактор «технологій та інновацій» та його модернізація завдяки покращенню фактору «інфраструктури» буде сприяти масовому впровадженню механізмів орієнтації на цифрову індустрію, формувати єдину сферу електронної комерції, сприяти поступовому переходу до шостого технологічного устрою.

Поступова реалізація в умовах України концепції «зеленої економіки» сприятиме появі нових джерел економічного зростання, сумісних з екосистемами, що мають здатність до відновлювання через створення необхідних умов для інновацій, інвестицій і конкуренції.

Центральним аспектом усіх цих завдань є нагальна необхідність формування інституційного середовища. Система удосконалення інститутів в поєднанні із зовнішніми економічними силами є основою для підвищення конкурентоспроможності економіки України.

Висновки до третього розділу

1. Виявлено основні чинники впливу на міжнародну конкурентоспроможність України: завершення сировинних супердоходів; розвиток споживчих ринків; нові торговельні зв'язки; зміцнення економічних

переваг; необхідність створення сильних інституцій; конкуренція за інновації; нереалізований потенціал; створення стимулів для підвищення ефективності; удосконалення інститутів. Аналіз дав змогу зробити наступні спостереження:

- незважаючи на кризові умови, високий рівень освіти і підготовки разом із ємністю ринку залишають за Україною можливість подальшого розвитку;
- головною проблемою країни залишається слабе інституційне середовище та відсутність макроекономічної стабільності;
- країна практично не змінює рівень своєї інфраструктури, не розширює та не залучає нові інновації.

2. Проаналізовано три можливі сценарії розвитку конкурентоспроможності України: позитивний; зважений; катастрофічний – та доведено, що довгострокові завдання України залишаються незмінними незалежно від ситуації та можливих сценаріїв її втілення, а саме: зміцнення своїх внутрішніх інститутів і поліпшення інвестиційного клімату; вирішення проблем, пов'язаних з енергетичною залежністю й сировинними ринками; налагодження надійних та довгострокових торгових відносин.

3. Результати проведеного PESTEL-аналізу чинників макросередовища конкурентоспроможності України довели наявність проблемних аспектів її розвитку за кожним із факторів: політичний (нестабільність та напруженість); економічний (незбалансованість та асиметричність); соціальний (умовно стабільний, нижче за середній); технологічний (невикористані можливості, є потенціал росту); правовий (відсутність реформ, невиконання існуючих); екологічний (актуальні проблеми не вирішуються).

4. Оцінювання мікросередовища передумов зростання конкурентоспроможності України на основі SWOT - аналізу дозволило зробити такі висновки: сильні сторони – територіальне положення, природні та трудові ресурси; слабкі сторони – економіка, корупція, система освіти,

технології; можливості – реформи, малий бізнес, зміна структури економіки, інфраструктура, послуги, споживчий ринок; загрози – еміграція освіченої частки населення, мілітаризація суспільства, збільшення держборгу, технологічні та екологічні проблеми.

5. Визначено два основних напрями розвитку міжнародної конкурентоспроможності економіки України: створення сприятливих умов, що стимулюють торгівлю та інновації для диверсифікації експорту; розвиток послуг із підтримки бізнесу та торгівлі, здатних підвищити конкурентоспроможність підприємств. Визначено перспективні галузі економіки з високим потенціалом розвитку та здатністю опосередковано забезпечити позитивний вплив на інші сектори економіки: інформаційні та комунікаційні технології (ІКТ); технічне обслуговування, ремонт, виробництво запасних частин та комплектуючих виробів для аерокосмічної та авіаційної промисловості; машинобудування; харчова промисловість, що охоплює харчові інгредієнти, готові харчові продукти та органічну продукцію.

6. Основою запропонованого організаційно-економічного механізму забезпечення міжнародної конкурентоспроможності економіки України є удосконалення трьох основних факторів впливу: інфраструктура, зовнішня торгівля, технології та інновації; при підтримці основних інституцій: Кабінет Міністрів України, Міністерство інфраструктури України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Міністерство освіти і науки України; впровадження необхідних реформ: реформа децентралізації, оновлення влади, розвиток підприємства, податкова, енергонезалежності, сільського господарства, фінансового сектору, закупівель, освіти; використання основних складових механізму: інституційної, інвестиційної та економічної.

Основні результати розділу висвітлено у наукових працях автора: [154], [155],[156],[157],[158],[159],[160].

ВИСНОВКИ

1. Теоретичне узагальнення вітчизняних та зарубіжних наукових джерел щодо дослідження проблематики міжнародної конкурентоспроможності економіки країни спирається на синтезовану систему знань у контексті наукових парадигм різноманітних шкіл економічної теорії як протекціоністської, так і ліберальної спрямованості, у яких звернено увагу на розвиток національної економічної системи в рамках світової економіки, проблемі стимулювання виробництва, збільшення обсягів зовнішньої торгівлі та залучення інвестицій. Під час дослідження узагальнено концептуальні положення розвитку економіки у світовій господарській системі з урахуванням її міжнародної конкурентоспроможності через виділення таких складових: переваги спеціалізації країн в умовах міжнародного розподілу праці та факторів виробництва, здатність до інноватизації виробництва, інфраструктурна модернізація, фінансово-інвестиційна стабільність.

2. Під час дослідження визначено, що на рівень розвитку міжнародної конкурентоспроможності економіки країни велике значення мають особливості протікання економічних процесів в певному конкурентному середовищі. На прикладі європейського конкурентного простору наведено основи його формування та функціонування, узагальнено стратегічні моделі економічного розвитку країн Європи, центральне місце в яких займає проблема підтримки стабільного стану міжнародної конкурентоспроможності.

3. У роботі запропоновано методичний інструментарій дослідження системи міжнародної конкурентоспроможності економіки країни в зовнішньому конкурентному середовищі, який передбачає послідовність проведення наступних дій: аналіз компонентів інтегральних показників загальної конкурентоспроможності економіки з ціллю виявлення переваг та проблемних факторів; аналіз стану системи зовнішньої торгівлі через розрахунок індексу конкурентності окремих груп товарів та послуг, коефіцієнта участі країни в міжнародному конкурентному просторі та

проведення кількісної оцінки компаративних переваг зовнішньої торгівлі; аналіз факторів конкурентоспроможності економіки та пошук місця в конкурентному просторі; групування отриманих результатів з виявом опорних точок зростання рівня міжнародної конкурентоспроможності; визначення напрямів інтенсифікації дій щодо поліпшення рівня конкурентоспроможності за запропонованими параметрами; побудова організаційно-економічного механізму, який передбачає послідовність дій інституційно-організаційної спрямованості на вдосконалення рівня міжнародної конкурентоспроможності економіки країни.

4. На основі дослідження міжнародної конкурентоспроможності України у глобальному конкурентному середовищі зроблено висновок, що сильними сторонами конкурентоспроможності України на сьогодні залишаються: високий загальноосвітній рівень населення; гнучкий та ефективний ринок праці; великий обсяг внутрішнього ринку та зовнішньої торгівлі; висока здатність до інновацій; якість науково-дослідних установ; наявність вчених та інженерів. Основними проблемами міжнародної конкурентоспроможності є проблеми, що пов'язані з доступом до фінансування, високим податковим навантаженням, корупцією, неефективністю державного управління та податкового регулювання, а саме: політична нестабільність; корупція; ускладнений доступ до фінансування; податкове регулювання; нестабільність уряду; неефективність державного управління; інфляція; податкові ставки; законодавчі обмеження ринку праці; валютне регулювання; низький рівень охорони здоров'я; злочинність; недоліки інфраструктури; недоліки загальної та професійної освіти; недостатній рівень трудової етики на ринку праці.

5. Для аналізу динаміки змін зовнішньої торгівлі України в системі конкурентних переваг та умовах асоціації з ЄС запропоновано використання індексу конкурентності, що дозволив оцінити здатність економіки країни до пристосовування до мінливого конкурентного середовища та показника компаративних переваг, який дозволив оцінити особливості динаміки зовнішньої торгівлі України в контексті поступової зміни вектора на

євроінтеграцію та виходу на товарні ринки ЄС. Доведено, що загальна конкурентність експорту товарів України має повільну тенденцію до зростання, а відносні переваги експорту мають групи товарів сировинного характеру, що підтверджує відсутність довгострокових перспектив розвитку, оскільки на світових ринках сировини часто змінюється кон'юнктура та присутня значна конкуренція. Загальна конкурентність експорту послуг України має повільну тенденцію до зниження та поступову втрату конкурентних позицій на ринку міжнародних перевезень. Результати розрахунку показника компаративної переваги для України за основними групами товарів та послуг у 2010-2017 рр. також підтвердили сировинний характер експорту України: 1) серед груп товарів найбільш компаративними є продукти рослинного походження, жири та олії тваринного або рослинного походження, деревина й вироби з деревини, недорогочінні метали та вироби з них; 2) серед груп послуг найбільш компаративними є транспортні послуги; послуги з переробки матеріальних ресурсів; послуги з ремонту, які переважно забезпечують товарообіг між країнами та не виробляють принципово нового виду послуг.

6. За допомогою кластерного та факторного аналізу визначено, що для підвищення конкурентності зовнішньої торгівлі України на світових ринках та зацікавленості зарубіжних партнерів у співробітництві необхідні: якісне покращення роботи державних установ та підвищення якості інфраструктури; підтримка якості освіти в країні, підвищення ефективності функціонування товарних ринків, ринку праці, фінансового ринку; максимального розширення інноваційної складової; проведення реформ щодо спрощення процедур, пов'язаних з доступом на зовнішні та внутрішні ринки; розбудова якісної інфраструктури та поширення інформаційно-комунікаційних технологій.

7. У дослідженні виявлено основні чинники впливу на міжнародну конкурентоспроможність України: завершення сировинних супердоходів; розвиток споживчих ринків; нові торгівельні зв'язки; зміцнення економічних

переваг; необхідність створення сильних інституцій; конкуренція за інновації; нереалізований потенціал; створення стимулів для підвищення ефективності; удосконалення інститутів – та зроблено висновок, що, незважаючи на кризові умови, слабе інституційне середовище, відсутність макроекономічної стабільності, високий рівень освіти і підготовки трудових кадрів та високу ємність внутрішнього ринку України є важливими чинниками її подальшого економічного розвитку та підвищення конкурентоспроможності.

8. На основні аналізу чинників макросередовища та мікросередовища міжнародної конкурентоспроможності України визначено два основних напрями розвитку міжнародної конкурентоспроможності економіки України: створення сприятливих умов, що стимулюють торгівлю та інновації для диверсифікації експорту; розвиток послуг з підтримки бізнесу та торгівлі, здатних підвищити конкурентоспроможність підприємств. Визначено перспективні галузі економіки з високим потенціалом розвитку та здатністю опосередковано забезпечити позитивний вплив на інші сектори економіки: інформаційні та комунікаційні технології (ІКТ); технічне обслуговування, ремонт, виробництво запасних частин та комплектуючих виробів для аерокосмічної та авіаційної промисловості; машинобудування; харчова промисловість.

9. За результатами дослідження запропоновано розроблений автором механізм підвищення міжнародної конкурентоспроможності України, що передбачає використання чинників позитивного впливу для нарощення конкурентоспроможності: організаційно-правові засади функціонування: діюча законодавча база; реформування та відповідальні інститути влади; організаційно-економічні засади розвитку: багатогалузевий характер економіки; традиційні внутрішньогосподарські зв'язки; власна сировинна й товарна база; великий споживчий ринок; конкурентні позиції на певні види товарів; власна інфраструктура функціонування: сформована матеріально-технічна база; диференційованість підприємств та ієрархічність системи в

цілому; власна багаторівнева система підготовки кадрів: кваліфікований кадровий персонал та науковий потенціал, реалізація якого дозволить забезпечити Україні підвищення міжнародної конкурентоспроможності та сталий економічний розвиток в контексті її інтеграційних спрямувань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Наумов С. В. Управление международной конкурентоспособностью в системе первоочередных практических задач модернизации экономики : монография. Москва : 2013. 128 с.
2. Маграт Р. Г. Конец конкурентного преимущества : книга. Москва : Бинوم. Лаборатория знаний, 2014. 248 с.
3. Thompson E. National competitiveness: A question of cost conditions or institutional circumstances // *British Journal of Management*. 2004. № 15(3). P. 197-218.
4. Портер М. Конкурентное преимущество: Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость : книга. Москва : Альпина Паблишер, 2008. 720 с.
5. Коваленко А. Теоретические и методологические аспекты использования концепции «конкурентоспособности» в научных исследованиях // *Сборник современная конкуренция*. 2009. № 6. С.31-34.
6. Фатхутдинов Р. Концепция новой теории управления конкурентоспособностью и конкуренцией // *Сборник современная конкуренция*. 2011. №5. С.83-89.
7. Портер М. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов : книга. Москва : Альпина Паблишер, 2011. 454 с.
8. Krugman P. Competitiveness: a dangerous obsession // *Competitiveness. An International Economics Reader*. 1994. №1. P. 1—17.
9. Шумпетер Й. А. Капитализм, Социализм и Демократия : книга. Москва : Экономика, 1995. 540 с.
10. Уинтер С. Дж., Нельсон Р. Р. Эволюционная теория экономических изменений: книга ; пер. с англ. М. Я. Каждан. Москва : Дело, 2002. 309 с.
11. Філіпенко А. С. Міжнародні економічні відносини: історія : навч. посібн. Київ : Либідь, 2006. 309 с.

12. Уильямсон О. Экономические институты капитализма. Фирмы, рынки, отношенческая контрактация : книга. Санкт-Петербург : SEV Press, 1996. 702 с.
13. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики : книга. Москва : Фонд экономической книги, 1997. – 180 с.
14. Фатхутдинов Р. А. Сущность конкурентоспособности // Сборник современная конкуренция. 2009. №3. С.99-129.
15. Пребиш Р. Периферийный капитализм: есть ли ему альтернатива : книга. Москва : ИЛА РАН, 1992. 337 с.
16. Singer H. W. Growth, Development and Trade. London : Edward Elgar Pub, 1993. 274 p.
17. Furtado C. Global capitalism. Mexico : Fondo de Cultura Economica, 1999. 418 p.
18. Лист Ф. Национальная система политической экономии : книга. Санкт-Петербург : Издание А. Э. Мартенс, 1891. 452 с.
19. Wallerstein Immanuel World-Systems Analysis: An Introduction. Durham : Duke University Press, 2004. 128 p.
20. Евстигнеев Р. Н., Евстигнеева Л. П. Догоняющее развитие: современная трактовка : монография. Москва : Институт экономики РАН, 2012. 45 с.
21. Giffen R. Economic Inquiries and Studies. London : George Bell and Sons, 1904. 319 p.
22. Хекшер Э. Ф. Влияние внешней торговли на распределение дохода; пер. с англ. и ред. А. П. Киреева // Вехи экономической мысли. Международная экономика. 2006. Т.6. С.154-173.
23. Леонтьев В. В. Внутреннее производство и внешняя торговля: новое исследование позиций американского капитала; ред. А. П. Киреева // Вехи экономической мысли. Международная экономика. 2006. Т.6. С. 220-230.

24. Киреев А. П. Международная экономика. Международная микроэкономика: движение товаров и факторов производства : учеб. пособ. Москва : Международные отношения, 1997. 173 с.
25. Портер М. Международная конкуренция: Конкурентные преимущества стран : книга. Москва : Альпина Паблишер, 2016. 947 с.
26. Линдерт П. Экономика мирохозяйственных связей : книга. Москва : Прогресс, 2005. 520 с.
27. Кругман П., Обстфельд М. Международная экономика: теория и политика : книга. Санкт-Петербург : Питер, 2004. 832 с.
28. Стиглиц Дж. Цена неравенства. Чем расслоение общества грозит нашему будущему : книга. Москва : Эксмо, 2015. 512 с.
29. Амосов А.И. О формировании теории эволюционной экономики // Эволюционная экономика: проблемы и противоречия теории и практики. 2000. № 1. С. 8-17.
30. Джереффи Г. Международное хозяйство и экономическое развитие // Экономическая социология. 2004. № 5. С.15-18.
31. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура : книга. Москва : ГУ ВШЭ, 2015. 608 с.
32. Krugman P., Wells R. Economics. New York : Worth Publishers, 2005. 1200 p.
33. Кобиляцький Л. С. Управління конкурентоспроможністю : монографія. Київ : Зовнішня торгівля, 2003. 304 с.
34. Науменко І. В. Оцінка рівня конкурентоспроможності в аграрному виробництві: практичні аспекти // Вісник Житомирського державного технологічного університету. 2017. №1. С. 140-143.
35. Хамел Г. Конкурируя за будущее. Создание рынков завтрашнего дня : книга. Москва : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2002. 288 с.
36. Павленко І. М. Конкурентоспроможність економічних систем: сутність і специфіка // Актуальні проблеми економіки. 2012. №6. С.159–165.

37. Жаліло Я. О. Особливості реалізації економічної політики держави в умовах сучасних тенденцій суспільного розвитку // Економічна теорія, 2016. № 1. С.39-52.
38. Кудров В. За высокую конкурентоспособность // Мировая экономика и международные отношения. 2002. № 2. С.114-118.
39. Кузьмин Д. Национальная конкурентоспособность, глобальное равновесие и мировая валютная система // Мировая экономика и международные отношения. 2011. № 5. С. 17-23.
40. Porter M., Kramer M. Strategy and Society: The Link Between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility // Harvard Business Review. 2006. № 12. P. 78-92.
41. Фролова Е. Конкурентоспособность региона в глобальной экономике : геоэкономический подход : монография. Москва : Синергия, 2009. 85 с.
42. Лифиц И. Конкурентоспособность товаров и услуг : монография. Москва : Юрайт, 2014. 438 с.
43. Криворотов В., Калина А., Ерыпалов С. Конкурентоспособность предприятий и производственных систем : монография. Москва : Юнити-Дана, 2015. 352 с.
44. Миркин Я. М. Ловушки конкурентоспособности // Банковское дело. 2010. № 12. С. 32–37.
45. Гальчинський А.С. Становлення глобального суспільства та перспективи глобального інформаційно-мережевого суспільства // Науковий вісник Державної дипломатичної академії. 2015. №8. С.62-72.
46. Hill C., Smith M., Vanhoonacker S. International Relations and the European Union. Oxford : Oxford University Press, 2017. 569 p.
47. Borsi M., Metiu N. The evolution of economic convergence in the European Union // Empirical Economics. 2015. № 48. P.657-681.
48. Трансформація міжнародних економічних відносин в епоху глобалізації: монографія / за ред. А.П. Голікова, О.А. Довгаль. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. 316 с.

49. Клинова М. В. Глобализация и инфраструктура: новые тенденции во взаимоотношениях государства и бизнеса // Вопросы экономики. 2008. № 8. С. 78-90.
50. Газимагомедов Р. К., Гусейнов А.Г, Рашидов Р.М. Кластерная политика: региональный аспект // Горизонты экономики. 2017. № 2. С. 63-68.
51. Nugent N. The government and politics of European Union. London : Palgrave, 2017. 500 p.
52. Лаффонт Ж.-Ж. Стимулы и политэкономия : книга. Москва : ГУ ВШЭ, 2008. 312 с.
53. Самуэльсон П. Протекционизм и реальная заработная плата : книга. Москва : ТЕИС, 2006. 204 с.
54. Хайек Ф.фон Смысл конкуренции : книга. Москва : Синергия, 2009. 315 с.
55. Фелпс Э. Массовое процветание. Как низовые инновации стали источником рабочих мест, новых возможностей и изменений : книга. Москва : Издательство Института Гайдара, 2015. 472 с.
56. Флигстин Н. Архитектура рынков. Экономическая социология капиталистических обществ XXI века : книга. Москва : Высшая Школа Экономики, 2013. 392 с.
57. Кіндзерський Ю. В. Деіндустріалізації та її детермінанти у світі та в Україні // Економіки України. 2017. № 11. С.48-73.
58. Keukeleire S., Delreux T. Foreign policy of the European Union. London : Palgrave Macmillan, 2014. 389 p.
59. Bickerton C., Hodson D., Puetter U. The New Intergovernmentalism: European integration in the post-Maastricht Era // Journal of Common Market Studies. 2015. № 53. P.703-722.
60. Adams N. Regional development and spatial planning in an enlarged European Union. New York : Routledge, 2016. 282 p.
61. Фукуяма Ф. Отставание: книга. Москва : Астрель, 2012. 480 с.

62. Горянська Т. В. «Зелена економіка» як чинник розвитку зовнішньоторговельних відносин // Економічний вісник НТУУ «КПІ». 2014. № 11. С. 67-71.
63. Апалькова В. В. Концепція розвитку цифрової економіки в Євросоюзі та перспективи України // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Менеджмент інновацій. 2015. № 4. С.8-18.
64. Statistics Times [Електронний ресурс]. URL : <http://statisticstimes.com/economy/economy-statistics.php> (дата звернення 05.01.2018).
65. The Digital Economy and Society Index [Електронний ресурс]. URL : <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/desi> (дата звернення 05.01.2018).
66. Геєць В.М. Подолання квазіринковості – шлях до інвестиційно орієнтованої моделі економічного зростання // Економіка України. 2015. № 6. С.4-17.
67. Сухарев О., Стрижакова Е. Индустриальная политика и развитие промышленных систем. Эволюция, институты и управление : монография. Москва : Ленанд, 2015. 160 с.
68. Гэлбрейт Дж. К. Новое индустриальное общество. Санкт-Петербург : Транзиткнига, 2004. 608 с.
69. Гончаренко Н.І. Міжнародна економічна діяльність країн Євросоюзу і України в контексті економічної лібералізації: монографія. Харків: Екограф, 2011. 152 с.
70. Попов В.В. Промышленная политика – как определить отрасли, которые надо поддерживать // Журнал Новой экономической ассоциации. 2014. № 2 (22). С.186–190.
71. Матюшенко І. Ю., Беренда С. В., Резніков В. В. Євроінтеграція України в системі міжнародної економічної інтеграції: навч. посіб. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. 496 с.

72. Циганов С. А., Сизоненко В. О. Теоретичні основи політики економічного розвитку та механізми її реалізації в контексті глобалізаційних викликів // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2014. № 5-6. С.131-141.
73. Якубовський С. О., Масленников Є. І., Беякова В. В. Принципи державного регулювання національної економіки в умовах глобалізації // Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. 2017. № 2. С.65-68.
74. Pollack M. Policy-Making in the European Union. Oxford : Oxford University Press, 2015. 573 p.
75. Кондратьев В. Б. Инновационная гонка // Прямые инвестиции. 2013. № 6. С. 32-36.
76. Linan F., Fernandez-Serrano J. National culture, entrepreneurship and economic development: different patterns across the European union // Small Business Economic. 2014. № 4. P. 685-701.
77. Мешко Н. П., Щитов Д. М. Високотехнологічні послуги як інноваційний фактор розвитку світового господарства в умовах глобальної економічної інтеграції // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Менеджмент інновацій. 2016. № 6. С. 87-94.
78. Radaelli C. Technocracy in the European Union. New York : Routledge, 2017. 174 p.
79. Макализ Д. Экономика бизнеса. Конкуренция, макростабильность и глобализация : книга. Москва : Бином. Лаборатория знаний, 2007. 696 с.
80. Bache I., Bulmer S., George S. Politics in the European Union. Oxford : Oxford University Press, 2015. 603 p.
81. McCann P., Ortega-Argiles R. Smart Specialization, Regional Growth and Applications to European Union Cohesion Policy // Regional Studies. 2015. № 8. P.1291-1302.

82. Чан Ким У., Моборн Р. Стратегия голубого океана. Как найти или создать рынок, свободный от других игроков : книга. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2012. 304 с.
83. Кузнецова О. Экономическое развитие регионов. Теоретические и практические аспекты государственного регулирования : монография. Москва : Ленанд, 2015. 304 с.
84. Thorhallsson B. The Role of Small States in the European Union. New York : Routledge, 2016. 264 p.
85. Behrendt S., Jasch C., Kortman J. Eco-service Development: Reinventing Supply and Demand in the European Union. New York : Routledge, 2017. 216 с.
86. Идентичности и ценности в эпоху глобализации / под ред. Пахомова Ю. Н., Павленко Ю. И. Киев : Наукова думка, 2013. 603 с.
87. World Bank Databank [Электронный ресурс]. URL : <http://databank.worldbank.org/data/home.aspx> (дата звернення 08.01.2018).
88. WEF Global Competitiveness Reports [Электронный ресурс]. URL : <https://www.weforum.org/reports> (дата звернення 14.09.2017).
89. Roubini N. United States Outlook: Acceleration Toward Normalization [Электронный ресурс] / Roubini Global Economics, 2014. URL: <http://www.roubini.com/outlook/188160> (дата звернення 01.08.2017).
90. Стратегія розвитку високотехнологічних галузей до 2025 року [Электронный ресурс]. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=07a5487c-4c8a-42f8-9d76-051080b211f0> (дата звернення 01.06.2016).
91. Индекс глобальної конкурентоспроможності [Электронный ресурс]. URL : <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-2018/introduction/> (дата звернення 10.06.2016).
92. IMD World Competitiveness [Электронный ресурс]. URL : <https://www.imd.org/wcc/world-competitiveness-center/> (дата звернення 10.06.2016).

93. Индекс вовлеченности стран в международную торговлю [Електронний ресурс]. URL : <http://gtmarket.ru/ratings/the-global-enabling-trade-index/info> (дата звернення 10.06.2016).
94. Єріна І. В. Збалансованість і конкурентність зовнішньої торгівлі України послугами: статистичний аспект [Електронний ресурс] // Ефективна економіка. 2015. № 7. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4211> (дата звернення 11.05.2016).
95. Гончар І. А., Шлюсарчик В.О. Характер формування зовнішньої торгівлі України: статистична оцінка : монографія. Донецьк : ДУЕП, 2004. 324 с.
96. Мельник Т. М. Експортний потенціал України: методологія оцінки та аналіз [Електронний ресурс] // Міжнародна економічна політика. 2008. №8-9. URL : http://ierjournal.com/journals/8-9/2008_10_Melnuk1.pdf (дата звернення 05.05.2016).
97. Юрченко С.А. Инфраструктура мира: учеб. пособ. Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2006. 328 с.
98. Марченко І.С. Чинники трансформації моделей зовнішньоекономічної діяльності країн в умовах глобалізації // Бізнес Інформ. 2014. №7. С. 44-49.
99. Марченко І.С. Теоретичні передумови формування концепції міжнародної конкурентоспроможності країни // Інвестиції: практика та досвід. 2016. №7. С. 98-102.
100. Marchenko I.S. The impact of the world economic crisis on the US external economic model and development strategy // Academic and scientific challenges of diverse fields of knowledge in the 21st century : матеріали доповідей II Міжнародної студентської конференції. Харків. 2013. С. 56-60.
101. The Global Competitiveness Report 2017-2018 [Електронний ресурс]. URL : <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2017-2018/> (дата звернення 20.10.2017).

102. The Global Competitiveness Report 2014–2015 [Електронний ресурс]. URL : http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf (дата звернення 01.06.2016).
103. Оцінюючи Україну: Місце серед 40 найкращих країн за Індексом Глобальної Конкурентоспроможності [Електронний ресурс]. URL : <http://voxukraine.org/2016/02/16/evaluating-ukraine-top-40-of-the-global-competitiveness-index-ua/> (дата звернення 01.09.2016).
104. Індекс глобальної конкурентоспроможності (позиції України за основними складовими) [Електронний ресурс]. URL : http://edclub.com.ua/sites/default/files/files/global_competitiveness_2015-2016.pdf (дата звернення 01.06.2016).
105. Україна у рейтингу глобальної конкурентоспроможності 2015 [Електронний ресурс]. URL : <http://reforms.in.ua/ua/news/ukrayina-u-reytingu-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-2015> (дата звернення 01.06.2016).
106. The Memorandum of Economic and Financial Policies – MEFPP [Електронний ресурс]. URL : <http://www.imf.org/External/NP/LOI/2015/UKR/072115.pdf> (дата звернення 03.05.2016).
107. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 березня 2015 р. № 227-р Про схвалення Стратегії реформування державної служби та служби в органах місцевого самоврядування в Україні на період до 2017 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації [Електронний ресурс]. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/227-2015-p> (дата звернення 03.06.2016).
108. Президент затвердив Стратегію судової реформи [Електронний ресурс]. URL : <http://www.president.gov.ua/news/prezident-zatverdiv-strategiyu-sudovoyi-reformi-35359> (дата звернення 03.06.2016).
109. Позиція України в рейтингу країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності 2015-2016 [Електронний ресурс]. URL : <http://edclub.com.ua/analityka/pozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayin-svitu-za->

indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-0 (дата звернення 03.06.2016).

110. Ільїн В. Ю. Глобалізація та її вплив на конкурентоздатність підприємств аграрного сектору економіки України: монографія. Луганськ : Вид-во «Ноулідж», 2014. 436 с.
111. Institute of Management Development, IMD [Електронний ресурс]. URL : <https://www.imd.org> (дата звернення 05.05.2016).
112. Організація Об'єднаних Націй [Електронний ресурс]. URL : <http://www.un.org> (дата звернення 05.06.2016).
113. Организация экономического сотрудничества и развития [Електронний ресурс]. URL : <http://www.oecd.org> (дата звернення 05.06.2016).
114. Світова організація торгівлі [Електронний ресурс]. URL : <https://www.wto.org> (дата звернення 06.06.2016).
115. Світовий банк [Електронний ресурс]. URL : <http://www.worldbank.org> (дата звернення 06.06.2016).
116. Міжнародний валютний фонд [Електронний ресурс]. URL : <http://www.imf.org/external/index.htm> (дата звернення 06.06.2016).
117. Overall ranking and competitiveness factors [Електронний ресурс]. URL : http://www.imd.org/uupload/imd.website/wcc/Overall_ranking_5_years.pdf (дата звернення 15.06.2016).
118. IMD World Competitiveness Ranking 2017 [Електронний ресурс]. URL : <http://www.imd.org/uupload/imd.website/wcc/scoreboard.pdf> (дата звернення 20.10.2017).
119. IMD World Competitiveness Yearbook 2014 Executive Summary [Електронний ресурс]. URL : http://www.colombiacompetitiva.gov.co/prensa/informes/IMD_WCY-2014.pdf (дата звернення 20.10.2017).
120. International Management Institute (MIM-Kyiv) [Електронний ресурс]. URL : www.mim.kiev.ua (дата звернення 25.11.2017).

121. IMD WORLD COMPETITIVENESS YEARBOOK [Електронний ресурс]. URL : http://www.colombiacompetitiva.gov.co/prensa/informes/IMD_WCY-2014.pdf (дата звернення 05.05.2016).
122. The Global Enabling Trade Report Infographics [Електронний ресурс]. URL : <http://reports.weforum.org/global-enabling-trade-report-2016/infographics/> (дата звернення 05.05.2016).
123. The Global Competitiveness Index 2013-2014 [Електронний ресурс]. URL : <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2013-2014.pdf> (дата звернення 05.05.2016).
124. IMD WORLD COMPETITIVENESS ONLINE [Електронний ресурс]. URL : <https://worldcompetitiveness.imd.org/customsearchresults/criteriaresult.html> (дата звернення 20.12.2017).
125. Зовнішньоекономічна діяльність України [Електронний ресурс]. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm (дата звернення 15.01.2018).
126. Основні показники міжнародної торгівлі України та Євросоюзу у 2015 році [Електронний ресурс]. URL : <http://edclub.com.ua/analitika/osnovni-pokaznyku-mizhnarodnoyi-torgivli-ukrayiny-ta-yevrosoyuzu-u-2015-roci.html> (дата звернення 01.06.2016).
127. Статистика України: експорт та імпорт за регіонами [Електронний ресурс]. URL : <http://uafrontier.com/zovnishnja-torgivlja-tobaramy-ta-poslugamy-u-2016-rozi/> (дата звернення 01.06.2017).
128. Показники торгівлі України з ЄС за 2016 рік [Електронний ресурс]. URL : <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=0bfbd5f5-ca9b-456c-8aba-3427b4320723&title=PokaznikiTorgivliUkrainiZsZa2016-Rik> (дата звернення 13.04.2017).
129. Статистика України: візуалізація [Електронний ресурс]. URL : <http://uafrontier.com/eksport-ta-import-tovariv-i-poslug-u-regionah-ukrajiny-2002-2016/> (дата звернення 13.04.2017).

130. Ладиченко К. І. Індикатори вимірювання зовнішньоторговельної відкритості національної економіки [Електронний ресурс] // Економічний простір. 2015. № 95. С. 16-25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/есpros_2015_95_4 (дата звернення 10.09.2016).
131. Морозова Л. П., Слободянюк В. Ю., Олійник Б. І. Захист прав інтелектуальної власності в Україні та шляхи її подолання [Електронний ресурс] // Молодий вчений. 2017. № 3. URL : <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/3/184.pdf> (дата звернення 12.06.2017).
132. Гончар І. А., Бабірад-Лазунін В. О. Характер формування зовнішньої торгівлі України: статистична оцінка // Статистика України. 2013. №2. С. 16-20.
133. Eurostat Database [Електронний ресурс]. URL : <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (дата звернення 10.09.2017).
134. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 15.01.2018).
135. The World Factbook [Електронний ресурс]. URL : <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html> (дата звернення 15.01.2018).
136. The 31 most competitive countries in the world [Електронний ресурс]. URL : <http://uk.businessinsider.com/wef-global-competitiveness-report-most-competitive-countries-in-the-world-2016-9/#31-czech-republic--472-wef-says-inefficient-government-bureaucracy-and-tax-regulations-hold-the-country-back-from-a-higher-ranking-1> (дата звернення 01.06.2017).
137. The Global Competitiveness Index [Електронний ресурс]. URL : <https://widgets.weforum.org/global-competitiveness-report-2017/> (дата звернення 20.10.2017).
138. Ease of doing business index – World Bank, Doing Business project [Електронний ресурс]. URL : <http://www.doingbusiness.org/> (дата звернення 18.10.2017).

139. Defenition of “Ease of Doing Business” [Електронний ресурс]. URL : <http://economictimes.indiatimes.com/definition/ease-of-doing-business> (дата звернення 18.10.2017).
140. The Global Enabling Trade Report 2016 [Електронний ресурс]. URL : <http://reports.weforum.org/global-enabling-trade-report-2016/> (дата звернення 01.11.2017).
141. Марченко І.С. Потенціал зовнішньої торгівлі країн ЄС та України та його вплив на глобальну конкурентоспроможність країн // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». 2015. №12, ч.2. С.30-33.
142. Marchenko I. Global competitiveness of Ukraine in the context of European Integrational development // Journal l’Association 1901 “SEPIKE”, Osthofen, Deutschland ; Poitiers, France ; Los Angeles, USA. 2015. №10. P. 100-104.
143. Scenarios for Ukraine: Reforming institutions, strengthening the economy after the crisis. World Economic Forum, 2014 [Електронний ресурс]. URL : http://www3.weforum.org/docs/WEF_ScenariosSeries_Ukraine_Report_2014.pdf (дата звернення 15.06.2017).
144. The Global Enabling Trade Report Economy Profiles [Електронний ресурс]. URL : http://reports.weforum.org/global-enabling-trade-report-2016/economy-profiles/?doing_wp_cron=1519025689.2529320716857910156250 (дата звернення 15.09.2017).
145. The Global Enabling Trade Report 2014 [Електронний ресурс]. URL : http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalEnablingTrade_Report_2014.pdf (дата звернення 15.09.2017).
146. The Global Enabling Trade Report 2010 [Електронний ресурс]. URL : http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalEnablingTrade_Report_2010.pdf (дата звернення 15.09.2017).
147. Економічна статистика. Наука, технології та інновації [Електронний ресурс]. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ni.htm (дата звернення 15.01.2018).

148. Тенденції IT-аутсорсингу в Україні [Електронний ресурс]. URL : <http://startupline.com.ua/events/trends-in-it-outsourcing-in-ukraine> (дата звернення 08.06.2016).
149. Україна посіла 41 місце серед гравців ринку IT-аутсорсингу [Електронний ресурс]. URL : <http://brainbasket.org/ukrayina-posila-41-mistse-sered-gravtsiv-rinku-it-auntsorsingu/> (дата звернення 08.06.2016).
150. 2016 Global Services Location Index [Електронний ресурс]. URL : <https://www.atkearney.com/strategic-it/global-services-location-index> (дата звернення 08.06.2016).
151. Україна посіла перше місце в Європі в галузі IT-аутсорсингу і розробки програмного забезпечення [Електронний ресурс]. URL : <http://escadra.com.ua/ua/ukraina-zanyala-pervoe-mesto-v-evrope-v-otrasli-it-auntsorsinga-i-razrabotki-po.html> (дата звернення 08.06.2016).
152. "Енергоефективність у регіональному вимірі. Проблеми та перспективи". Аналітична доповідь [Електронний ресурс]. URL : <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/energoefekt-b40dc.pdf> (дата звернення 13.11.2016).
153. Розвиток середнього класу – громадська ініціатива 2015 [Електронний ресурс]. URL : <http://www.middleclass.org.ua/gosudarstvo-ukraina-swot-analiz/> (дата звернення 01.06.2016).
154. Марченко И.С. Селективное импортозамещение — условие устойчивого развития эмерджентных рыночных экономик // Інвестиції: практика та досвід. 2014. №16. С. 136-141.
155. Марченко И.С. Стратегии повышения уровня развития национальных экономик: опыт новых индустриальных стран Азии // Економіка та держава. 2015. №12. С.108-112.
156. Марченко І.С. Конкурентоспроможність економіки України: стан та перспективи // Економіка та держава. 2016. №5. С.86-90.
157. Марченко И.С. Импортозамещение как инструмент повышения конкурентоустойчивости национальной экономики // Інституційні зміни

глобальної господарської системи: збірник наукових праць міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених та студентів. Харків. 2013. С. 168-172.

158. Марченко І.С. Інтеграційні спрямування України та їх вплив на конкурентоспроможність зовнішньоторговельного потенціалу країни // Матеріали наукової конференції «Геостратегічні пріоритети України в політичній, економічній, правовій та інформаційній сферах». Київ. 2015. С. 186-188.
159. Марченко І.С. Взаємозв'язок глобальної конкурентоспроможності та рівня розвитку інноваційно-технологічної сфери країн ЄС та України // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики». Харків, 2015. С.247-249.
160. Марченко И.С. Международная конкурентоспособность экономики Украины в прогнозных сценариях развития страны // Матеріали XI науково-практичної конференції молодих вчених «Актуальні проблеми світового господарства і міжнародних економічних відносин». Харків. 2016. С.194-197.

ДОДАТКИ

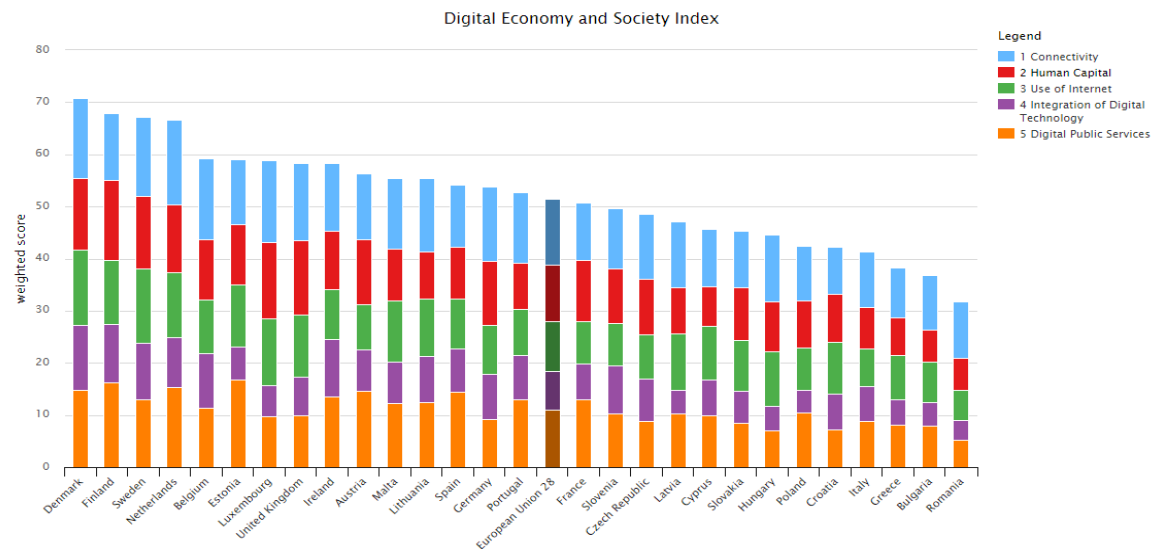

Рис. 1 Індекс DESI країн ЄС-28, 2017 р.*
Digital Economy and Society Index

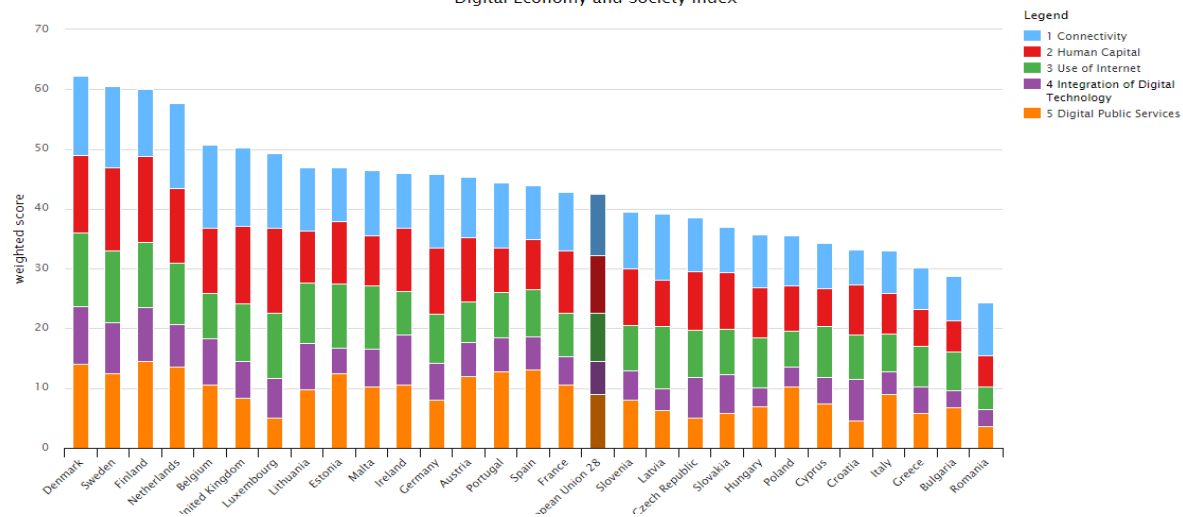

Рис. 2 Індекс DESI країн ЄС-28, 2014 р.*

*[65]

Товарна структура зовнішньої торгівлі товарами України за 2010 рік*

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Експорт, тис. дол. США	Імпорт, тис. дол. США
Усього	51430521,6	60739969,3
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	771386,6	1241690,5
II. Продукти рослинного походження	3976325,5	1563710,4
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	2617314,4	451549,4
IV. Готові харчові продукти	2571067,0	2504926,8
V. Мінеральні продукти	6731329,0	21127916,9
VI. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	3479168,7	6441659,3
VII. Полімерні матеріали, пластмаси та каучук	685276,5	3661440,2
IX. Деревина і вироби з деревини	828204,0	341530,5
X. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	940524,4	1658313,6
XI. Текстиль та вироби з текстилю	735844,1	1974817,4
XII. Взуття, головні убори, парасольки	174761,0	490302,5
XIII. Вироби з каменю, гіпсу, цементу, кераміки, скла	399475,9	889669,0
XIV. Дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння, дорогоцінні метали та вироби з них	74229,2	302692,3
XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	17332546,9	4127967,2
XVI. Механічне обладнання; машини та механізми, електрообладнання та їх частини; пристрої для записування або відтворення зображення і звуку	5670416,3	8166974,9
XVII. Транспортні засоби та шляхове обладнання	3262441,4	3664286,5
XVIII. Прилади і апарати оптичні, для фотографування або кінематографії; апарати медико-хірургічні; годинники; музичні інструменти	252305,8	886372,0
XX. Різні товари і вироби	416626,0	681981,8
XXI. Вироби мистецтва	244,3	2082,7

* [125]

Додаток Б.2

Товарна структура зовнішньої торгівлі товарами України за 2011 рік*

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Експорт, тис. дол. США	Імпорт, тис. дол. США
Усього	68394195,7	82608240,0
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	936606,1	1035370,6
II. Продукти рослинного походження	5531957,1	1815941,5
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	3396407,0	468668,1
IV. Готові харчові продукти	2939138,9	3026725,6
V. Мінеральні продукти	10259699,5	30029569,3
VI. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	5390328,2	8020846,4
VII. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	937692,9	4498359,4
VIII. Шкури необроблені, шкіра вичищена	168454,0	199783,4
IX. Деревина і вироби з деревини	1078325,4	393017,4
X. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	1105322,9	1836676,3
XI. Текстильні матеріали та текстильні вироби	863848,0	1989863,9
XII. Взуття, головні убори, парасольки	208839,9	361518,5
XIII. Вироби з каменю, гіпсу, цементу	549243,8	1156088,4
XIV. Перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння	100746,4	743449,2
XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	22100996,8	5697094,6
XVI. Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	6758995,2	12795104,9
XVII. Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	4854755,1	6204216,0
XVIII. Прилади та апарати оптичні, фотографічні	281483,2	1047042,8
XX. Різні промислові товари	556233,9	847482,2

* [125]

Додаток Б.3

Товарна структура зовнішньої торгівлі товарами України за 2012 рік*

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Експорт, тис. дол. США	Імпорт, тис. дол. США
Усього	68809810,6	84658059,9
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	961323,1	1718371,2
II. Продукти рослинного походження	9213900,2	2429664,6
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	4211457,2	406254,6
IV. Готові харчові продукти	3493916,9	2965370,7
V. Мінеральні продукти	7650416,9	27542301,8
VI. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	5058919,5	8586389,7
VII. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	999578,4	4467130,5
VIII. Шкури необроблені, шкіра вичищена	135628,1	247208,1
IX. Деревина і вироби з деревини	1060609,3	369568,6
X. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	1132082,5	1812615,9
XI. Текстильні матеріали та текстильні вироби	783839,0	2563720,8
XII. Взуття, головні убори, парасольки	175905,8	793677,9
XIII. Вироби з каменю, гіпсу, цементу	582779,0	1106945,0
XIV. Перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння	139783,4	493427,8
XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	18889845,9	5238913,5
XVI. Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	7026670,7	13178672,5
XVII. Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	5963468,0	8067049,4
XVIII. Прилади та апарати оптичні, фотографічні	296459,3	1218888,0
XX. Різні промислові товари	609039,0	1015028,3

* [125]

Додаток Б.4

Товарна структура зовнішньої торгівлі товарами України за 2013 рік*

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Експорт, тис. дол. США	Імпорт, тис. дол. США
Усього	63312022,1	76963965,4
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	1084105,1	1892122,8
II. Продукти рослинного походження	8875943,5	2669782,0
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	3507131,8	403328,4
IV. Готові харчові продукти	3557168,0	3218803,6
V. Мінеральні продукти	7494933,0	22362099,8
VI. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	4327295,8	8435346,6
VII. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	787814,4	4592891,4
VIII. Шкури необроблені, шкіра вичищена	148917,4	257421,1
IX. Деревина і вироби з деревини	1144395,4	416010,4
X. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	1246778,7	1901960,6
XI. Текстильні матеріали та текстильні вироби	811128,7	2434672,9
XII. Взуття, головні убори, парасольки	198737,4	794905,7
XIII. Вироби з каменю, гіпсу, цементу	583131,6	1140777,3
XIV. Перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння	118413,9	690298,9
XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	17570747,8	5002923,2
XVI. Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	6975000,3	12470050,3
XVII. Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	3344025,0	5901462,9
XVIII. Прилади та апарати оптичні, фотографічні	296264,1	1094273,8
XX. Різні промислові товари	660972,9	892139,7
XXI. Твори мистецтва	637,4	23412,8

* [125]

Додаток Б.5

Товарна структура зовнішньої торгівлі товарами України за 2014 рік*

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Експорт, тис. дол. США	Імпорт, тис. дол. США
Усього	53901689,1	54428716,9
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	1014473,9	1124129,2
II. Продукти рослинного походження	8736139,2	2031639,6
III. 15 Жири та олії тваринного або рослинного походження	3822031,8	301702,6
IV. Готові харчові продукти	3096308,9	2601785,3
V. Мінеральні продукти	6103534,8	16095408,2
VI. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	3054072,6	6782170,4
VII. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	586423,1	3638093,5
VIII. Шкури необроблені, шкіра вичищена	156684,9	222670,0
IX. Деревина і вироби з деревини	1262640,8	294518,7
X. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	985583,0	1289682,3
XI. Текстильні матеріали та текстильні вироби	785829,6	1883342,3
XII. Взуття, головні убори, парасольки	202809,0	430661,8
XIII. Вироби з каменю, гіпсу, цементу	479307,8	801479,4
XIV. Перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння	161443,7	296840,0
XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	15229006,2	3324372,1
XVI. Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	5657205,1	8720756,2
XVII. Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	1472125,6	2648153,7
XVIII. Прилади та апарати оптичні, фотографічні	231999,2	672923,4
XX. Різні промислові товари	736271,2	902112,6
XXI. Твори мистецтва	231,9	8784,7

* [125]

Додаток Б.6

Товарна структура зовнішньої торгівлі товарами України за 2015 рік*

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Експорт, тис. дол. США	Імпорт, тис. дол. США
Усього	38127149,7	37516443,0
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	823434,9	548170,2
II. Продукти рослинного походження	7971492,5	1146186,3
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	3299799,1	182338,9
IV. Готові харчові продукти	2468418,0	1607736,9
V. Мінеральні продукти	3099490,6	11689985,7
VI. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	2130843,6	5009163,1
VII. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	412557,1	2646219,1
VIII. Шкури необроблені, шкіра вичищена	114699,2	167387,7
IX. Деревина і вироби з деревини	1107197,0	148211,0
X. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	617096,0	878068,9
XI. Текстильні матеріали та текстильні вироби	634219,5	1414595,1
XII. Взуття, головні убори, парасольки	150820,0	248268,2
XIII. Вироби з каменю, гіпсу, цементу	331570,9	509976,3
XIV. Перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння	82031,4	71870,3
XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	9470719,2	2004239,5
XVI. Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	3940855,8	6273379,8
XVII. Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	679179,3	1743638,6
XVIII. Прилади та апарати оптичні, фотографічні	158568,5	463826,4
XX. Різні промислові товари	524316,1	511940,1
XXI. Твори мистецтва	290,0	637,7

* [125]

Додаток Б.7

Товарна структура зовнішньої торгівлі товарами України за 2016 рік*

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Експорт, тис. дол. США	Імпорт, тис. дол. США
Усього	36361711,2	39249797,2
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	775036,9	626279,1
II. Продукти рослинного походження	8093693,7	1284816,5
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	3962975,8	245957,3
IV. Готові харчові продукти	2450096,2	1734013,9
V. Мінеральні продукти	2728764,8	8495024,4
VI. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	1558173,2	5619505,4
VII. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	409203,7	2866880,1
VIII. Шкури необроблені, шкіра вичищена	121962,5	208817,6
IX. Деревина і вироби з деревини	1131596,8	196737,9
X. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	536903,4	915296,7
XI. Текстильні матеріали та текстильні вироби	677445,5	1545748,7
XII. Взуття, головні убори, парасольки	163821,3	269414,4
XIII. Вироби з каменю, гіпсу, цементу	298541,7	605821,0
XIV. Перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння	51957,8	67314,9
XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	8338854,6	2306476,1
XVI. Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	3637946,0	7889365,2
XVII. Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	555659,8	2959494,7
XVIII. Прилади та апарати оптичні, фотографічні	145690,7	580186,1
XX. Різні промислові товари	537060,2	626281,7
XXI. Твори мистецтва	182,5	1304,7

* [125]

Додаток Б.8

Товарна структура зовнішньої торгівлі товарами України за 2017 рік (січень-листопад)*

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Експорт, тис. дол. США	Імпорт, тис. дол. США
Усього	39486081,2	44697617,9
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	1000937,8	645732,0
II. Продукти рослинного походження	8362989,5	1190498,0
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	4271267,1	248149,7
IV. Готові харчові продукти	2578475,4	1726302,1
V. Мінеральні продукти	3621732,4	11310491,2
VI. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	1369284,1	5891423,3
VII. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	502167,1	2971667,8
VIII. Шкури необроблені, шкіра вичищена	134537,0	229799,2
IX. Деревина і вироби з деревини	1110949,5	226304,4
X. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	469176,5	865454,3
XI. Текстильні матеріали та текстильні вироби	688214,3	1591393,2
XII. Взуття, головні убори, парасольки	165273,8	247698,9
XIII. Вироби з каменю, гіпсу, цементу	336691,8	597382,7
XIV. Перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння	100872,2	47975
XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	9144997	2731513,9
XVI. Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	3540428,1	8326281,2
XVII. Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	561701,7	3783905,5
XVIII. Прилади та апарати оптичні, фотографічні	107076,6	624372,4
XX. Різні промислові товари	658062,1	642329,2
XXI. Твори мистецтва	230,8	510,7

* [125]

Додаток В.1

Товарна структура зовнішньої торгівлі послугами України за 2010 рік*

Найменування послуги згідно з КЗЕП	Експорт, тис. дол. США	Імпорт, тис. дол. США
Всього	11936316,7	5421645,1
Послуги з переробки матеріальних ресурсів	1030658,9	81069,4
Послуги з ремонту та технічного обслуговування, що не віднесені до інших категорій	437395,2	46974,6
Транспортні послуги	7662874,6	1164987,5
Послуги, пов'язані з подорожами	253053,1	346708,4
Послуги з будівництва	135362,7	105713,5
Послуги зі страхування	68677,9	111600,2
Послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю	476701,3	1085395,0
Роялті та інші послуги, пов'язані з використанням інтелектуальної власності	41514,3	435322,1
Послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги	672056,3	300736,3
Ділові послуги	1128184,7	1019360,0
Послуги приватним особам, культурні та рекреаційні послуги	27986,3	194630,0
Державні та урядові послуги	1851,5	529148,2

* [125]

Додаток В.2

Товарна структура зовнішньої торгівлі послугами України за 2011 рік*

Найменування послуги згідно з КЗЕП	Експорт, тис. дол. США	Імпорт, тис. дол. США
Всього	14180342,0	6214212,1
Послуги з переробки матеріальних ресурсів	1445719,8	174562,2
Послуги з ремонту та технічного обслуговування, що не віднесені до інших категорій	639230,3	44153,2
Транспортні послуги	8848121,8	1581548,8
Послуги, пов'язані з подорожами	301902,4	460495,8
Послуги з будівництва	200961,5	152308,7
Послуги зі страхування	111560,4	121681,3
Послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю	312271,5	955198,2
Роялті та інші послуги, пов'язані з використанням інтелектуальної власності	46067,7	411336,2
Послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги	860795,8	383020,7
Ділові послуги	1374682,6	1180114,4
Послуги приватним особам, культурні та рекреаційні послуги	35339,8	238699,8
Державні та урядові послуги	3688,5	511092,8

* [125]

Додаток В.3

Товарна структура зовнішньої торгівлі послугами України за 2012 рік*

Найменування послуги згідно з КЗЕП	Експорт, тис. дол. США	Імпорт, тис. дол. США
Всього	14096178,1	6650075,8
Послуги з переробки матеріальних ресурсів	1577828,2	169262,5
Послуги з ремонту та технічного обслуговування, що не віднесені до інших категорій	602421,8	46864,7
Транспортні послуги	8287147,0	1713475,7
Послуги, пов'язані з подорожами	392542,7	569274,9
Послуги з будівництва	219010,9	257783,5
Послуги зі страхування	113797,1	158587,8
Послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю	248310,1	951657,9
Роялті та інші послуги, пов'язані з використанням інтелектуальної власності	56416,2	417616,5
Послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги	1113530,6	456241,3
Ділові послуги	1420037,1	1083553,6
Послуги приватним особам, культурні та рекреаційні послуги	60318,9	223193,2
Державні та урядові послуги	4817,5	602564,1

* [125]

Додаток В.4

Товарна структура зовнішньої торгівлі послугами України за 2013 рік*

Найменування послуги згідно з КЗЕП	Експорт, тис. дол. США	Імпорт, тис. дол. США
Всього	14233226,1	7523029,1
Послуги з переробки матеріальних ресурсів	1722083,1	11627,5
Послуги з ремонту та технічного обслуговування, що не віднесені до інших категорій	349678,9	122942,5
Транспортні послуги	7981835,8	1689764,2
Послуги, пов'язані з подорожами	358108,5	678919,0
Послуги з будівництва	224803,7	262455,5
Послуги зі страхування	87325,9	167572,5
Послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю	337831,4	1009797,2
Роялті та інші послуги, пов'язані з використанням інтелектуальної власності	97376,1	839290,7
Послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги	1477182,4	696786,5
Ділові послуги	1543770,4	1415898,3
Послуги приватним особам, культурні та рекреаційні послуги	35995,4	34218,5
Державні та урядові послуги	17234,6	593756,8

* [125]

Додаток В.5

Товарна структура зовнішньої торгівлі послугами України за 2014 рік*

Найменування послуги згідно з КЗЕП	Експорт, тис. дол. США	Імпорт, тис. дол. США
Всього	11520850,7	6373128,1
Послуги з переробки матеріальних ресурсів	1334394,1	51248,7
Послуги з ремонту та технічного обслуговування, що не віднесені до інших категорій	298247,7	106511,9
Транспортні послуги	6101923,5	1376552,3
Послуги, пов'язані з подорожами	228049,1	681021,7
Послуги з будівництва	231960,0	147985,0
Послуги зі страхування	44814,0	84076,0
Послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю	222101,1	800347,0
Роялті та інші послуги, пов'язані з використанням інтелектуальної власності	97504,1	450481,3
Послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги	1675551,7	512016,7
Ділові послуги	1250398,7	993917,2
Послуги приватним особам, культурні та рекреаційні послуги	31298,8	10154,4
Державні та урядові послуги	4608,1	1158815,8

* [125]

Додаток В.6

Товарна структура зовнішньої торгівлі послугами України за 2015 рік*

Найменування послуги згідно з КЗЕП	Експорт, тис. дол. США	Імпорт, тис. дол. США
Всього	9736654,2	5523022,4
Послуги з переробки матеріальних ресурсів	1078345,1	63415,8
Послуги з ремонту та технічного обслуговування, що не віднесені до інших категорій	192224,7	85773,1
Транспортні послуги	5263155,3	1153393,5
Послуги, пов'язані з подорожами	200937,0	597645,5
Послуги з будівництва	291640,9	40265,4
Послуги зі страхування	46111,1	74018,0
Послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю	190841,8	874717,8
Роялті та інші послуги, пов'язані з використанням інтелектуальної власності	50963,3	301580,2
Послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги	1585572,6	548344,7
Ділові послуги	816706,9	719164,8
Послуги приватним особам, культурні та рекреаційні послуги	15819,9	8290,2
Державні та урядові послуги	4335,9	1056413,2

* [125]

Додаток В.7

Товарна структура зовнішньої торгівлі послугами України за 2016 рік*

Найменування послуги згідно з КЗЕП	Експорт, тис. дол. США	Імпорт, тис. дол. США
Всього	9867999,7	5326512,7
Послуги з переробки матеріальних ресурсів	1125705,2	5299,1
Послуги з ремонту та технічного обслуговування, що не віднесені до інших категорій	231864,6	90837,5
Транспортні послуги	5300545,6	989274,8
Послуги, пов'язані з подорожами	205236,3	603216,5
Послуги з будівництва	389262,9	61458,2
Послуги зі страхування	53745,7	119013,4
Послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю	83142,8	561108,9
Роялті та інші послуги, пов'язані з використанням інтелектуальної власності	29374,1	323128,3
Послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги	1644093,0	420442,3
Ділові послуги	790618,1	813508,3
Послуги приватним особам, культурні та рекреаційні послуги	10831,4	6703,3
Державні та урядові послуги	3580,0	1332522,0

* [125]

Додаток В.8

Товарна структура зовнішньої торгівлі послугами України за 2017 рік
(січень-вересень)*

Найменування послуги згідно з КЗЕП	Експорт, тис. дол. США	Імпорт, тис. дол. США
Всього	7763446,3	4087603,9
Послуги з переробки матеріальних ресурсів	1017480,5	1905,9
Послуги з ремонту та технічного обслуговування, що не віднесені до інших категорій	177276,9	49007,5
Транспортні послуги	4341106,4	836106,6
Послуги, пов'язані з подорожами	195324	598515,8
Послуги з будівництва	77291,1	25469,3
Послуги зі страхування	26373,9	107754,9
Послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю	51005,1	345571,6
Роялті та інші послуги, пов'язані з використанням інтелектуальної власності	19666,3	257357,6
Послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги	1227533,9	290907,6
Ділові послуги	618748,4	561034,2
Послуги приватним особам, культурні та рекреаційні послуги	9048,2	15374,1
Державні та урядові послуги	2591,5	998598,7

* [125]

Список публікацій здобувача

Марченка Івана Сергійовича

Публікації у наукових виданнях іноземних держав та у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз:

1. Marchenko I. Global competitiveness of Ukraine in the context of European Integrational development // Journal l'Association 1901 "SEPIKE", Osthofen, Deutschland; Poitiers, France; Los Angeles, USA. 2015. №10. P.100-104. (Index Copernicus).
2. Марченко І.С. Конкуренентоспроможність економіки України: стан та перспективи // Економіка та держава. 2016. №5. С.86-90. (Index Copernicus).
3. Марченко І.С. Теоретичні передумови формування концепції міжнародної конкурентоспроможності країни // Інвестиції: практика та досвід. 2016. №7. С. 98-102. (Index Copernicus).
4. Марченко І.С. Чинники трансформації моделей зовнішньоекономічної діяльності країн в умовах глобалізації // Бізнес Інформ. 2014. №7. С. 44-49. (Index Copernicus).

Публікації у наукових фахових виданнях України:

5. Марченко І.С. Потенціал зовнішньої торгівлі країн ЄС та України та його вплив на глобальну конкурентоспроможність країн // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». 2015. №12, ч.2. С.30-33.
6. Марченко І.С. Стратегии повышения уровня развития национальных экономик: опыт новых индустриальных стран Азии // Економіка та держава. 2015. №12. С.108-112.
7. Марченко І.С. Селективное импортозамещение – условие устойчивого развития эмерджентных рыночных экономик // Інвестиції: практика та досвід. 2014. №16. С. 136-141.

Публікації в інших виданнях:

8. Марченко И.С. Международная конкурентоспособность экономики Украины в прогнозных сценариях развития страны // Матеріали XI науково-практичної конференції молодих вчених «Актуальні проблеми світового господарства і міжнародних економічних відносин». Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. С.194-197.

9. Марченко І.С. Взаємозв'язок глобальної конкурентоспроможності та рівня розвитку інноваційно-технологічної сфери країн ЄС та України // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики». Х.: Харківський національний економічний університет імені С. Кузнеця, 2015. С.247-249.

10. Марченко І.С. Інтеграційні спрямування України та їх вплив на конкурентоспроможність зовнішньоторговельного потенціалу країни // Матеріали наукової конференції «Геостратегічні пріоритети України в політичній, економічній, правовій та інформаційній сферах». Київ: Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2015. С. 186-188.

11. Marchenko I.S. The impact of the world economic crisis on the US external economic model and development strategy // Academic and scientific challenges of diverse fields of knowledge in the 21st century: матеріали доповідей II Міжнародної студентської конференції. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. С. 56-60.

12. Марченко И.С. Импортозамещение как инструмент повышения конкурентоустойчивости национальной экономики // Інституційні зміни глобальної господарської системи: збірник наукових праць міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених та студентів. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. С. 168-172.